

**TRA2 BÖLGESİ
(AĞRI, ARDAHAN, İĞDIR ve KARS)
2014 - 2023
BÖLGE PLANI**

**TRA2 BÖLGESİ BÖLGE PLANININ (2014 – 2023)
ONAYLANDIĞINA İLİŞKİN KARAR**

TRA2 Bölge Planı (2014 – 2023) 641 sayılı kanun gereğince Sn. Başbakanımız başkanlığında oluşturulan Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulunun 30.12.2014 tarih ve 2014/1 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Hazırlayan Ekip:

Ekip Başkanı

Uğur ÇALIŞKAN

SOSYAL YAPI

Ceren KURĞA

EKONOMİK YAPI

GENEL EKONOMİK DURUM

Gökhan ELYILDIRIM / Mustafa SARIŞEN

SANAYİ SEKTÖRÜ

Gökhan ELYILDIRIM / Mustafa SARIŞEN

TARIM SEKTÖRÜ

Selen SALLAN

ENERJİ SEKTÖRÜ

M. Alperen YEŞİL

ERİŞİLEBİLİRLİK

M. Alperen YEŞİL

HİZMETLER SEKTÖRÜ

Dış Ticaret ve Lojistik

Gökhan ELYILDIRIM / Mustafa SARIŞEN

Bankacılık

Mustafa SARIŞEN

Turizm

Uğur ÇALIŞKAN

ÇEVRE

Şule BEKTAŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	2
TABLolar.....	5
GRAFİKLER.....	5
1. BÖLGEYE GENEL BAKIŞ.....	6
1.1. TRA2 BÖLGESİNİN COĞRAFİ KONUMU VE ÖZELLİKLERİ.....	6
1.2. BÖLGENİN JEOSTRATEJİK KONUMU VE ÖNEMİ.....	6
2. SOSYAL YAPI.....	6
2.1. NÜFUS VE GÖÇ.....	7
2.1.1. EĞİTİM.....	7
2.1.2. SAĞLIK.....	8
2.2. TRA2 BÖLGESİNDE SOSYAL YAŞAM.....	9
2.3. YOKSULLUK VE GELİR DAĞILIMI.....	9
2.4. ÖZEL İLGİ GRUPLARINA SUNULAN HİZMETLER.....	10
2.5. TRA2 BÖLGESİNDE ÖRGÜTLÜLÜK.....	10
2.6. TRA2 BÖLGESİ YEREL YÖNETİMLERDE KURUMSAL KAPASİTE.....	10
3. EKONOMİK YAPI.....	11
3.1. GENEL EKONOMİK DURUM.....	11
3.1.1. İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM YAPISI.....	11
3.2. SANAYİ SEKTÖRÜ.....	12
3.3. TARIM – HAYVANCILIK SEKTÖRÜ.....	14
3.3.1. BİTKİSEL ÜRETİM.....	14
3.3.2. HAYVANCILIK.....	16
3.4. ENERJİ.....	18
3.5. ERİŞİLEBİLİRLİK.....	19
3.5.1. ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ.....	19
3.5.2. HABERLEŞME.....	21
3.6. HİZMETLER SEKTÖRÜ.....	21
3.6.1. DIŞ TİCARET VE LOJİSTİK.....	21
3.6.2. BANKACILIK.....	23
3.6.3. TURİZM.....	23
3.7. UYGUN YATIRIM ALANLARI.....	25
4. ÇEVRE.....	26
4.1. SU YÖNETİMİ.....	26
4.2. ATIK YÖNETİMİ.....	27
4.3. HAVA YÖNETİMİ.....	27
4.4. DOĞA KORUMA VE BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK.....	28
4.5. YER ALTI KAYNAKLARI.....	28
5. GZFT ANALİZİ.....	29
6. VİZYON ve BÖLGE PLANI ÖNGÖRÜLERİ.....	34
6.1. VİZYON.....	34
6.2. BÖLGE PLANI ÖNGÖRÜLERİ.....	35
6.2.1. Gelişme Eksenleri, Öncelikler, Tedbirler ve Bölgesel İşbirlikleri.....	35
6.2.2. TRA2 2014–2023 Bölge Planı Öngörülerinin Üst Ölçekli Planlarla Uyumu.....	73
6.2.3. Proje Örnekleri.....	79
7. PERFORMANS GÖSTERGELERİ.....	89
8. FİNANSMAN.....	93
9. KOORDİNASYON, İZLEME VE DEĞERLENDİRME.....	95
10. KAYNAKÇA.....	98
EKLER.....	104

TABLolar

Tablo 1: TRA2 Büyükbaş Hayvan Sütü Üretim İstatistikleri (ton)	17
Tablo 2: TRA2 Büyükbaş Hayvan Et Üretim İstatistikleri (ton)	17
Tablo 3 Küçükbaş Hayvan Et Üretim Miktarı (ton)	17
Tablo 4 TRA2 Kumes Hayvancılığı İstatistikleri	18
Tablo 5 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye ile ticareti, 2011	22
Tablo 6: Uygun yatırım alanları analizine göre TRA2 bölgesinde yatırım yapılabilen alanlar	25
Tablo 7: Tedbirlerin öncelikli olarak uygulanacağı TRA2 ilçeler	63
Tablo 8 Gelişim eksenlerinin üst ölçekli planlarla uyumu.....	74
Tablo 9: Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (yüzde)	94
Tablo 10: Bölge Planı uygulama sürecinde etkin rol oynayacak kurum ve kuruluşlar	96

GRAFİKLER

Grafik 1: Taş Çekirdekli Ve Yumuşak Çekirdekli Meyvelerin Düzey Bölgeleri Arasında Kıyaslanması	15
Grafik 2: Saman-ot ve Tahıl Üretim Verimliliği (%).....	16
Grafik 3 TRA2 Bölgesi Büyükbaş Hayvancılık Göstergeleri.....	16
Grafik 4 TRA2 Bölgesi Kişi Başına Tüketilen Sanayi, Mesken ve Toplam Elektrik Değerleri KWh,2011	19
Grafik 5 GZFT Analizine katılan katılımcıların illere ve sektörlerimize göre dağılımı	29
Grafik 6 TRA2 Bölgesi Kamu Yatırımları (milyon TL).....	94

HARİTALAR

Harita 1 TRA2 Bölgesi Bölünmüş Yol Haritası	20
Harita 2 TRA2 Bölgesel Gelişme Şeması	62
Harita 3 Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri İlişki ve Mekânsal Gelişim Şeması.....	72

ŞEKİLLER

Şekil 1 Bölge Planı Vizyonu ve Gelişim Eksenleri ilişkisi Şematik Gösterimi	37
---	----

1. BÖLGEYE GENEL BAKIŞ

1.1. TRA2 BÖLGESİNİN COĞRAFI KONUMU VE ÖZELLİKLERİ

TRA2 Düzey 2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) Türkiye'nin kuzey doğusunda yer almaktadır. Bölge 30.193 km²'lik alanı ile Türkiye yüzölçümünün yüzde 3,8'ni oluşturmaktadır. Bölgenin yüzey şekillerinde dağlar, platolar, yaylalar, ovalar ve nehirler geniş yer tutmaktadır. Bölge'nin rakımı 805 m (Dilucu Ovası) ile 5.137 m (Ağrı Dağı) arasında değişmektedir. Türkiye'nin en yüksek volkanik kütleleri olan Ağrı, Süphan, Tendürek dağları ile Allahuekber ve Yalnızçam sıradağları TRA2 Bölge'sinde yer almaktadır. Bölge doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda İran ve Nahcivan, güneyinde Bitlis ve Van, güneybatısında Muş, batısında Erzurum, kuzeybatısında Artvin ve kuzeyinde Gürcistan ile çevrilidir. TRA2 Bölgesi dört ülke (Gürcistan, Nahcivan-Azerbaycan, İran ve Ermenistan) ile sınırı olması nedeniyle önemli bir konumda bulunmaktadır. Bölgede yedi sınır kapısı bulunmakla birlikte sadece 3'ü aktif olarak kullanılmaktadır.

Bölge illerinin rakımları genel olarak yüksektir. Ağrı 1640 mt. Ardahan 1800 m. ve Kars 1768 m. rakıma sahipken bölgede mikro klima özelliği gösteren Iğdır ili ise 800 – 900 mt. rakımda bulunmaktadır. Bu durum Iğdır ili hariç kış koşullarının uzun ve ağır geçmesini beraberinde getirmektedir. Iğdır ise, Akdeniz iklimi özelliği göstermektedir.

1.2. BÖLGENİN JEOSTRATEJİK KONUMU VE ÖNEMİ

Sovyetler Birliği'nin dağıldığı ve Çin'in dünya ticaretindeki payının arttığı son 20 yılda küresel ekonomi yeni rotalar oluşturmaktadır. Bu rotaların oluşmasında Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan gibi eski Sovyet Cumhuriyetlerinin sahip olduğu enerji kaynaklarının gelişmiş batı ülkelerine transferi önemli etkenler olmaktadır. Hazar Havzası enerji kaynaklarının batıya taşınmasını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ile Azerbaycan (Bakü-Tiflis-Erzurum) ve İran'dan tedarik edilen doğal gazları taşıyan Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı ve inşaatına başlanacak olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı TRA2 Bölgesi'nden geçmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla sağlanan güvenli enerji koridoru, demiryolları ve karayolları ile desteklenmek durumundadır. Son yıllarda bölge, Kars uluslararası havalimanı terminal binası, Ankara-Kars hızlı tren ve Kars-Tiflis-Bakü demiryolu hattı, proje aşamasında olan Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu ve Kars Lojistik Merkezi gibi büyük kamu yatırımlarına ev sahipliği yapmaktadır.

Kars-Tiflis-Bakü ve Kars-Iğdır-Dilucu-Tahran-İslamabad demiryolları ile Trans-Kafkasya ulaşım koridorunun tesis edilmesi projesi, Marmaray vasıtasıyla Kazakistan ve Çin'i Avrupa'ya bağlayacaktır. Bu koridorla birlikte Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik insan ve mal trafiğinde meydana gelecek artış bölgenin stratejik konumunu daha da güçlendirecek olup Türkiye'nin batısı ve Avrupa pazarlarına olan coğrafi uzaklık dezavantajına rağmen TRA2 Bölgesi Asya pazarlarına yakınlığı ve geçiş yolu üzerinde olması nedeniyle önümüzdeki dönemde önemini ve gelişmişlik düzeyini arttırabilecek potansiyellere sahiptir.

2. SOSYAL YAPI

Kalkınma Bakanlığı (mülga DPT) tarafından 2003 yılında hazırlanan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na göre genel gelişmişlik bakımından Kars ili 67, Ardahan 74, Iğdır 69 ve Ağrı 80. sırada yer almaktadır. 2011 yılında güncellenen

çalışmaya göre Kars 68, Ardahan 71, Iğdır 69 ve Ağrı ili 79. sıradadır. Bu durum bölgenin durumunda dikkate değer olumlu değişikliklerin oluşmadığı, bilakis ülke geneline kıyaslandığında olumsuz bir tablo ortaya çıktığını göstermektedir. Söz konusu çalışmalar TRA2 bölgesinin temel kamu hizmetleri konusunda Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden birisini oluşturduğunu ve dolayısıyla kamu hizmetinin niteli ve nicelik olarak arttırılmasının bölge açısından hayati önem taşıdığını göstermektedir. 2011 yılında yapılan İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması çalışmasında TRA2 Bölgesi, eğitim ve sağlık hizmetleri göstergeleri ve gelişimi açısından Türkiye ortalamasının altında yer almakta olup eğitim durumuna göre Kars 59, Ardahan 63, Iğdır 68 ve Ağrı 79. sırada yer alırken sağlık hizmetleri açısından Kars ili 68. Ağrı 79. Iğdır 69. ve Ardahan 71. sırada yer almaktadır.

2.1. NÜFUS VE GÖÇ

Bölge'nin 1985-2012 yılları arasındaki nüfus değişimine bakıldığında, nüfus 1985 yılına kadar sürekli artmış, 1985-1990 yılları arasında ciddi bir düşüş yaşamıştır. 2000 yılında tekrar artan nüfus, 2007 yılından 2010 yılına kadar istikrarsız bir seyir izlemiştir. 2011 yılında tekrar artan nüfus, 2012 yılında azalmıştır. İl bazında ise 2012 yılında Iğdır nüfus hariç, diğer tüm illerin nüfusu azalmıştır. Bölge'de 2011-2012 yılları arasındaki nüfus değişimi, -0,28 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılı TÜİK verilerine göre TRA2 Bölgesi toplam nüfusu 1.154.277, Türkiye'nin toplam nüfusu ise 75.627.384 kişidir. TRA2 Bölgesi nüfusu Türkiye nüfusunun yüzde 1,5'ine denk düşmekte olup Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinin nüfusları sırasıyla 552.404, 106.643, 190.409, 304.823tür.

Bölge genel olarak göç vermektedir. 2000 yılında sırasıyla Ardahan, Kars ve Ağrı illerinin göç verme hızının oldukça yüksektir. 2011 yılına gelindiğinde bu üç ilin net göç hızı, Bölgenin en düşük göç verme hızı değerine sahip Iğdır iline yaklaşmıştır. On yıllık nüfus projeksiyonlarına göre, 2013 yılında 76.481.847 olan Türkiye nüfusunun yıllar içinde sürekli artması ve nüfusun 2023 yılında 84.247.088 olacağı tahmin edilmektedir. TRA2 Bölgesi illerinde Ağrı ve Iğdır'da büyük değişimler öngörülmemekle birlikte ise Kars ve Ardahan illerinin nüfuslarının azalacağı öngörülmektedir.

Bölge içi ve bölge dışı göç hareketleri ve bölgenin kırsal yapısı kentleşme göstergelerine de yansımaktadır. Türkiye genelinde nüfus yoğunluğu artarken (2008 yılında km²'ye 93 kişi iken, 2012 yılında 98 kişi olmuştur) TRA2 Bölgesinde ise değişmemiş ve km²'ye 38 olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde, Bölge'de 2007 yılında %48,34 olan şehirleşme oranı, 2011 yılına kadar %46'lara düşmüş, 2012 yılında tekrar %48,75'e yükselmiştir ki söz konusu veriler bölge insanının Türkiye genelinin üzerinde bir kırsal yaşam kültürüne sahip olduğunu göstermektedir.

2.1.1. EĞİTİM

Türkiye'nin en az gelişmiş bölgelerinden olan TRA2 bölgesinde 2008 yılında okuma yazma bilmeyen oranı 18,08 iken 2011 yılında bu oranın %11,72'ye gerilemesi ve okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen oranının 2008'de %13,95 iken, 2011 yılında %13,51'e gerilemesi olması Bölge'de okuryazarlık oranının ve eğitim düzeyinin küçük bir oranda bile olsa göreceli olarak arttığını göstermektedir.

TRA2 Bölgesi illerinde ilköğretim kademesinde taşınmalı eğitim yaygın olup bu durum ilköğretim okullaşma oranlarının yüksek olmasını sağlamaktadır. Taşınan öğrencilerin

cinsiyet dağılımına bakıldığında erkek öğrenciler bu hizmetten daha çok yararlanmakta olup bölgede kız çocukları eğitimlerine devam etmede sorunlar yaşamaya devam etmektedirler. 2008 yılında okuma yazma bilmeyen kadın oranı %29,41 iken bu oran 2011 yılında % 20,3'e düşmüştür. Dikkati çeken önemli bir husus, ilköğretim mezunu kadın oranının oldukça düşük olmasıdır. İlköğretimden sonra ortaöğretimde geçiş zorunlu olmasına rağmen Bölge'de kadınların bu konuda sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Bu çerçevede, okullaşma oranının (özellikle kız çocuklarında) artırılmasına yönelik politika ve eylemlerin sürdürülmesi gerekmektedir.

2008 – 2011 yılları arasında yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı, Türkiye'deki artışa paralel olarak TRA1 Bölgesi ve TRA2 Bölgesi'nde de artış göstermiştir. Söz konusu artışta, bölge üniversitelerinde yeni bölümlerin açılmasının etken olduğu ifade edilmelidir.

Türkiye'de pansiyonlu okul başına düşen öğrenci sayısı 149 ile Türkiye ortalamasının çok üzerinde çıkması TRA2 bölgesinde öğrenci yurt kapasitesinin az olduğunu göstermekte olup önümüzdeki dönemde söz konusu kapasitenin artırılması eğitim hizmetlerinin kalitesinin artırılması açısından önem arz etmektedir.

Eğitim seviyesinin düşüklüğü ve girişimciliğin az olması gibi nedenlerden kaynaklı olarak TRA2 Bölgesinde Kişi Başına Düşen Gayrisafi Katma Değer verileri 2.933 TL'den 4.613 TL'ye, yükselmiş ancak Türkiye verilerinin çok altında seyretmektedir (bu değer, Türkiye'de 2004 yılında 7.307.TL iken 2008 yılında 12.020 TL'ye yükselmiştir).

2.1.2. SAĞLIK

Diğer sosyal göstergelerde olduğu gibi TRA2 bölgesi sağlık hizmetlerinin sunumu ve erişilmesi hususlarında Türkiye'ye oranla gerilerde kalmaktadır. Bin kişiye düşen sağlık personeli bakımından Bölge illerinin tamamı Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır. Türkiye, TRA ve diğer TRA2 illeri ile mukayese edildiğinde Ağrı ilinde bin kişiye düşen uzman hekim sayısı bakımından büyük ihtiyaç olduğu görülmektedir. İlin sahip olduğu ortalama rakam (0,38) Türkiye genelinin (1,15) yaklaşık üç katı ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bin kişiye düşen hemşire sayısında ise Ağrı ve Ardahan illeri, 1,08 ortalaması ile TRA2 Bölgesi'yle aynı düzeydedir. Bölge illerinin neredeyse tamamı, bin kişiye düşen ebe sayısı bakımından Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Bin kişiye düşen diş hekimi sayısında Iğdır ili 0,18 rakamı TRA2 ortalamasının üzerindedir. Bölge içinde Kars ve Ağrı'nın diş hekimi ihtiyacı Iğdır ve Ardahan ile karşılaştırıldığında daha yüksek seviyededir. Bin kişiye düşen eczacı sayısında ise Iğdır (0,22), TRA2 ortalamasının (0,15) ve TRA ortalamasının (0,19) üzerindedir.

2010 yılında Ağrı ilinde on bin kişiye düşen yatak sayısı 10,39'dur. Bölge'de en fazla yatağa ihtiyaç duyan il olan Ağrı için 2014 yılında yatak sayısı 849 olarak planlanmıştır. Kars'ta 2014 yılı itibariyle gerçekleşecek planlamalar açısından, on bin kişiye düşen hastane yatak sayısı, 17,27'den 23,43'e çıkarak % 6,16 seviyesinde artmış olacaktır. Bununla beraber, söz konusu artışlar Bölge değerlerini Türkiye ortalamasına (24,97) ulaştırmamakta olup sağlık hizmetleri konusunda kamu yatırımlarının artırılması büyük önem arz etmektedir.

Bölge illerinin tamamında yeşil kartlı nüfus oranı yüksek olmakla birlikte 2010 yılı ile 2011 yılı arasında düşüş olduğu gözlemlenmiştir. 2010 yılında Ağrı ilinde yeşil kartlı nüfus oranı % 58,25 iken 2011 yılında bu oran %52,42'ye düşmüştür. Ardahan ilinde 2010 yılında %29,96 olan oran, 2011 yılında önemli bir düşüşle %21,14 olmuştur. Bu, Bölge halkının temel sağlık hizmetlerine erişiminde sorunlar olduğunu ve Bölge'de yoksulluğun ciddi boyutlara vardığını göstermektedir. Ayrıca, saha çalışmalarında özellikle yeşil kartı kaybetmemek için vatandaşların kayıt dışı çalışma eğilimde olduğu vurgulanmıştır.

2.2. TRA2 BÖLGESİNDE SOSYAL YAŞAM

Bölge genelinde halkın zaman geçirip sosyalleşeceği kapalı ve açık hava donatılarının oldukça yetersiz olduğu söylenebilir. Bölge hem kültür sanat faaliyetleri hem rekreasyon alanları bakımında dezavantajlı konumdadır. Bu durum, bölgenin nitelikli işgücü ve sosyal sermayesinin yitirilmesinde ve göç etmesinde olumsuz yönde zemin hazırlamaktadır.

TRA2 Bölgesi'nde hem tiyatro salonu sayıları hem bu salonlarda gösterilen gösteri sayıları oldukça düşüktür. Ağrı ve Iğdır illerinde birer tane, Ardahan ve Kars illerinde ise ikişer tane tiyatro salonu mevcuttur. Bu salonlardaki gösteri sayıları dikkate alındığında Ağrı ili bu yönüyle en zayıf il olarak ortaya çıkmakta ardından Iğdır ili gelmektedir. Bölge nüfusunun genç olması nedeniyle spor tesisleri önem arz etmektedir. TRA2 Bölgesi'nde 34 spor tesisi Ağrı ilinde, 11 spor tesisi Kars ilinde, 10 spor tesisi Ardahan ilinde ve sadece 5 adet spor tesisi Iğdır ilinde bulunmakta olup Ağrı'da bulunan 4 adet özel sektöre ait tesis haricinde tüm tesisler kamu idaresinde bulunmaktadır.

2.3. YOKSULLUK VE GELİR DAĞILIMI

TRA2 Bölge nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsal alanda yaşamaktadır. Türkiye genelinde olduğu gibi kırsal alanda yaşayanlar kentsel alanda yaşayanlara göre yoksulluk ve gelir dağılımı bakımından daha dezavantajlı durumdadırlar. Türkiye'de 2006 yılında 2.351 TL olan yoksulluk sınırı 2011 yılında 4.069 TL'ye yükselmiştir. TRA2 Bölgesi'ni de kapsayan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise bu tutar 2006'da 1.541 TL iken 2011 yılında 2.668 TL'ye yükselmiştir. Ayrıca, Türkiye'de ortalama gelirden daha az geliri olanların sayısı 2006 yılında yaklaşık 12.5 milyon kişiden 2011 yılında 11.6 milyon kişiye gerilerken Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde aynı dönemde 353 binden 310 bin kişiye gerilemiştir. Bunun yanı sıra hem Türkiye genelinde hem de Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde % 60'lık yoksulluk oranı/riskinin yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ulusal ve yerel düzeyde gelir dağılımı ve yoksullukla mücadelede belirlenecek temel stratejilerin bu sorun alanlarına yönelik olması önem arz etmektedir.

Bunun yanı sıra, Türkiye'de 2012 yılında % 20'lik grupta en yüksek gelire sahip gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,6 iken, en düşük gelire sahip gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 5,9'dur. TRA2 Bölgesi'ni de kapsayan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde % 20'lik grupta en yüksek gelire sahip gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 46,2 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay % 6,4'dür. Veriler bölge gelir dağılımının Türkiye ile aynı olduğu ve ülkemiz ile bölgede gelir dağılımı eşitsizliğinin devam ettiğini göstermektedir.

2.4. ÖZEL İLĞİ GRUPLARINA SUNULAN HİZMETLER

Bölge’de yaşlılar, engelliler gibi özel ilgi gruplarına ilişkin verilen hizmetlerin nitelik ve nicelik açısından yetersiz olduğu söylenebilir. Bölge’de yaşlılara sunulan hizmetler çerçevesinde TRA2 Bölgesi’nde huzur evlerinin mevcut durumuna bakıldığında sadece Ağrı ilinde 1 adet 30 kişilik kapasiteli huzurevinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu durum, bölgenin sosyal yapısından kaynaklı olarak yaşlıların ailelerinin yanında yaşamalarından da kaynaklanmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri tarafından Bölge’deki engellilere yönelik verilen hizmetlerden biri evde bakım hizmetidir. Söz konusu hizmetlere yönelik olarak standart veri elde edilmesi hususunda sorunlar yaşanmakta olup bölge genelinde yaşlılar, engelliler gibi özel ilgi gruplarına sunulan hizmetlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

2.5. TRA2 BÖLGESİNDE ÖRGÜTLÜLÜK

TRA2 Bölgesi’ni oluşturan illerde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının (STK) dağılımına bakıldığında Ağrı’da 247, Kars’ta 252, Iğdır’da 153 ve Ardahan’da 110 adet mevcut olup hem sayılar hem de söz konusu kuruluşların etkinliği bölgedeki örgütlülük bilincinin ve düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. STK’ların büyük çoğunluğunun kurumsal kapasite ve örgütlenme biçimi bakımından zayıf oldukları, altyapı ve gelir kaynaklarının yetersizliği, üye/gönüllülerin profili ve ilgisizliği vb. nedenlerden ötürü düşük kapasitede faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. STK’ların bölgede nitelik ve nicelik olarak daha etkin rol almaları pek çok sorunun çözümünde yerel halkın görüşlerinin çözümlere yansıtılabilmesi ve dolayısıyla daha iyi bir yaşam sunulabilmesi açısından önem arz etmektedir.

2.6. TRA2 BÖLGESİ YEREL YÖNETİMLERDE KURUMSAL KAPASİTE

TRA2 Bölgesi’nde 4 valilik ve 22 kaymakamlık merkezden yönetimi, 4 il özel idaresi genel sekreterliği, 38 belediye başkanlığı (4’ü il merkez belediyesi, 22’si ilçe belediyesi ve 12 tane de belde belediyesi) ile 1333 muhtarlık da yerel yönetim örgütlenmesini temsil etmektedir. Kamusal hizmetin kaliteli ve sürdürülebilir bir şekilde yerine getirilmesi kurumların kapasiteleri ile doğru orantılıdır. Kamu hizmetinin sunulmasında yaşanan sorunlar personelin nicelik olarak azlığının yanı sıra nitelikli personelin sürekli yer değiştirmesinden kaynaklı olarak da yaşanmaktadır. Serhat Kalkınma Ajansı tarafından 2013 yılında gerçekleştirilen “TRA2 Bölgesi’nde Yoğun Kamu Göçü” çalışması kapsamında bölge illerinde çalışan kamu personelinin bölgedeki hizmet süreleri, yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri analiz edilmiş olup sonuçlar aşağıda özetlenmektedir;

- Kamu çalışanlarının bölgede kalma süresi ortalama 3.6 yıl olarak tespit edilmiştir. Bu hızlı sirkülasyonun önüne geçecek tedbirlerin alınması önem arz etmektedir
- Çalışanların en büyük sorunu barınma ihtiyacının karşılanmasıdır.
- Kamu personelinin bölge ortalamasına oranla yüksek gelire sahip olmalarına rağmen sosyal yaşam alanlarının olmaması nedeniyle söz konusu gelir bölge dışına çıkmaktadır. Bu husus bölgede yaşam kalitesini ve memnuniyetini de düşürmektedir. Dolayısıyla bu gelirin bölgede tutulmasını sağlayacak alışveriş merkezi vb. sosyal donatıların yapılması önem arz etmektedir.

- Kamu personelinin bölgeden göçünü tetikleyen önemli hususlardan biri de kişisel gelişimlerini sağlayacak sosyal, kültürel etkinlik ve mekânların çok sınırlı sayıda olmasıdır.
- Bölgenin uzun ve zorlu kış şartlarına sahip olması, havayolu ulaşım imkânlarının, eğitim, sağlık vb. alanlarda sunulan hizmetlerin yetersiz olması, kamu personelinin bölgede görev yapma sürelerini kısaltan unsurlardır.

Bu çerçevede, kamu hizmetinin kalitesinin artırılması ve sürekliliğinin sağlanması için bölgede görev yapan personelin niteliğinin ve görev süresinin artırılması ve bu kapsamda, kentsel yaşam alanlarında sosyal ve fiziki niteliklerin artırılması önem arz etmektedir.

3. EKONOMİK YAPI

3.1. GENEL EKONOMİK DURUM

Kalkınma sürecinde her ülkede gelişmenin tüm bölgelerde aynı anda başlayamaması, öne çıkan yatırım alanları ve sektörlerin gelişim merkezlerinde yoğunlaşması, günümüzdeki bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortaya çıkaran en temel sebeptir. Bu durum ülkemizde gayrisafi bölgesel hâsıla değerleri incelendiğinde de rahatlıkla görülmektedir.

Türkiye haritası üzerinde Zonguldak-Hatay arasında bir eksen çizildiğinde Gayrisafi bölgesel hâsıla değerlerine göre, 772,3 milyar dolarlık ulusal hasılanın % 78'i (601 milyar dolar) 30 ili kapsayan ve ülkenin batısında yer alan 12 Düzey II Bölgesi tarafından, geriye kalan 171,3 milyar dolarlık kısmı da 51 ili kapsayan 14 Düzey II Bölgesince karşılanmaktadır.

Gayrisafi bölgesel hâsıla (GSBH) değerleri bakımından 10 milyar doların altında bulunan ve “az gelişmiş bölgeler” olarak nitelendirilebilecek 5 Düzey II Bölgesi ülkenin doğusunda (TR82 Bölgesi hariç olmak üzere) bulunmaktadır. Gerçekleştirilen sıralamada Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşan TRA2 Bölgesi ise 26 Düzey II Bölgesi arasında son sırada yer almaktadır.

Aynı şekilde, kırsal kesimin nispeten daha yoğunlukta olduğu doğu illerinin tarımsal katma değer bakımından ülke düzeyinde söz sahibi olamaması dikkat çekmektedir. İstihdamın önemli bir kısmının tarım sektöründe yer aldığı TRA2 Bölgesi'nin ülkedeki tarımsal katma değer % 1,79'unu karşılaması, özellikle hayvancılık bölgesi olarak kabul edilen yörede üretim, pazarlama, örgütlenme vb. yapısal sorunların halen devam ettiğini göstermektedir. TRA2 Bölgesi, sanayi bakımından sağladığı katma değer ile 26 Düzey II Bölgesi içerisinde son sıradadır. Bölge illerinde kurulan organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin son yıllarda faaliyete geçmiş olması, bölgede yan sanayinin gelişmemiş olmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte refah düzeyinin yavaş artışı, başta göç olmak üzere sosyal sorunların devam etmesi, iklim koşulları ve hammadde yetersizlikleri nedeniyle dezavantajlı durumda bulunan bölgede sektörün yeterince gelişmemesine yol açmıştır.

3.1.1. İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM YAPISI

TRA2 Bölgesi'nde 2012 yılında en çok istihdam sağlayan sektör % 52,7'lik oranla tarım sektörüdür. Tarım sektörünü % 34,1'lik pay ile hizmetler sektörü izlemektedir. Bölgedeki sanayi sektörünün sağlanan toplam istihdam içerisindeki payı ise % 13,7'dir.

İstihdam verilerine göre, son 3 yıllık süreçte tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne doğru bir geçiş yaşandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Sanayi sektöründeki istihdam artışının bölge illerinde yer alan küçük sanayi sitesi ve organize sanayi bölgesi oluşumlarının ve geçmiş yıllara oranla çok sayıda sanayi işletmesinin faaliyete geçmesine bağlı olduğu söylenebilir. Hizmetler sektöründe ise turizm faaliyetlerinde yaşanan gelişmeler ile birlikte, bu sektörün ticaret ve sanayiden olumlu etkilenmesinin bir artışa yol açtığı yorumu yapılabilir. Ancak, işgücü arzının önemli bir kısmının düşük nitelikli alanlarda çalışıyor olması, bu işgücünün mevsimsel ya da konjonktürel dalgalanmalarda işlerini hızla kaybetmelerine ve ekonomik anlamda kalıcı kayıplar yaşamalarına yol açmaktadır.

Ajansımız tarafından gerçekleştirilen *İşgücü Piyasası Analizi*; İşverenlerin önemli bir kısmının çıraklık eğitimine sahip işgücü talep ettiklerini, işverenlerin çalışanlarda fiziki ve bedensel yeterlilik, mesleğe ilişkin yeterli bilgi ve deneyim aradıklarını ve teknik becerisi yüksek eleman bulunmasının en büyük sıkıntı olduğunu göstermiştir. Aynı çalışma **bölge genelinde temininde güçlük çekilen başlıca mesleklerin; mobilya ustası, perakende satış elemanı, oto bakım-onarıcısı, hamurkâr, kaşar peyniri imalat ustası, kamyon ve kamyonet şoförü, aşçı, resepsiyonist ve garson (servis elemanı) olduğunu göstermektedir.**

İşgücündeki mevcut sorunlar dolayısıyla sanayi başta olmak üzere sektörlerin ilerleyen dönemlerde daralma süreci içerisine gireceği düşünülmektedir. Söz konusu tehlikenin önüne geçilebilmesi için bölgemizde, bölgede faaliyet gösteren tüm kurumların işbirliği ile

- Gençlerin ve işsizlerin teknik kapasitelerinin artırılması için iş garantili eğitimlerin verilmesi
- Gelecekte bölgede büyüme ve gelişme potansiyeline sahip olan turizm, süt ürünleri imalatı, orman ürünleri imalatı, yiyecek içeceğe dayalı ticaret ve lojistik sektörleri için nitelikli işgücünün yetiştirilmesi,
- Girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılmasına yönelik tanıtım ve eğitimlerin artırılması,
- İşletmecilere işletmecilik, verimlilik ve markalaşma gibi konularda eğitimlerin verilmesi
- İşletme sahiplerinin, çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri ile ilgili tüm yükümlülükleri yerine getirmeleri konusunda bilinçlendirilmesi,
- Eğitim konusunun gerekliliği, önemi ve çalışan için bir hak işveren için ise zorunluluk olduğu hususlarının mevzuat kapsamında ilgililere anlatılması,
- Çalışanların eğitim talebinde bulunacak seviyeye gelmesi ve işverenin bilinçlenmesiyle birlikte eğitim konusunda bir arz talep dengesinin kurulmasının hedeflenmesi,
- Kamunun sağladığı teşvikler konusunda bilinç düzenin artırılması
- Kamu sektörü–Üniversiteler–Özel Sektör ilişkilerinin ve işbirliğinin güçlendirilmesi

konularına önem verilmesi gerekmektedir.

3.2. SANAYİ SEKTÖRÜ

TRA2 Bölge sanayisi yeterince gelişmemiş ve Türkiye genelindeki sanayileşme hareketinin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle sanayi sektörünün hem gayrisafi yurt içi hâsıla içindeki payı hem de istihdama katkısı nispeten düşüktür. Sanayi alanında elde edilen hâsılanın tarım, ticaret, ulaşım haberleşme ve devlet hizmetlerinden sonra gelmesi, il sanayisinin tarım ve hayvancılığa dayalı küçük ve orta ölçekli bir profile sahip olduğunu göstermektedir.

2011 yılı TÜİK verilerine göre, sanayi sektörünün gayri safi katma değeri içerisindeki payı ülke genelinde % 27,5 iken TRA2 Bölgesi'nde % 14,0 ile sınırlıdır. Bölgedeki tarım ve hizmet sektörlerinin payları ise sırasıyla % 24,8 ve 61,2'dir. 2004, 2008 ve 2011 verileri karşılaştırıldığında, katma değer açısından tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir geçiş olduğu yorumu yapılabilir. Ancak, TRA2 Bölgesi Bölgesel GSKD değerleri açısından son sırada yer almakta olup tarımsal üretimin azalmasının yanı sıra bölgede sektörel çeşitliliği düşük, düşük teknolojinin kullanıldığı sektörlerde yığılmanın yüksek olduğu, dolayısıyla kişi başına gayrisafı katma değer de düşük kaldığı söylenebilir. Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı'nın 2011 yılı verilerine göre bölge illerinde; % 24,2'lik oranla gıda ürünleri ve içecek imalatı, % 17,6 ile orman ve orman ürünleri, % 16,2 ile metal ürünleri imalatı önde gelen imalat kollarıdır.

Bölgede büyük ölçekli üretim tesisi sayısı son yıllarda artış göstermesine karşın kısıtlıdır. Aynı şekilde TRA2 Bölgesi'ndeki markalaşma faaliyetleri ülke genelinin oldukça gerisindedir. Bölgeden yapılan marka başvuruları ve tescil sayıları ülke genelinin binde 1'i civarındadır. Patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım konusunda yapılan başvurular ise daha az sayıdadır.

Bölge illerinin sanayi altyapısını oluşturan OSB ve KSS'lerinin hepsinde büyük sorunlar bulunmakta olup aşağıda özetlenmektedir.

- Atık su arıtma tesisi bulunmamaktadır.
- OSB'de temizlik hizmetleri istenen düzeyde olmayıp, oluşan çöplerin katı atık toplama sistemi oluşturularak programa bağlanması gerekmektedir.
- Doğalgaz tesisi kurulmamıştır.
- İçişleri ili hariç OSB'lere ulaşımı sağlayan yollar kötü durumdadır.
- OSB ve KSS'lerin iç yollarının bir kısmı stabilize durumda olup, büyük bir kısmında derin çukurlar bulunmaktadır.
- PTT, banka, market, restoran gibi esnaf ve çalışanların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yapılar mevcut değildir.
- Olası iş kazalarına karşı sağlık merkezleri yer almamaktadır.
- Sanayi bölgesi sınırları içerisinde güvenlik önlemleri yetersiz olup, bölgenin duvar ya da çitle örtülmesi gerekmektedir.
- İdari bina, çıraklık merkezi, kafeterya, garaj, bakım onarım ünitesi gibi sosyal tesislerden yoksundur.

TRA2 Bölgesi'nin markalaşma çalışmalarının oldukça zayıf olduğunun göstergesi niteliğindedir. Ayrıca işletmelerin yenilik ve AR-GE faaliyetleri ile büyüklükleri arasında doğru orantı olduğu bilinmektedir. 2012 yılında bölge illerinden yapılan başvuru sayıları incelendiğinde patent başvurusu bulunmamakta olup TRA2 Bölgesi'nde yüz bin kişiye düşen marka başvuru sayısı 19'dur. Bölgede girişimciliğin sosyo-kültürel ve ekonomik altyapısı yetersizdir. Bu duruma neden olan etkenler arasında eğitim seviyesinin düşüklüğü, toplumsal farkındalığın yetersizliği öne çıkmaktadır. Kurumlar arası koordinasyon eksikliği ve girişimcilğe yönelik ortak politikaların oluşturulmamasının yanı sıra üniversite-sanayi işbirliğinin olmaması ve girişimcilere yönelik teşvikler hakkında bilgi eksikliği de diğer faktörlerdir. Bölge illerinde girişimcilik kültürü ve becerisinin oluşturulabilmesi için bu konuda eğitim hizmeti sağlayan kurum ve kuruluşların faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde uygulanmasına devam edilmesi gerekmektedir.

3.3. TARIM – HAYVANCILIK SEKTÖRÜ

Tarım ve hayvancılık bölgenin temel geçim kaynağını oluşturmakta olup yüksek platolarda geniş otlak alanları bulunan bölgenin sahip olduğu coğrafi yapısı hayvancılık için avantaj sağlamaktadır. Ancak bölgede kış mevsiminin uzun sürmesi tarımsal üretimi etkilemektedir. Tarımın büyük oranda doğa koşullarına bağlı olması bölgenin tarımsal üretimini ve gelişmesini etkilemektedir. Aynı zamanda bölge içinde görülen mekânsal farklılıklar, tarımsal üretim çeşitliliğini ve seviyesini değiştirebilmektedir. İklim koşulları, coğrafi yapı, pazara yakınlık gibi etkenler bu farkların ortaya çıkmasında neden olmaktadır.

TRA2 Bölgesindeki işletmelerin büyük çoğunluğu aile işletmeleridir ve bu işletmelerde çalışanlar, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ayrıca, bölgede tarım ve hayvancılık ile ilgili kurulan kooperatif ve birlik gibi örgütler hem sayı hem de nitelik olarak yetersiz ve tarımsal gelişmede pasif kalmaktadırlar. Bu sorunlar beraberinde üretimin sürdürülebilirliğini, pazarda rekabet edebilirliğini ve üretim verimliliğini zorlaştırmaktadır.

3.3.1. BİTKİSEL ÜRETİM

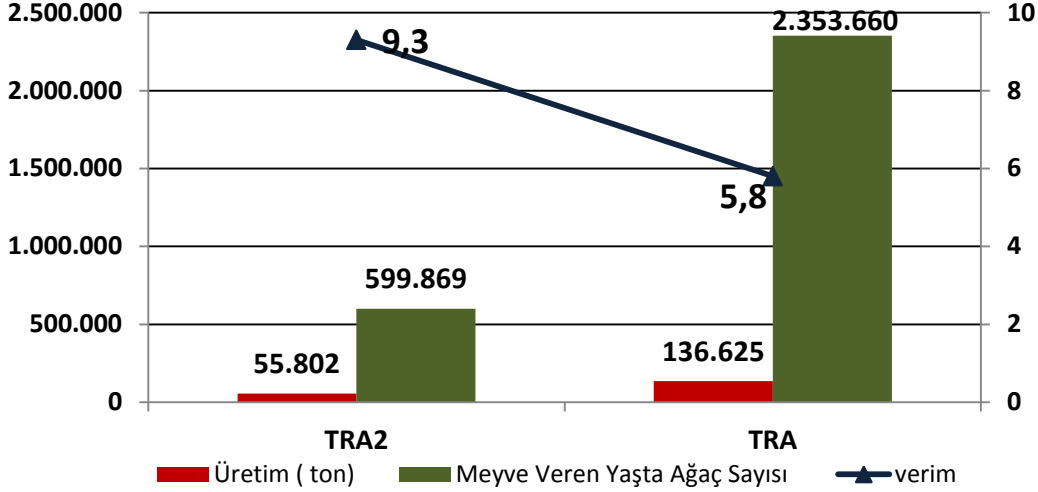
TRA2 Bölgesinde tarım arazilerinin alanı toplam yüzölçümünün yüzde 27,79'unu oluşturmaktadır. Tarım arazilerinin yüzde 57,6'sı sulanabilir olmasına rağmen, hâlihazırda bu arazilerin ancak yüzde 29,1'i değerlendirilmektedir.

TRA2 Bölgesinin toplam işlenen tarım alanı Türkiye değerinin %3,28'ine denk gelmektedir. Bölge'de toplam işlenen tarım alanı içerisinde nadasa bırakılan alan %22,5, sebze tarımı yapılan alan ise %0,36 oranındadır. Toplam tarım alanı içerisinde yem bitkileri yetiştiriciliği alanı %22,9 oranında olup Türkiye değerinin üzerindedir.

3.3.1.1. Meyve üretimi

TRA2 Bölgesinde toplu meyvelik alanı 51.446 dekar, toplam meyve üretimi 55.802 tondur. TRA2 bölgesindeki üretimin TRA Bölgesi içerisindeki payı ise %41, Türkiye içerisindeki payı ise %0,38'dir. TRA2 Bölgesi'ndeki meyve üretiminin %99,6'sını taş ve yumuşak çekirdekli meyve grubuna aittir. 2012 yılı itibariyle TRA Bölgesi'nde elde edilen işlenmemiş baharat bitkilerinin tamamı TRA2 Bölgesi'nden karşılanmaktadır.

Meyve üretimi verimlilik açısından değerlendirildiğinde TRA2 Bölgesindeki verimlilik oranı % 9,3 olarak Türkiye ortalamasının (%2,7) oldukça üstünde çıkmaktadır (Grafik 1).

Grafik 1: Taş Çekirdekli Ve Yumuşak Çekirdekli Meyvelerin Düzey Bölgeleri Arasında Kıyaslanması

TRA2 Bölgesi'nde taş ve yumuşak çekirdekli meyvelerden en çok elma (27.101 ton) ve kayısı üretimi (21.522 ton) gerçekleştirilmekte ve üretimin önemli bir bölümü Iğdır'dan sağlanmaktadır. İşlenmemiş baharat bitkilerinden kimyon ve rezene toplam 6 ton olmak üzere Ağrı'dan (Tutak) karşılanmaktadır. Sert kabuklular grubundan ceviz üretimi yapılmakta olup Iğdır ili başta olmak üzere Kağızman (Kars) ve Posof (Ardahan) ilçeleri üretimde rol oynamaktadır.

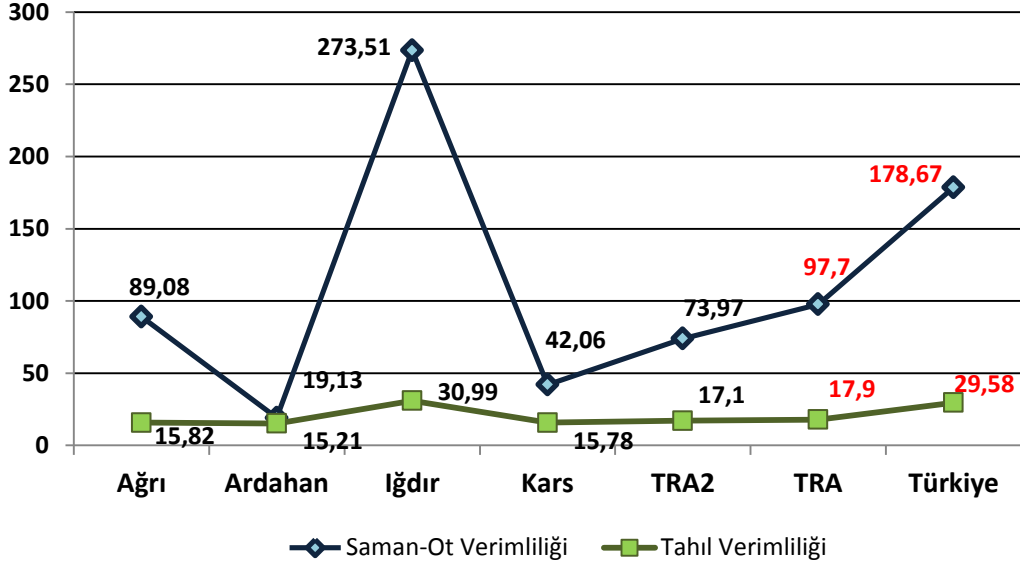
3.3.1.2. Sebze Üretimi

TRA2 Bölgesinde 117.485 ton sebze üretimi gerçekleşmiş olup toplam Türkiye üretiminin %0,45'ine denk düşmektedir. TRA2 Bölgesi sebze verimliliğinde kök ve yumru sebzelerle meyvesi için yetiştirilen sebzelerin verimlilik değerleri Bölge verimlilik değerini düşürmektedir. Sebze grubunda 108.905 tonluk üretimle en çok meyvesi için yetiştirilen sebzelerin (%93) hasadı yapılmaktadır. Iğdır ilinde sebze üretimini en fazla (%98) meyvesi yenen sebzeler üzerine yapılırken Ağrı ilinde meyvesi yenen (%60,7) ve diğer sebzeler (%35,4) üzerine üretim yapılmaktadır.

3.3.1.3. Tarla Ürünleri

TRA2 Bölgesinde ise tarla ürünleri üretiminin %74'ü saman ot, %21'i tahıl üzerine yapılmaktadır. Ağrı ili saman ve ot, şeker imalatında kullanılan bitkiler ve tahıllarda ilk sırada yer almakta olup, Kars ili ise patates-kuru baklagiller-yenilebilir kök ve yumrular ve parfümeri-eczacılık vb. bitkiler-şekerpancarı ve yem bitkileri tohumlarında öne çıkmaktadır. Bölgede yapılan yağlı tohumlar tarımı sadece Ağrı ilinden karşılanmaktadır. Saman ve ot tarımında Iğdır ve Kars illeri (sırasıyla 585.101 ton ve 412.023 ton), tahıl üretiminde ise Kars ili (187.102 ton) etkindir.

Bölgenin tarla ürünlerinin verimliliği (%4,30), TRA (%5,41) ve TR (%5,83) değerlerinin altında kalmaktadır. Tarla ürünleri grubu içerisinde sadece patates-kuru baklagiller-yenilebilir kök ve yumrular grubu TRA ve TR değerinin üzerindedir (sırasıyla 4,30, 5,41, 5,83-TRA2). Saman-ot ve tahıl üretimi yoğun yapılmasına rağmen verimlilik kıyaslamalarında TRA ve TR'den düşük seviyede kalmaktadır (Grafik 2).

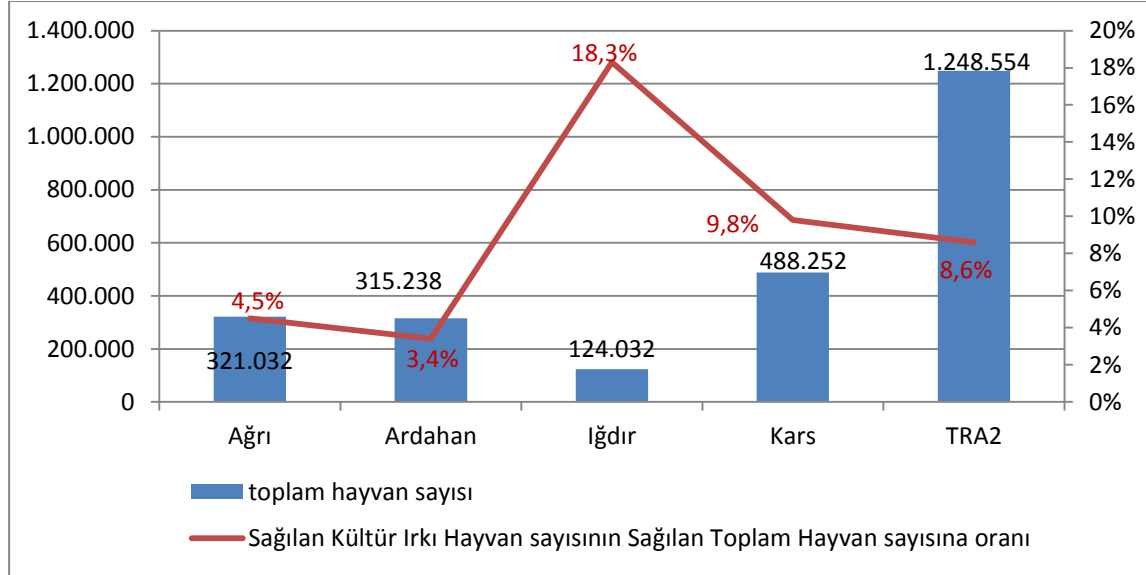

Grafik 2: Saman-ot ve Tahıl Üretim Verimliliği (%)

3.3.2. HAYVANCILIK

3.3.2.1. Büyükbaş Hayvancılık

TRA2 Bölgesinde 2012 yılı itibariyle toplam 1.248.554 adet büyükbaş hayvan olup bölgede süt verimi yüksek olan kültür ırkı sığır varlığının toplam sığır türleri içerisindeki oranı 8,6'dır. Iğdır'da en az sayıda büyükbaş olmasına rağmen kültür ırkı hayvan oranı %18,5 olup Bölge illeri içerisinde en yüksek olanıdır (Grafik 3).

Grafik 3 TRA2 Bölgesi Büyükbaş Hayvancılık Göstergeleri

2012 yılında 2000 yılına göre %274 oranında süt üretiminde artış gösteren TRA2 Bölgesinin 2012 yılındaki süt üretim miktarı 1.176.620 tondur. TRA2 Bölgesi süt üretiminin Türkiye içerisindeki payı %7,3'tür (Tablo 1). 2012'de bölgede süt üretiminde Kars ili ilk sırada (% 42,7) bulunurken sırasıyla Ardahan (% 28,4), Ağrı (% 19) ve Iğdır (% 9,7) takip etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi Düzey-2 Bölgeleri arasında büyükbaş hayvan süt üretimi

kıyaslamaları yapıldığında TRA2 Bölgesi ön plana çıkmakta ve 2012 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde süt üretiminde %39'luk payla ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 1: TRA2 Büyükbaş Hayvan Sütü Üretim İstatistikleri (ton)

	AĞRI	ARDAHAN	İĞDIR	KARS	TRA2	TRA2 ENDEKS	TRA2/TR (%)	TÜRKİYE
2000	154.122	115.058	29.129	130.514	428.823	100	4,9	8.799.371
2005	167.173	131.408	45.332	220.835	564.748	132	5,6	10.064.260
2010	152.092	224.891	68.933	307.652	753.568	176	6,1	12.454.031
2012	224.384	334.496	115.181	502.559	1.176.620	274	7,3	16.024.826

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri; erişim tarihi: 11.11.2013

Bölge'de büyükbaş hayvan et üretimi son sekiz yılda %40 oranında azalmış olup Türkiye içerisindeki büyükbaş hayvan et üretim oranı 2009'da %0,8'dir. 2009 yılı TRA2 Bölgesi büyükbaş et üretim miktarı 2695 ton olup üretimin %49'u Ardahan'dan ve %40'ı da Kars ilinden karşılanmıştır (Tablo 2). TRA2 Bölgesi'nin, büyükbaş hayvan sayısı açısından Doğu Anadolu'da lider bölge olmasına rağmen et üretimi konusunda gerilerde kaldığı görülmektedir.

Tablo 2: TRA2 Büyükbaş Hayvan Et Üretim İstatistikleri (ton)

	AĞRI	ARDAHAN	İĞDIR	KARS	TRA2	TRA2/TR	TRA2 ENDEKS	TÜRKİYE
2001	1.138	754	289	2.343	4.524	1,4	100	333.884
2003	4.904	2.375	181	2.737	10.197	3,5	225	292.163
2005	51	1.489	142	2.407	4.089	1,3	90	321.681
2007	90	1.246	302	2.670	4.308	1	95	433.952
2009	30	1.321	257	1.087	2.695	0,8	60	326.291

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri; erişim tarihi: 11.11.2013

3.3.2.2. Küçükbaş Hayvancılık

2012 yılında toplam küçükbaş hayvan varlığı 2.309.088 baş olup en fazla Ağrı ilinde bulunmaktadır. Ağrı'daki koyun varlığı 1.185.709 olup toplam Bölgedeki küçükbaş hayvan varlığının %57'sini karşılamaktadır. Keçi varlığında da Ağrı (121.713 baş) öne çıkmaktadır. Küçükbaş hayvancılıkta ikinci sırada Iğdır ili gelmektedir. Iğdır ilinin koyun ve keçi varlıkları sırasıyla 560.540 ve 35.341'dir. Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde Düzey-2 Bölgeleri arasında TRB2 Bölgesinin küçükbaş hayvancılıkta önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise TRA2 Bölgesi gelmektedir.

Tablo 3 Küçükbaş Hayvan Et Üretim Miktarı (ton)

	AĞRI	ARDAHAN	İĞDIR	KARS	TRA2	TRA2 ENDEKS	TRA2/TR (%)	TÜRKİYE	TÜRKİYE ENDEKS
2001	387	34	162	301	884	100	0,87	101.799	100
2003	476	81	143	194	894	101	1,2	74.493	73
2005	55	90	214	154	513	58	0,6	86.133	85
2007	100	86	338	338	862	98	0,61	141.659	139
2009	12	558	222	54	845	96	0,98	86.308	85

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri; erişim tarihi: 11.11.2013

Bölge’de küçükbaş hayvan et üretimi 845 ton olup son sekiz yılda %4 oranında azalma göstermiştir. 2009 yılında Bölge’de küçükbaş et üretim miktarı 2007 yılına göre %2 oranında azalmasına rağmen Bölge’nin Türkiye’deki küçükbaş et üretim oranı % 0,98’ e çıkmıştır. Bu artış oranında Türkiye’nin 2009 yılındaki et üretim miktarının, 2007 yılına göre %54’lük azalmasının nispi bir artış olarak bölge değerlerine yansıdığı söylenebilir. Doğu Anadolu Bölgesi Düzey-2 Bölgeleri arasında TRA2 küçükbaş hayvan et üretiminin arttığı gözlenmektedir. TRB2 Bölgesi Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde ilk sırada yer alırken TRB1 Bölgesi ikinci sıradadır. TRA2 Bölgesi 2009 yılında DAB’ın et üretiminin %12’sini karşılar durumdadır.

3.3.2.3. Kümes Hayvancılığı, Arıcılık Ve Organik Tarım

2012 yılı verilerine göre Bölge’de en fazla yumurta tavuğu yer almaktadır. Kaz varlığı en fazla Kars’ta yer almakta olup kaz yetiştiriciliği Bölge için önemli bir potansiyeldir.

Tablo 4 TRA2 Kümes Hayvancılığı İstatistikleri

Düzyey	Yumurta Tavuğu		Hindi		Kaz		Ördek	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Ağrı	152.365	27,2	53.750	55	28.670	13,24	13.780	43,8
Ardahan	111.879	20	12.595	13	74.004	34,2	4.709	15
Iğdır	102.400	18,3	7.640	7,8	2.734	1,26	962	3,06
Kars	192.900	34,4	24.400	24,8	111.150	51,3	12.030	38,21
TRA2	559.544	100	98.385	100	216.558	100	31.481	100

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim Tarihi 11.11.2013

2012 yılı itibariyle Bölge’de toplam bal üretimi 1330 tondur. Kovan başına bal verimi en fazla Ağrı’da olup ikinci sırada Iğdır gelmektedir. Kovan sayısı bakımından Kars ili (68.587 adet) gelmekte olup Ardahan ikinci (41.006 adet) sıradadır. Ardahan ili arıcılıkta koruma altına alınmış olup Bölge’nin en kaliteli ballarını üretmektedir. Bölge’nin toplam balmumu üretimi 42 ton olup 28 tonla en fazla Kars ilinde elde edilmektedir.

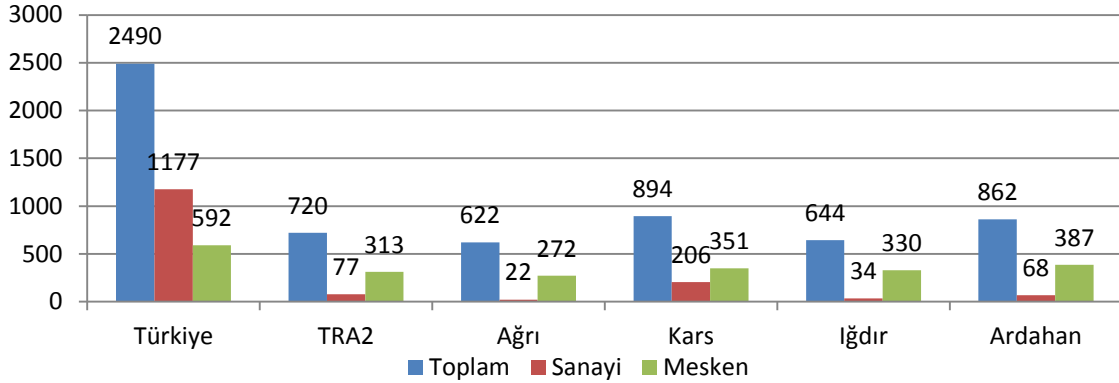
Organik tarımla uğraşan çiftçi sayısı 8123 olup toplam üretim alanı 117.059’dur. 2012 yılında Bölge’de 316.874 tonluk üretim yapılmıştır. Organik üretim yapılan alan (ha) ve en fazla üretimin (ton) yapıldığı il bakımından kıyaslandığında ilk sırada Ağrı ili, ikinci sırada ise Kars ili gelmektedir.

3.4. ENERJİ

Ülkemizde son yıllarda enerji alanında yaşanan gelişmelerin yanında TRA2 Bölgesi’nde elektrik üretimi için hidroelektrik santral yapımına öncelik verilmiş ve Aras havzasında bulunan önemli akarsulara gerek devlet gerekse özel teşebbüs aracılığıyla Hidroelektrik santraller kurulmuştur. Hidroelektrik santrallerin yanında TRA2 Bölgesi enerji nakil hatlarının geçiş güzergâhında bulunması sebebiyle jeostratejik bir konuma sahiptir. Ancak konumunun getirdiği avantajlardan yararlanılamamıştır. Ülkemizin ana doğalgaz iletim hatları

Bölgemizden geçse de Bölge illerinden sadece Kars il merkezi ve Sarıkamış ilçesinde konutlarda kullanılmak üzere doğalgaz arzı sağlanmıştır.

Kişi başına düşen elektrik enerjisi tüketimi 2011 yılı verilerine göre Türkiye’de 2.490 kWh iken gelişmiş ülkelerde bu miktar yaklaşık 8.900 kWh düzeyindedir. TRA2 Bölgesi’nde ise kişi başı elektrik tüketimi 720 kWh gibi düşük bir değere sahiptir. Bölge illeri kişi başına elektrik tüketimi değerlerine bakıldığında en yüksek değere sahip Kars ili 894 kWh ile Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Bu durum temel olarak Bölgedeki sanayi sektöründe elektrik tüketiminin oldukça düşük seviyede olmasından kaynaklanmaktadır.

Grafik 4 TRA2 Bölgesi Kişi Başına Tüketilen Sanayi, Mesken ve Toplam Elektrik Değerleri KWh,2011

TRA2 Bölgesinde elektrik üretimi sağlanan tek yenilenebilir enerji kaynağı hidroelektrik santrallerdir. Hidroelektrik santraller dışında TRA2 Bölgesi'nin yenilenebilir enerji kaynaklarını Güneş, Rüzgâr, Jeotermal ve Biyogaz oluşturmaktadır. Güneş enerjisi bakımından Ağrı 1700 kwh/m²-yıllık radyasyon değerleriyle Bölge ve Türkiye genelinde öne çıkmaktadır. Güneş enerjisi dışında Bölgede biokütle enerjisi ve jeotermal enerji alanlarında yüksek potansiyel sağlayan alanlar bulunmaktadır. Ağrı Diyadin jeotermal enerji sahasının yakın zamanda yapılacak projelerle öneminin artması beklenmektedir.

3.5. ERİŞİLEBİLİRLİK

3.5.1. ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ

Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerini kapsayan TRA2 Düzey II Bölgesi, jeostratejik bir konumda bulunmaktadır. Gürcistan, Azerbaycan (Nahcivan), İran ve Ermenistan olmak üzere dört ülke ile sınırı olan Bölge, bu niteliğiyle Kafkasya, Orta Asya ve İran aracılığıyla Ön Asya'ya açılan bir kapı görevi üstlenmektedir. Hazar Havzası enerji kaynaklarının batıya taşınmasını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ile Azerbaycan (Bakü-Tiflis-Erzurum) ve İran'dan tedarik edilen doğal gazları taşıyan Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı ve inşaatına başlanacak olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı TRA2 Bölgesi'nden geçmektedir. Hazar petrollerini dünya pazarına ulaştıran bu hat, Serhat Bölgesinin lojistik anlamda taşıdığı jeostratejik önemi daha da arttırmaktadır. Söz konusu bu değer, Hazar doğalgaz rezervlerini Avrupa kıtasına ulaştıracak TAP ve TANAP gibi projelerle zenginleşmeye devam etmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz boru hatlarıyla sağlanan güvenli enerji koridoru demiryolları ve karayolları ile desteklenmek durumundadır. Son yıllarda bölge, yapımı devam eden Kars

uluslararası havaalanı terminal binası, Ankara-Kars hızlı tren ve Kars-Tiflis-Bakü demiryolu hattı, çalışmaları süren Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu ve Kars Lojistik Merkezi gibi büyük kamu yatırımlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu projelerden Kars-Tiflis-Bakü demiryolu hattı, Kars'ta kurulacak lojistik merkezi ve Kars havaalanı yenilenmesi projeleri 2013 yılı yatırım programına alınmıştır. TRA2 Bölgesi'nde inşaatı devam eden Kars-Tiflis-Bakü demiryolunun ileri-geri bağlantıları düşünüldüğünde hattın Bakü'den sonra Hazar geçişi ile Türkmenistan'a (devamında Çin'e) ulaşmaktadır. Hat Kars'ın gerisinde Ankara, İstanbul (Marmaray), Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Avusturya, İsviçre, Almanya, Fransa ve İngiltere'ye (Manş Tüneli vasıtasıyla) ulaşmaktadır. Bu sayede Londra-Pekin demir yolu bağlantısı sağlanmış olacaktır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının tamamlanmasıyla, Londra'dan Çin'e uzanacak İpek Demiryolu ile Çin'deki üretimin, tüketim merkezi olan Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir. Son yıllarda dünya ticaretinin yeniden şekillenmesiyle Bölge Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan ticaret ve lojistik köprüsü olacaktır.

3.5.1.1. Karayolu Ulaşım

TRA2 Bölgesi'nde toplam 1.465 Km devlet yolu, 417 Km il yolu ve 7.945 Km köy yolu bulunmaktadır. Bölge içinde karayollarının çeşitlerine bakıldığında en uzun devlet ve il yolu oranına sahip il Kars ilidir. Kars ilini sırası ile Ağrı, Ardahan ve Iğdır illeri izlemektedir. Devlet ve il yollarının sath cinsleri incelendiğinde bitümlü sıcak karışım (BSK) yol ağı uzunluğu en fazla olan il Ağrı ilidir. Ardahan ilinde ise sadece 2 km BSK yol ağı bulunmaktadır. Köy yollarının ildeki devlet ve il yollarına oranı en yüksek Ağrı ilinde çıkmıştır. Ağrı ilinde köy yolu oranının yüksek çıkmasındaki başlıca etmen kırsal nüfusun Bölge illerine oranla daha yüksek olmasıdır.

Harita 1 TRA2 Bölgesi Bölünmüş Yol Haritası

Bölünmüş yol uzunluğu grafiği incelendiğinde Ağrı ilinin 270 Km bölünmüş yol uzunluğu ile ilk sırada olduğu görülmektedir.

Kars-Susuz-Ardahan, Göle-Erzurum, Kars-Sarıkamış-Karakurt, Iğdır-Tuzluca, Iğdır-Aralık-Dilucu Iğdır – Karakoyunlu - Doğubayazıt, Horasan - Taşlıçay-Doğubayazıt-Gürbulak, Ağrı-Hamur, Tutak-Patnos yolunun bir bölümü yollar hizmete açık bölünmüş yollardır. Ardahan-Göle, Ardahan-Çıldır, Karakurt-Horasan, Tutak-Patnos ve Doğubayazıt-Çaldıran (Van) yolunun bir bölümünde bölünmüş yol çalışmalarına devam edilmektedir. Ayrıca Ardahan-Posof, Çıldır-Aktaş, Kars-Digor-Tuzluca, Karakurt-Kağızman-Tuzluca, Hamur-Tutak arasındaki yolların bölünmüş yol olarak ihaleleri yapılacaktır. Bölgede Kars-Ağrı arası ulaşım Horasan ya da Iğdır üzerinden yapılmaktadır.

3.5.1.2. Havayolu Ulaşımı

TRA2 Bölgesinde 2013 yılı itibariyle faal durumda olan 3 havalimanı mevcuttur. Bu havalimanları 1988 yılında hava trafiğine açılan Kars havalimanı, 1997 yılında hava trafiğine açılıp 2009-2011 yılları arası pist genişletme çalışmaları sebebiyle kapalı kalarak 2011 yılında tekrar hava trafiğine açılan Ağrı havalimanı ve 2012 yılı içerisinde hizmete giren Iğdır havalimanlarıdır. Ardahan ilinde havalimanı bulunmamaktadır.

TRA2 Bölgesinde yer alan havalimanlarının tümü sivil nitelikte olup DHMİ'ye bağlıdır. Kars havalimanı 1993 yılından itibaren dış hat uçuşlara açılmıştır. Kars havalimanı iç hat-dış hat uçuşlara imkân sağlayan uluslararası havalimanı olarak görülse de faaliyete geçtiği günden itibaren havalimanından tarifeli olarak herhangi bir yurt dışı yolcu taşımacılığı gerçekleşmemiştir. Hâlihazırda, Bölge havaalanlarından Ankara ve İstanbul'a her gün, İzmir'e ise haftanın belli günlerinde karşılıklı seferler düzenlenmektedir.

3.5.1.3. Demiryolu Ulaşımı

TRA2 Bölgesi illeri demir yolu ulaşım sistemleri bakımından oldukça zayıftır. Bölgedeki tek demiryolu hattı Erzurum-Kars-Ermenistan hattıdır. Kars ilinde Kars-Haydarpaşa (İstanbul) arasında Doğu Ekspresi ve Kars-Akyaka arasında raybüs seferleri düzenli ve karşılıklı olarak yapılmaktadır. Mevcut demiryolu taşımacılığı tek hat üzerinden olup; ahşap traversli, elektriksiz ve sinyalizasyonuz bir alt yapıya sahiptir. Kars ili sınırları içerisinde toplam 172 Km'lik bir demiryolu ağına sahiptir. Önümüzdeki dönemde yapımı devam eden Bakü-Tiflis-Kars ve Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu hatları ile Bölge'nin erişilebilirlik düzeyi yükselecektir.

3.5.2. HABERLEŞME

TRA2 Bölgesi illeri haberleşme ve bilgi teknolojileri alt yapısı Bilgi Teknolojileri Erzurum Bölge Müdürlüğü ve Erzurum Telekom Müdürlüğü'ne bağlıdır. Dört ilde de fiber optik kablo alt yapısı mevcuttur.2011 yılında Türkiye genelinde sabit hat penetrasyonu 20,4 iken, TRA2 Bölgesi'nde 7,5, mobil hat abone penetrasyonu Türkiye genelinde 88,72 iken TRA2 Bölgesinde 60,0'dır. İl merkezlerinin iletişim alt yapısında bir sorun bulunmazken kimi köylerde mobil iletişim kapsamı bulunmamaktadır.

3.6. HİZMETLER SEKTÖRÜ

3.6.1. DIŞ TİCARET VE LOJİSTİK

Bölge genelinde sermaye birikimi yetersizliği, sanayinin gelişmemesi, tarım ve hayvancılıkta verimliliğin düşük olması gibi nedenlerle ticari hayat canlı değildir. Küçük esnaf ve işletmelerden oluşan, tarımsal ve hayvansal ürünler, gıda maddeleri, giyim, ev araç gereçleri, inşaat malzemeleri ile diğer tüketim mallarının ağırlıkta olduğu bir yapı mevcuttur. Ticaret sert iklim koşulları ve yüksek rakım nedeni ile ağırlıklı olarak hayvancılığa dayanmakta ve yaz aylarında hareketlenmektedir. Bölge illeri için nispeten içe dönük bir yapı arz eden ticaret sektöründe, illerde üretilen mamullerin büyük bir kısmının pazarlandığı yer Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Canlı hayvan ve hayvansal ürünler Ankara ve İstanbul gibi büyük illerde pazar bulmaktadır. **Bölge dışına satılan en önemli ürün canlı hayvandır**

TRA2 Düzey II Bölgesi illeri 4 ülkeye komşu olup, 3'ü faaliyette olan toplam 7 sınır kapısına sahiptir. Azerbaycan (Nahcivan), Gürcistan ve İran'a ulaşan Dilucu, Türkgozü ve Gürbulak

sınır kapıları ülkemizin Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan tarihi, kültürel ve ticari geçitleridir. Bölgenin sınır olduğu 3 ülke ile gerçekleştirilen dış ticarete ilişkin özet bilgiler tabloda sunulmuştur.

Tablo 5 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye ile ticareti, 2011

		Azerbaycan	Gürcistan	İran
Ülke Toplam Dış Ticareti (milyon\$)	İthalat	9.756	7.058	68.700
	İhracat	26.571	2.189	109.500
Türkiye ile Ticaret (milyon\$)	İthalat	2.064	1.092	3.590
	İhracat	1.389	314	12.461
Ülkenin Dış Ticareti İçinde Türkiye'nin Payı (%)	İthalat	21,2	15,5	3,3
	İhracat	5,2	14,4	18,1
TRA2 ile Ticaret (milyon\$)	İthalat	94,6	0,8	70,7
	İhracat	0,2	0,1	14,3
Ülkenin Türkiye ile Dış Ticareti İçinde TRA2'nin Payı (%)	İthalat	4,6	0,1	2
	İhracat	0	0	0,1

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ticaret Müşavirlikleri Verileri, Erişim: 10.05.2012

2011 yılında Azerbaycan, toplam 9,8 milyar dolarlık ithalatının %21,2'sini Türkiye'den gerçekleştirirken TRA2 Bölgesi Azerbaycan'a sadece 94,6 milyon dolarlık ihracat yapabirmiştir. Bu rakam Türkiye'nin yaptığı yaklaşık 2 milyar dolarlık ihracatın % 4,6'sıdır. İran'a Türkiye'den yapılan toplam 3,6 milyar dolarlık ihracatın sadece 70,7 milyon dolarlık (%2) kısmı TRA2 Bölgesi illerinden gerçekleştirilmiştir. Hâlihazırda Türkiye, bu ülkelere yıllık toplam 14,2 milyar dolarlık mal almakta ve bu ülkelere toplam 6,7 milyar dolarlık mal satmaktadır.

Dış ticaret rakamları, TRA2 Bölgesi'nin çeşitli nedenlerle ülkeler arasındaki ticaretten yeterince faydalanamadığını göstermektedir. Bölgede sanayi üretiminin gelişmemiş olmasının, ulaşım imkânlarının yetersiz oluşunun ve bölge halkının dış ticaret konusundaki bilgi eksikliklerinin bu tabloyu oluşturan başlıca nedenler olduğu tespit edilmiştir. TRA2 Bölgesi'nin toplam ihracatı son 10 yılda 26 milyon dolardan yaklaşık 5 katına çıkarak 131 milyon dolara yükselmiştir. Bu önemli artışa karşın bölgenin ülke içerisindeki payı % 0,08 olarak gerçekleşmiştir. En büyük artış, sınır kapısı açık olan (Doğubayazıt ilçesi nedeniyle) Ağrı ve Iğdır illerinde gerçekleşmiş iken sınır kapısına sahip olmasına rağmen Türkgözü sınır kapısında yaşanan teknik ve idari sorunlar ile sınır kapısına ulaşımında yaşanan güçlükler nedeniyle Ardahan ilinde dış ticaretin çok düşük olduğu görülmektedir.

Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksine (LPI) göre Türkiye 3,51 / 5,00 puan ile 27 sırada yer almaktadır. 2010 yılı Lojistik Performans indeksi ile kıyaslandığında 2012 yılında Türkiye bütün kriterlerde gelişme sağlamakla beraber altyapı yatırımlarının baskınlığı göze çarpmaktadır. Ulaştırma ve bilgi altyapısı açısından 2010 yılında dünyada 39. sırada yer alırken 2012 yılında 25. sıraya yükselmiştir. Türkiye, 2010 yılında gümrükleme sistemi açısından 46. sırada yer alırken 2012 yılında 32. sıraya yükselmiştir. Ancak, her iki listede de gümrükleme en az puanı alan kriteri oluşturmakta olup lojistik sektörü açısından ülkemizin geliştirmesi gereken en önemli nokta olarak göze çarpmakta olup benzer durum TRA2 bölgesi için de geçerlidir.

Kars'ta demiryollarının kavşak noktasında bir lojistik merkezinin inşa edilecek olması, yeni sınır kapılarının açılması ve mevcutların modernize edilmesi ile TRA2 Bölgesi demiryolu

konusunda gerekli altyapıya sahip olacaktır. Bununla birlikte Serhat Bölgesindeki karayolu lojistiği faaliyetlerinin yürütülmesinde bazı yapısal sorunlar bulunmaktadır. Bölgenin sunduğu büyük potansiyele rağmen taşımacılık faaliyetleri, ucuz motorin tedarikiyle elde edilen fiyat avantajının diğer bölgelerdeki firmalarla rekabet üstünlüğüne yol açması anlayışına dayanmaktadır. Bu yapısal soruna bölgenin bir üretim merkezi olmaması da eklenebilir. Bu nedenle İstanbul, İzmit, Bursa gibi sanayileşmiş kentlerde imal edilen malların komşu coğrafyalara ulaştırılması temel taşımacılık faaliyetidir.

Dış ticaret rakamları ve ticarete konu olan ürün gruplarından da anlaşılacağı üzere, TRA2 Bölgesi'nin çeşitli nedenlerle ülkeler arasındaki ticaretten yeterince faydalanmadığı söylenebilir. Bölgede sanayi üretiminin gelişmemiş olmasının, ulaşım imkânlarının yetersiz oluşunun ve bölge halkının dış ticaret konusundaki bilgi eksikliklerinin bu tabloyu oluşturan başlıca nedenler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin en az gelişmiş bölgelerinden birisi olan TRA2 Bölgesi coğrafi konumu, iklim özellikleri ve hammadde kaynakları itibarıyla ekonomik sektörlerin geliştirilmesinde ülkenin diğer bölgeleriyle kıyaslandığında dezavantajlı durumdadır. Ancak, değişen dünya koşulları ve yeni pazarların oluşması nedeniyle bölgenin Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan dış ticaret ve lojistik merkezi olma potansiyeli, bölge için en önemli kalkınma fırsatı olarak değerlendirilmelidir.

3.6.2. BANKACILIK

Bölge bankacılık sektörü kredi-mevduat ilişkisi açısından incelendiğinde; ilde kullanılan toplam kredilerin toplam mevduata oranı 2003 yılında %24 iken 2011 yılında %138 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Bu durum süreç içerisinde Bölge ekonomisindeki konjonktür ve banka müşterilerinin risk dengesinin değişimini gözler önüne sermektedir. Türkiye genelinde 2011 yılı itibarıyla toplam kredilerin toplam mevduatlara oranının ise %94 olduğu görülmektedir. Bankaların aracılık faaliyetleri etkinlik göstergeleri arasında kabul edilmektedir. Bankaların mevduatın krediye dönüşüm oranını yüksek tutabilmek için yoğun biçimde rekabet etmek zorunda olduklarını ortaya koymaktadır. Bölge bankacılık sektöründeki rekabet aracılık fonksiyonunun gelişmesine yardımcı olmakta; sonuçta ildeki üretim, istihdam, büyüme ve refah artışına katkı sağlamaktadır.

TRA2 Bölgesi'nde bankacılık sektörü son yıllarda büyüme göstermesine rağmen bölge ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye ulaşmamıştır. Şubeye düşen nüfus, son 5 yılda Türkiye ortalamasına yakın bir iyileşme gösterse de 2013 yılında Türkiye genelinin iki katı seviyesindedir. Bu durum hizmet kalitesini ve finansmana erişim imkânını azaltmaktadır. Banka şube sayısı olarak Ağrı ili öne çıkmakta ancak şube başına düşen kişi sayısında bölgenin ve ülke genelinin gerisinde kalmaktadır.

3.6.3. TURİZM

Ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel anlamda ülkeler ve bölgeler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan turizm sektörü son 60 yıl içerisinde dünyada meydana gelen her türlü olumsuz gelişmelere rağmen en fazla ve en hızlı gelişen ekonomik sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizmin iyi bir gelir kaynağı olması nedeniyle turist akışının sağlanması için yeni yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. Yeni yatırımların yapılması turistik bölgelerde yeni istihdam alanların oluşmasına, altyapının gelişmesine ve gelen turist sayısının artmasına paralel olarak ekonomik gelirin de artmasına katkı sağlayarak sosyo ekonomik gelişime ve kalkınmaya etkide bulunmuştur.

Türkiye son yıllarda yaptığı yatırımlarla önemli turizm merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu yatırımlarla Türkiye'ye gelen turist sayıları ve turizm sektöründeki gelirler de olumlu yönde etkilenmiştir. Bazı yıllar küçük düşüşler yaşanmakla birlikte Türkiye turizmi turist sayısı ve turizm geliri açısından gelişim göstermektedir. Dünya Turizm Örgütü verilerine göre Türkiye'ye 2000 yılında gelen turist sayısı 10.428.153 ve turizm gelirleri de 7,6 milyar dolar iken Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2012 yılında gelen turist sayısı 36, 78 milyon kişi ve turizm gelirleri de 29,3 milyar dolardır.

TRA2 bölgesi İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinden elde edilen veriler ve bölge turizm işletmecileri ile yapılan görüşmeler üzerinden yapılan incelemede toplam misafir sayısının düşük sayılarda seyretmesi ve sınır kapısı olan Ardahan ve Iğdır'da bu sayılara taşımacılık için giriş yapan kişilerinde dâhil olduğu düşünülürse potansiyelin kullanılmadığı ortaya çıkmaktadır.

TRA2 Bölgesi bütünü olarak incelendiğinde, Ani Antik Kenti, Kars kent merkezi ve Ağrı Dağı ve çevresindeki yapılar ile Sarıkamış Kayak Merkezi ile Ardahan ilinin doğal güzelliklerinin öncelikli değerler olduğu ve konaklama yatırımı açısından Kars merkez, Sarıkamış ve Ağrı Doğubayazıt ilçelerinin ön planda olduğu ve Ağrı Merkez ile Iğdır Merkez'in bu ilçeleri takip ettiği görülmektedir.

Sarıkamış kayak merkezi haricinde bölgenin temelde ara istasyon ve/veya Doğu Anadolu ve/veya Karadeniz Bölgesini de içeren turlar kapsamında uğrak noktası olduğu ve dolayısıyla ortalama geceleme sayılarının çok düşük olduğu (Ağrı için ortalama 1,5; Ardahan için 1,0; Iğdır için 1,3 ve Kars için 1,5) görülmektedir. Bu durum, temelde bölgede misafirlerin vakit geçirmelerini sağlayacak nitelikli dinlenme, eğlence ve yeme – içme tesislerinin eksikliği ile ürün çeşitliliği olmamasından kaynaklanmaktadır.

Temel olarak bölgenin turist çeken illerinin Kars ve daha az olmakla birlikte Ağrı illeri olduğu, Iğdır'ın ise sınır komşusu Nahcivan Özerk Bölgesi ve İran'dan özellikle güneybatı ve alışveriş amaçlı ziyaret edildiği görülmektedir. Ardahan'ın ise, turistik anlamda yoğun olmayan bir il olduğu görülmekte olup ziyaret eden misafirlerin pek çoğunun da sınır ve/veya akraba ticareti nedeniyle bölgeye uğradığı göz önünde tutulmalıdır. Ziyaretçi sayılarının çok yüksek rakamlarda olmadığı gerçeği göz önünde tutulmak kaydıyla bölgemizi komşuluk ilişkileri dolayısıyla Azerbaycan ve Gürcistan, İran vatandaşlarının yanı sıra özellikle kayak imkânları için Rusya Federasyonu ve Ukrayna vatandaşları ile doğa ve kültür turizmi amaçlı olarak ABD, Almanya, Fransa vb. ülke vatandaşların ziyaret etmektedirler.

Önümüzdeki dönemde, sahip olunan potansiyelin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine en üst seviyede katkı sağlaması için Kars merkez, Sarıkamış ve Ağrı Doğubayazıt ilçelerinin turizm sektöründe öncü konumlarını devam ettirmeleri öngörülmekle birlikte, Ardahan Yalnızçam Kış Sporları Turizm Merkezi, Ardahan Posof ve Iğdır Tuzluca ilçeleri ile Çıldır ve Aktaş gölleri gereken altyapı ve üstyapı yatırımlarının (yol iyileştirilmesi, restorasyon, bilgilendirme – yönlendirme levhaları, güneybatı ve konaklama tesisleri vb.) yapılması ile yeni turizm odakları olacaktırlar. Iğdır Merkez ise bölge ve komşu ülke vatandaşlarına yönelik alışveriş turizmi konumu güçlendirilecektir. Ağrı merkez ise, iş amaçlı seyahatler konusunda güçlendirilecektir.

3.7. UYGUN YATIRIM ALANLARI

Ajansımız tarafından "kuruluş yeri faktörleri" analizi temelinde gerçekleştirilen ve tarım-hayvancılık için 10, sanayi ve hizmetler için ise 16 kuruluş yeri faktörü değerlendirilerek gerçekleştirilen Uygun Yatırım Alanları çalışması ile talep-pazar-kaynak bakımından yatırım boyutları ve karlılık ve risk derecesi açısından uygun olan yatırım alanları belirlenmiştir. Söz konusu çalışma sonucunda belirlenen yatırım alanları tablo halinde aşağıda sunulmaktadır;

Tablo 6: Uygun yatırım alanları analizine göre TRA2 bölgesinde yatırım yapılabilecek alanlar

Ağrı	Ardahan
<ul style="list-style-type: none"> • Damızlık Sığır Yetiştiriciliği / Koyun Yetiştiriciliği • Et Besiciliği / Süt İnekçiliği • Arıcılık • Buğdaygiller Yem Bitkileri • Jeotermal Seracılık • Et Ürünleri/Şarküteri • Çağrı Merkezi • Tarım Makineleri İmalatı • Kent Merkezi Otel Yatırımı (Merkez ve Doğubayazıt) • El Halıcılığı • Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi • Küp Şeker Üretimi • Apart Daire ve Öğrenci Yurdu • Metal Ürünleri İmalatı • Antrepo • Tuğla ve Kiremit Üretim Tesisi • AVM • Karma Yem Üretimi • Biyogaz Tesisi • Deri İşleme ve Konfeksiyon Üretim • Isı Yalıtım Malzemeleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Damızlık Sığır Yetiştiriciliği • Süt İnekçiliği • Et Besiciliği • Arıcılık • Kaz Yetiştiriciliği • Buğdaygil Yem Bitkileri • Şifalı Bitki Yetiştiriciliği • Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi • Kaz Entegre Üretim Tesisi • Süt Ürünleri (Peynir Üretimi) • Et Ürünleri/Şarküteri • Karma Yem Üretimi • Tarım Makineleri İmalatı • Mobilya Üretimi • Kent Merkezi Otel Yatırımı • Biyogaz Tesisi
Iğdır	Kars
<ul style="list-style-type: none"> • Silajlık Mısır ve Yonca Yetiştiriciliği • Bodur Meyve Fidanı Yetiştiriciliği/Meyvecilik-Sebzecilik • Kaba Yem Üretimi • Damızlık Et ve Süt Sığırcılığı / Koyun/Keçi Yetiştiriciliği • Seracılık ve Süs Bitkileri • Yumurta Tavukçuluğu • Biyogaz Üretimi • Apart Daire ve Öğrenci Yurdu • Soğuk Hava Deposu • Silaj Paketleme Tesisi • Helva, Lokum, Reçel, Meze ve Marmelat İmalatı • Metal Ürünler İmalatı • Çağrı Merkezi • Lisanslı Depoculuk • Lojistik Yatırımı • Süt Ürünleri İşleme Tesisi • Ambalaj Malzemeleri Üretimi • Tarım Makineleri İmalatı • Yaş Sebze ve Meyve Paketleme • Tuğla/Bims (Ponza İşleme) Üretimi • Temizlik Malzemeleri • Otel (3 yıldız ve üzeri) 	<ul style="list-style-type: none"> • Süt İnekçiliği / • Damızlık İnek Yetiştiriciliği • Et Besiciliği • Koyun Yetiştiriciliği • Arıcılık • Kaz Yetiştiriciliği • Endemik Bitki Yetiştiriciliği • Buğdaygil Yem Bitkileri • Apart Daire ve Öğrenci Yurdu • Çağrı Merkezi • Tarım Makineleri İmalatı • Kars Kent Merkezi Otel Yatırımı • Süt Ürünleri (Peynir Üretimi) • Karma Yem Üretimi • Özel Hastane • Et Ürünleri/Şarküteri • Pestil Köme Üretimi (Kağızman) • Biyogaz Tesisi • Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi • Nitelikli Eğlence Dinlenme Tesisi • Metal Ürünleri İmalatı • Isı Yalıtım Malzemeleri • Kış Turizm Oteli

4. ÇEVRE

4.1. SU YÖNETİMİ

TRA2 Bölgesi sahip olduğu su kaynakları açısından Türkiye geneline göre zengin sayılabilecek bir yöreyi temsil etmektedir. Ardahan, Iğdır, Kars ve Ağrı ilinin bir bölümünü içine alan Aras akarsu havzasında 2,974 milyar m³ yerüstü kaynağı ve 204 milyon m³ yer altı suyu kaynağı, Ağrı ilinin büyük bir kısmını kapsayan Fırat havzasında ise 2,154 milyon m³ yerüstü, 56 milyon m³ yer altı suyu ve 560.5 lt/sn. jeotermal kaynak potansiyeli mevcuttur.

DSİ'nin 2008-2012 yılları için hazırlamış olduğu "81 İl Merkezinin İçme, Kullanma ve Sanayi Suyu Temini Eylem Planı'nda yapılan nüfus ve su ihtiyacı tahminlerine göre; mevcut su kaynaklarının Ağrı ve Ardahan illerinde 2027 yılına kadar, Kars ilinde 2050 yılına kadar, Iğdır ilinde ise 2015 yılına kadar ihtiyacı karşılayabileceği belirtilmiştir. Başta Iğdır olmak üzere Ağrı ve Ardahan illerinde mevcut su kaynaklarının korunması ve gelecek yıllardaki su ihtiyacının karşılanmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayınlanan 2012-Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu'na göre; TRA2 Bölgesinde bulunan yüzeysel sular ve yeraltı sularında meydana gelen kirliliğinin en önemli nedenleri; evsel atık suların arıtılmadan doğrudan alıcı ortama verilmesi, fosseptik atıklarının yüzeysel sulara boşaltılması, evsel katı atıkların araziye ve nehirlerle gelişigüzel atılması ile kontrolsüz olarak yapılan zirai ilaçlamalar olarak belirlenmiştir. Havza bazında su kirliliğinin önlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasına ilişkin olarak Kalkınma Bakanlığı tarafından 2012 yılı yatırım programına alınan ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından yürütülmekte olan "Türkiye'de Havza Bazında Hassas Alanların Belirlenmesi" projesi kapsamında TRA2 Bölgesinde de çalışmalar yapılmaktadır.

TRA2 Bölgesinde bulunan toplam 38 Belediye'nin tamamı içme suyu şebekesi ile hizmet vermekte olup, hizmet verilen nüfus toplam belediye nüfusunun % 98'idir (TÜİK, 2010). Ancak Bölge'de içme suyu şebekesi her geçen gün artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap verememektedir. İçme suyu şebeke sistemlerinin çok eski olması nedeniyle sık sık arızalar yaşanmakta, kaçak su kullanımı ve sızıntılar önlenememektedir. Sürekli yaşanan su kesintileri de günlük hayatı olumsuz etkilemektedir. Bölgede Kars ili dışında içme sularının sağlıklı bir şekilde arıtılabileceği arıtma tesisi yoktur.

TRA2 Bölgesinde kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen nüfusun toplam belediye nüfusuna oranı % 77'dir (TÜİK, 2010). Bu değer Türkiye ortalaması olan % 88'inin altındadır. Bölge'de mevcut kanalizasyon sistemleri çok eski olup, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Kanalizasyon sisteminin olmadığı, yerleşimin az olduğu kırsal kesimlerde ve köylerde geleneksel yöntemlerle inşa edilen fosseptik çukurları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bölgede kanalizasyon sistemlerinden toplanan atık suların arıtılmadan alıcı ortama verilmesi çevre ve insan sağlığını olumsuz etkilemektedir. TRA2 illerinden sadece Kars'ta atıksu arıtma tesisi bulunmakta olup belediye nüfusunun sadece % 2'sine hizmet etmektedir. Bununla birlikte Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayımlanan 2010-2013 Atıksu Arıtma Tesisleri Eylem Planı'na göre TRA2 İllerinde nüfusu 3000'inin üzerinde olan toplam 34 Belediye için 2008-2017 yılları arasında atıksu arıtma tesisinin işletmeye alınması planlanmıştır. Bölge Belediyelerinde atıksu arıtma tesisi çalışmaları genel olarak fizibilite ve

proje aşamasındadır. Eylem Planında öngörülen tarihlerde atıksu arıtma tesislerinin faaliyete alınmaması nedeniyle Belediyeler, Çevre ve Şehircilik Bakanlığından ek süre almışlardır.

4.2. ATIK YÖNETİMİ

TRA2 Bölgesinde Belediye nüfusunun yaklaşık % 49'una belli günlerde çöplerinin toplanması suretiyle atık hizmeti verilmektedir. Bu değer Türkiye ortalaması olan % 83'ün altındadır. Özellikle yaz aylarında açıkta bırakılan çöplerde haşereler üremekte, sızıntı suları ise toprak, su ve çevre kirliliği meydana getirmektedir. Bölgede kontrolsüz bir şekilde vahşi depolama alanlarına dökülen belediye atıkları önemli çevre sorunlarına neden olmaktadır. Belediyelerin yeterli teknik ve idari altyapıya sahip olmamaları nedeniyle mevzuata uygun bir şekilde atıklar yönetilememektedir. 2008 yılında TÜİK tarafından Belediyelerin çevre mevzuatı kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirememelerinin nedenlerinin tespitine yönelik olarak yapılan çalışmada; maddi imkânsızlıklar ve personel yetersizliği başlıca sebepler olarak tespit edilmiştir

Bölgede düzenli depolama sahalarının faaliyete geçirilmesi ile ilgili olarak Belediye Birlikleri kurulmuş ve/veya kurulmakta olup düzenli depolama sahalarının inşaatı ve işletilmesi yönünde çalışmalar sürmektedir. Iğdır ili düzenli depolama alanı 2013 yılında işletmeye alınmıştır. Belediyelerde ambalaj atıklarının çevre mevzuatına uygun şekilde toplanması, taşınması, geri kazanımı ve geri dönüşümüne yönelik olarak herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Ekonomik değere sahip ambalaj atıklarının bir kısmı sokak toplayıcıları tarafından toplanmakta, büyük bir kısmı ise diğer evsel atıklarla birlikte vahşi depolama alanlarına dökülmektedir. Bölgede düzenli depolama sahalarının işletmeye alınması ile birlikte ambalaj atıklarının da bir yönetim planı dâhilinde geri kazanılması gerekmektedir. Nitekim Iğdır ilinde düzenli depolama alanının işletmeye alınması çalışmalarlarıyla birlikte ambalaj atıklarının da düzenli depolama alanlarına alınmamasına ve geri kazanımına yönelik çalışmalara başlanılmıştır. Ayrıca ambalaj atıklarının mevzuata uygun şekilde kontrolü için Bölge'de tüm il merkezleri ve nüfusu yoğun ilçelerde toplama ayırma tesisleri ile Kars, Ardahan ve Iğdır illerinde geri dönüşüm tesislerinin kurulması gerekmektedir.

TRA2 Bölgesi'nde tıbbi atık bertaraf tesisi bulunmamakla beraber sağlık kuruluşlarından kaynaklanan tıbbi atıklar Van ve Erzurum illerinde bulunan bertaraf tesislerine gönderilmektedir. Iğdır ilinde Tıbbi Atık Sterilizasyon tesisi inşaatı devam etmekte olup, diğer illerde de çalışmalar proje aşamasındadır.

4.3. HAVA YÖNETİMİ

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayınlanan 2011 yılı Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu'na göre TRA2 Bölgesinde kış aylarında ısınmadan kaynaklanan hava kirliliği en önemli çevre sorunudur. Bunun başlıca sebepleri; düşük kalitede yakıtların iyileştirilme işlemine tabi tutulmadan kullanılması, yanlış yakma tekniklerinin uygulanması ve kullanılan yakma sistemlerinin işletme bakımlarının düzenli olarak yapılmaması şeklinde sıralanabilir.

TRA2 Bölgesinde ısınmadan kaynaklı hava kirliliğinin ölçülmesi amacıyla ulusal hava kalitesi izleme ağına bağlı Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars il merkezlerinde toplam 4 adet sabit hava kalitesi ölçüm istasyonu kurulmuştur. Bu istasyonlarda ısınmadan kaynaklı hava kirliliği parametreleri SO₂ ve PM₁₀ ölçülmektedir.

Bölgedeki illerde kurulu ölçüm istasyonlarından alınan kış sezonu (Ekim-Mart) ortalaması hava kalitesi ölçüm verilerine göre Iğdır ilinde 2008-2009, 2009-2010 ile 2010-2011 dönemlerinde partikül madde (PM10) parametresi sınır değerlerin üzerine çıkmıştır. Özellikle Iğdır'da hava kirliliğinin yoğun olmasının en önemli sebeplerinden biri ilin topoğrafik yapısıdır. İlin etrafının yüksek dağlarla çevrili olması, rüzgâr hızının çok düşük seviyelerde olması, ilin mikro klima özelliği nedeni ile hava tabakasının ili bir sera gibi kapatması nedeniyle kış aylarında ciddi hava kirliliği sorunu yaşanmaktadır. Bununla birlikte ilde kullanılan kömür kalitesinin düşük olması nedeniyle de PM10 parametresi artış göstermektedir. Iğdır ilinde çevre ve insan sağlığını olumsuz etkileyen hava kirliliğinin önüne geçilmesi amacıyla acilen doğalgaza geçilmesi gerekmektedir.

4.4. DOĞA KORUMA VE BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK

TRA2 Bölgesi sulak alanlar, milli parklar ve biyolojik çeşitlilik yönünden zengin bir potansiyele sahiptir. Dünya çapında önemli 11 bitki alanına, 13 önemli kuş alanına ve 22 önemli doğa alanına sahiptir. Türkiye'nin en önemli ekosistemlerinden bazılarının TRA2 Bölgesinde olmasına rağmen, bölgenin doğası hızla bozulmakta ve bunun sonucunda Bölge erozyon, sel, çevre kirliliği ve faydalı bitkilerin yok olması gibi giderek artan çevre sorunlarıyla karşılaşmaktadır. TRA2 Bölgesinde uluslararası öneme sahip 10 sulak alanı bulunmakta olup, bunlardan Kuyucuk gölü Ramsar statüsüne sahiptir.

TRA2 Bölgesi orman alanları bakımından fakir bir bölgedir. Bunun en önemli sebebi; iklim şartlarının elverişsiz olması ve yüzyıllar boyunca süregelen tahriptir. Özellikle yağışlardaki yetersizlik uzun süren kurak devreler ağaçlanmayı önlemektedir. Bölge'de ormanlık alanların hâkim türü meşelerdir. Plato ve yüksek dağlar üzerinde parçalar halinde kuru orman karakterinde bulunurlar. Sarıkamış çevresindeki Yalnızçam dağları, ülkemizdeki orman sınırının en yüksek olduğu nokta (2800 m) olup, burada Sarıçam korulukları bulunmaktadır.

4.5. YER ALTI KAYNAKLARI

Bölgede Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, maden potansiyelinin açığa çıkarılması amacıyla yapılmış yeterli çalışma ve bilgi bulunmamaktadır. MTA raporlarında TRA2 Bölgesi illerinden özellikle Kars ve Ağrı'da önemli metalik madenler ve endüstriyel hammadde kaynakları bulunduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte bölge madenlerine yönelik detaylı çalışmalar ile yüzeysel araştırmalar sonucunda tespit edilen kaynakların ekonomik değerlerinin belirlenmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

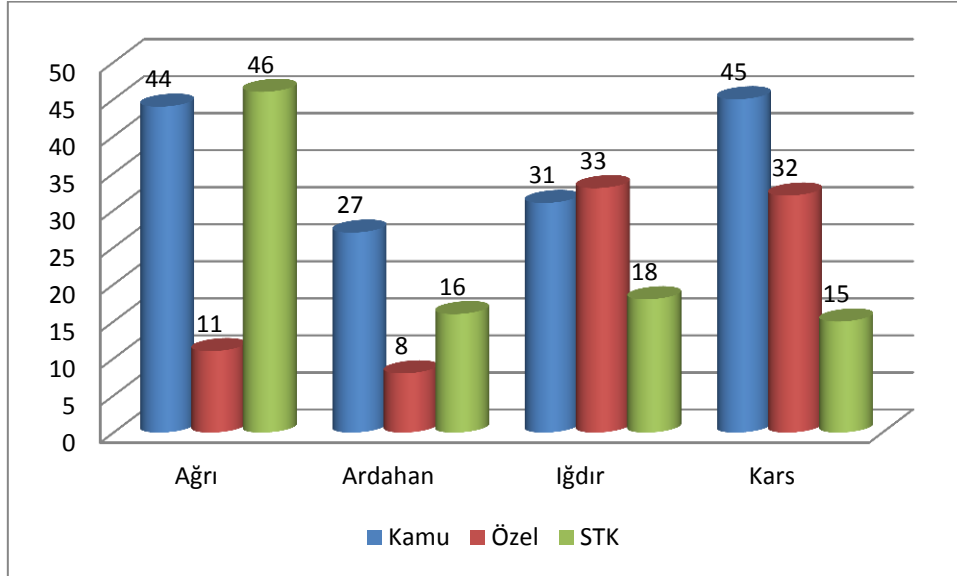
Bununla birlikte, TRA2 Bölgesi'nde özellikle 4. Grup (endüstriyel hammaddeler, enerji hammaddeleri ve metalik madenler) maden aramaları ağırlıkta olup, bunu 2-B Grubu (kalıp şeklinde kesilip kullanılan taşlar) maden aramaları izlemektedir. Bölgede madenler Ağrı ve Kars'ta yoğunlaşmakta ve ağırlıklı olarak bazalt (mıcır) ve ponza madenleri işletilebilmektedir. Alçıtaşı, andezit (mıcır), demir, kil, manyezit, traverten ve turba (torf) ise en az işletilen madenlerdir.

5. GZFT ANALİZİ

2014-2023 TRA2 Bölgesi Bölge Planı'nın temel dayanaklarından birisi bölgenin güçlü ve zayıf yanları ile karşı karşıya olduğu fırsat ve tehditleri ortaya koyan GZFT Analizidir. TRA2 Bölgesi GZFT Analizinde amaç iç ve dış etkenleri dikkate alarak, hazırlanacak planda bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve bölgenin gelişmesine yönelik tehditlerin dikkate alınmasını sağlamaktır. GZFT Analizinin en önemli unsuru olan katılımcılığın sağlanması amacıyla çalışmaların mümkün olan en yaygın ve en fazla paydaşın katılımıyla gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir.

GZFT Analizinde, 2013 yılı Nisan-Mayıs aylarında 4 ilde düzenlenen il çalıştayları ve Serhat Kalkınma Ajansı 5. Kalkınma Kurulu katılımcılarının katkılarından yararlanılmıştır. İl çalıştayları kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarından, tüm kesimlerin temsil edilmesi prensibi çerçevesinde gönüllü katılım ile gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılara ek olarak bölgedeki 104 kamu kurumu ve sivil toplum kuruluşlarına anket uygulanmıştır. GZFT Analizi tüm bu çalışmalardan elde edilen verilerle yapılmıştır.

GZFT Analizi kapsamında yapılan tüm çalışmalarda yer alan toplam 326 katılımcının illere ve sektörlere göre dağılımı gösteren grafik aşağıda yer almaktadır. Çalışmalara katılanların yaklaşık %45'i kamu, %26'sı özel sektör ve %29'u sivil toplum kuruluşlarını temsil etmektedir. Bu çerçevede, GZFT analizine bölgenin bütün kesimlerinin görüşleri yansıtılmıştır.

Grafik 5 GZFT Analizine katılan katılımcılarının illere ve sektörlere göre dağılımı

GZFT Analizinin verileri, açık uçlu sorularla elde edilmiştir. Bu sorularla bölgenin atılım yapmasını sağlayacak öncelikli sektörler, sektörlerin gelişmesi için fark yaratacak unsurlar, ilin gelişmesine engel olan önemli sorunlar ve çözüm önerileri hakkındaki görüşlerinin yanı sıra katılımcılarının 2023 yılına dair vizyonları edinilmiştir. Bu sorular ışığında yapılan tartışmalarda nitelikli insan kaynağının bölgenin temel sorunu olduğu ve bölgedeki ekonomik gelişimin sağlanabilmesi için öncelikle sosyal kalkınmanın sağlanması gerektiği ortaya çıkmıştır. Sosyal alandaki gelişimin; bölgeye fiziki ulaşımı ve bölgenin bilgiye ulaşımını ifade eden erişilebilirliğinin artması ve bölgenin çevresel değerlerinin gelişimi ile ilişkili olduğu

katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bölgenin ekonomik gelişiminin ise bölgedeki işletmelerin rekabet kapasitelerinin artmasına, ihracata dayalı katma değeri yüksek ürünler üretilmesine bağlı olduğu görüşü öne çıkmıştır. Bu çerçevede bölgenin gelişme eksenleri 2014-2023 dönemi için Sosyal Kalkınma, Çevresel Sürdürülebilirlik, Erişilebilirlik ve Rekabet Edebilirlik olarak belirlenmiş olup GZFT Analiz sonuçları da bu hususlar kapsamında değerlendirilmiştir.

SOSYAL SEKTÖRLER	
Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ul style="list-style-type: none"> • Bölge halkının gelişime açık olması • Bölgenin çok kültürlü yapısı • Eğitimli ve eğitilebilir genç nüfus potansiyeli • Son zamanlarda sosyal mekânların tesis edilmesi • Üniversitelerin varlığı • Örgütlenmenin teşvik ediliyor olması 	<p>Eğitim seviyesi ve kalitesinin düşük olması Mesleki eğitim seviyesinin düşük olması Çeşitli nedenlerle müteşebbislerin bölgeye yatırım yapmaktan çekinmeleri Özel sektörün eğitim, alt yapı, inşaat ve turizm yatırımlarına ilgisizliği Güven unsurunun kırılmalılığı Bölgenin coğrafik durumunun (iklim şartları topoğrafik yapı jeolojik durumu vb.) insanlarda psikolojik bariyer oluşturması Bölge dışına yaşanan göçler Kadınların sosyo ekonomik hayatta temsil gücünün az olması Yerel yönetimler ve nitelikli sivil toplum örgütlerinin etkin olmaması Kamu-STK işbirliğinin zayıf olması Meslek örgütlerinin yeterli fiziki ve insan kaynağı kapasitesine sahip olmayışı Kamu hizmetlerinin yetersizliği Kamu kurumlarının araç ve ekipman yetersizliği Kamuda personel hareketliliğinin çok fazla olması Bölgede kamu sektöründe çalışan kesimin çoğunlukla yeni mezunlardan oluşması Kamu ve özel kesimde nitelikli insan gücünün bölgede yaşamayı tercih etmemesi Rekreasyon alanları ile sosyo-kültürel mekânların ve spor tesislerinin eksikliği Çocuklar ve yaşlılar için uygun sosyal mekânların bulunmaması Konut sayısının az ve kiraların yüksek olması Sağlık hizmetlerine erişimdeki zorluklar Sağlık sektöründe yaşanan personel sıkıntısı Okul öncesi eğitim kurumlarının az olması Yaylacılık ve tarım işçiliği nedeniyle eğitimde kayıp gün sayısının fazla olması</p>
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> • Avrupa Birliği'nin sosyal hizmet projelerine sağladığı hibe desteklerin olması • Sınır ülkeleriyle ortak kültürel değerlerin bulunması • Yatırım teşvik uygulamasında 6. Bölgede yer alması 	<ul style="list-style-type: none"> • Dış göçün önlenememesi ve geri dönüşün sağlanamaması • Kamuda istihdamı özendirici şartların geliştirilmemesi • Etnik kökene dayalı ayrımcılığın artması • Komşu ülkelerde politik istikrarsızlığın oluşması

ÇEVRE	
Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ul style="list-style-type: none"> • Bölgenin enerji koridorlarının kavşak noktasında yer alması • Su, toprak ve yeraltı kaynaklarının varlığı • Alternatif enerji kaynak potansiyelinin yüksek olması • Biyolojik çeşitlilik ve doğa alanlarının varlığı • Bozulmamış doğal güzelliklerin bulunması 	<ul style="list-style-type: none"> • Plansız kentleşmenin gerçekleşmesi • Kentsel ve kırsal altyapının yetersizliği • Düzenli depolama ve bertaraf tesislerinin eksikliği • Su kaynaklarının yeterince değerlendirilememesi • Özellikle kışın hava kirliliğinin yaşanması • Mera alanlarının tahrip edilmesi • Yenilenebilir enerji kaynak potansiyeline yönelik araştırmaların olmaması • Bölgede bulunan ve korunması gereken doğa alanlarının koruma planlarının yapılmamış olması
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> • Kentsel dönüşüm çalışmalarının olması • Kentsel altyapı eksikliklerinin giderilmesine yönelik hibe ve teşvik mekanizmalarının varlığı • Yenilenebilir enerji kaynakları potansiyelinin varlığı • Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Doğalgazın bölgede yaygınlaşmaması sonucu hava kirliliğinin devam etmesi • Tarım alanlarının imara açılması • 2. derecede deprem bölgesi olması • Ermenistan sınırları içerisinde bulunan ve ömrünü tamamlamış olmasına rağmen halen faaliyette olan Metsamor nükleer santrali • Kuraklık yaşanması • Küresel iklim değişikliğinin yaşanması

ERİŞİLEBİLİRLİK	
Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ul style="list-style-type: none"> • 3 ülkeye açık yolcu ve mal trafiği açısından aktif sınır kapılarının olması • Mevcut ve yapımı devam eden uluslararası demiryolları, gelişen şehirlerarası karayolu ağı ve havaalanları ile ülkemizden Kafkasya'ya açılan ve Çin'i Avrupa'ya bağlayan yol güzergâhında bulunması 	<ul style="list-style-type: none"> • Şehirlerarası ve şehir içi ulaşım alt yapısının yetersizliği • Demiryolu ulaşım alt yapısının ve ağının yetersiz olması • Kırsal alanların kent merkezlerine uzak ve ulaşım bağlantılarının yetersiz oluşu • Uçuş saatlerinin ve ağlarının erişilebilirlik odaklı olmayışı • Toplam 85 köyde GSM kapsama alanının bulunmayışı
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> • Kars-Iğdır-Nahcivan, Kars-Tiflis-Bakü demiryolu, İstanbul-Kars hızlı tren projesi, TETEK otoyol projesi ile hatları Lojistik Merkezi gibi bölgeyi lojistik üst haline getirecek kamu yatırımlarının yapılması • Bölge genelinde bölünmüş yol çalışmalarının yapılması • Ülkemizde demiryolu altyapısının yaygınlaşması yönündeki politikalara verilen önemin artması • Aktaş sınır kapısının açılacak olması • Şavşat ve Ilgar Dağı Tünelinin yapılması 	<ul style="list-style-type: none"> • Komşu ülkelerde politik ve ekonomik istikrarsızlığın oluşması

REKABET EDEBİLİRLİK	
Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ul style="list-style-type: none"> • Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği kültürünün olması • Mera alanlarının fazla olması • Zengin flora ve fauna çeşitliliği • Kafkaslara ve Türk Cumhuriyetlerine açılan üç adet sınır kapısına sahip olması • Hava alanlarının varlığı • Bölgede (özellikle Iğdır'da) güçlü bir TIR filosunun bulunması • Turistik destinasyonların çeşitliliği • İklim ve jeolojik yapının kış sporlarına uygun olması • Zengin tarihi ve kültürel birikime sahip olması • Uluslararası ortamda bilinen turistik değerlere sahip olması • Çok kültürlü yapısı sayesinde dışarıdan gelenlere açık bir yapının bulunması 	<ul style="list-style-type: none"> • Hayvancılık işletmelerinin küçük ölçekli ve dağınık olması • Küçükbaş ve büyükbaş hayvan ırkı ıslahı çalışmalarının yetersizliği • Modern hayvan park ve pazarlarının olmaması • Mera alanlarının kontrolsüz kullanımı • Yem bitkileri ekim alanı azlığı • Hayvan hastalıklarının yaygın olması • Arı ürünleri üretiminin yetersizliği • Geçimlik ve yarı geçimlik üretimin yaygın oluşu, üretimin ekonomik sektör haline gelememesi • Soğuk gıda zinciri oluşturmada teknolojik yetersizlikler ve altyapı eksiklikleri • Tarıma dayalı sanayide geleneksel metotların kullanılması • Sermaye birikiminin yetersiz olması • Altyapı sorunları nedeniyle yatırım maliyetinin yüksekliği • Enerji iletim sistemlerindeki altyapı eksikliği • Hammadde finansman ve pazara ulaşımdaki güçlükler ve örgütlenmenin zayıf olması • Örgütlülük bilincinin eksikliği • Kalifiye iş gücünün yetersizliği • Standart ve kontrollü üretimin olmayışı • İnşaat sezonunun kısa sürmesi ve hammaddeye ulaşımdaki zorluk yaşanması • Markalaşma ve pazarlama sorunu • Tarım arazilerinin hisseli olması • Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı • Tarımsal makine ve ekipman yetersizliği • Tarımsal örgütlenmelerin etkin çalışmaması • Toprak ve su kaynaklarının yönetiminin zayıf olması • Seracılık faaliyetlerinin gelişmemiş olması • Çıldır Aktaş sınır kapısının kapalı, Türkgözü sınır kapısından yapılan ihracat ve ithalat kaleminin az olması • Üniversite-sanayi işbirliğinin yetersiz oluşu • Destek ve teşviklerden faydalanma kapasitesinin düşük olması • Teşvik ve kredilerin tabandaki küçük işletmelere ulaşmaması • Teknopark, AR-GE Merkezi ve Teknoloji Geliştirme Merkezi gibi kuruluşların olmaması • Hizmetler sektörünün yeterli düzeyde gelişmemiş olması • Turizm altyapısının yetersiz oluşu • Turizm rehberliği hizmetlerinin yetersizliği • Turizm ürünlerinde çeşitlilik noksanlığı (hediyelik eşya ve diğer ürünler) • Tanıtım faaliyetlerinin teknik idari ve malî nedenlerle yeterince yapılamaması. • Bölge içi gelişmişlik farklarının yoğun olması

Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> • Bölgenin et ve süt üretiminin ülke et ve süt üretiminde önemli potansiyele sahip olması • Türkiye’de et üretimi açığının bulunması • Hayvancılık desteklemelerinin olması • Kafkas arı ırkının gen merkezi olması • Ülke genelinde üretimi yaygın olmayan kaz üretim potansiyelinin bölgede yoğun olarak bulunması • Bölgesel ürünlerin markalaşabilme potansiyeli (kaşar bal kaz eti) • Su ürünleri potansiyeli (bölgeye özel kırmızı benekli alabalık) • Organik tarım ürünlerinin ihracat değerinin yüksek olması • Modern sulama uygulamalarının desteklenmesi • Mikro klima iklim özelliğine sahip Iğdır ilinde tarımsal sanayi için meyve ve sebze gibi hammadde potansiyelinin bulunması • Konvansiyonel üretimde kaliteli hibrit hastalıklara dayanıklı ve sertifikalı tohumlar kullanılmaya başlanması • Alternatif tıbbın gelişmesi ve tıbbi ve aromatik bitkiler ihracat potansiyelinin yüksek olması • Teşvik uygulamasında 6. Bölgede yer alması • Organize Sanayi Bölgelerinde yer sıkıntısının olmaması • Dört ülke ile sınır komşusu olması • Lojistik merkezleri için önemli bir potansiyele sahip olması • Orta Asya ve İran’daki bazı hammadde(Petrol türev ürünleri ve pamuk gibi) kaynaklarına yakın olması • Sınırdaki serbest ticaret merkezleri kurulması çalışmalarının devam etmesi • Karadeniz ile Doğu Anadolu Bölgeleri arasında köprü olması • Sarıkamış şehitlikleri Anma Etkinliklerine kamunun ilgisinin ve söz konusu etkinliklerin ulusal bilinirliğinin artması • Sarıkamış Tarihi Milli Parkı projesinin gerçekleştirilmesi çalışmalarının başlaması • Kars şehrinin Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın “Marka Kent” projesi içerisinde yer alması (Kars dâhil 14 kenti içermektedir) • Turizm çeşitliliğinin artması • Halkta ve işletmecilerde ilginin ve bilincin artması • Bölgenin komşu coğrafyalarla yeni turizm koridorları veya işbirliği oluşturma potansiyeli • Hibe ve destek mekanizmalarının artması 	<ul style="list-style-type: none"> • Tarımsal faaliyetlerinin düşük gelir getirmesi nedeniyle cazibesini kaybetmesi • Modern hayvancılık uygulamalarına geçiş konusunda direnç gösterilmesi • Sınır bölgesi olmasından kaynaklı olarak dışarıdan hayvan hastalıklarının bölgeye kolaylıkla yayılabilmesi • Saf Kafkas arı ırkını melezleştiren dışsal tehditlerin bulunması • Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının derinleşmesi • Komşu ülkelerde meydana gelebilecek siyasi ve ekonomik sıkıntıların bölgeyi etkilemesi • Dünyada petrol ve diğer girdi fiyatlarının yükselmesi

6. VİZYON ve BÖLGE PLANI ÖNGÖRÜLERİ

6.1. VİZYON

TRA2 Bölgesi bozulmamış doğal yapısı ve önemli doğa alanları ile ön plana çıkmaktadır. Bölgenin doğal zenginlikleri turizm ve tarım sektörünü olumlu yönde etkilemekte olup bölge geniş meralarıyla tarım ve hayvancılığa elverişli bir durumdadır. Bölge sahip olduğu jeo stratejik konumuyla önemli ulusal ve uluslararası yolların kesişim noktasında bulunmaktadır. Geçmişten bugüne çok kültürlülüğünü koruyan TRA2 Bölgesi zengin bir kültürel mirasa sahiptir.

Yapılan araştırma, çalıştay ve analizlerde vizyon belirleme çalışması yapılmış olup geride kalan üç yıllık süreç içinde bölgede sosyoekonomik olarak nisbi anlamda gelişmeler olmakla beraber önceki plan döneminde belirlenmiş olan bölge planı vizyonunun geçerliliğini koruduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede dönüşüm, yenilikçilik, sürdürülebilirlik ve katılımçılık ilkelerini temel alan TRA2 2014- 2023 Bölge Planı'nın vizyonu;

Doğal zenginliğiyle tanınmış, turizm ve tarımsal ürünleriyle markalaşmış, sınırları aşan kültürel mirasın imkânlarından yararlanmış, rekabet gücü yüksek işletmeleriyle ülkenin Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan ticaret ve lojistik merkezi bir Serhat Bölgesi.

olarak belirlenmiş olup vizyona ulaşmak için kullanılacak temel ilkelerin bölgemiz açısından taşıdıkları önem aşağıda kısaca belirtilmektedir;

Dönüşüm

TRA2 Bölgesi'nde dönüşüm, sosyo-ekonomik altyapı sorunlarının çözülmesi ihtiyacından doğmaktadır. Bölge planının hazırlanmasında bu ilke gözetilerek sosyal ve kentsel altyapı ve düzenin, çağın gerektirdiği standartlara ulaştırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda hızlı ve plansız yapılaşma ile bölge genelinde yaşanan çarpık kentleşmenin yarattığı sosyal ve çevresel sorunların kentsel dönüşüm projeleri ile çözülmesi hedeflenmektedir.

Yenilikçilik

Hızla değişen rekabet ortamında ülkelerin ve bölgelerin rekabetçi konumunu korumak ve yükseltmek için ürünlerini ve hizmetlerini sürekli olarak geliştirmeleri, farklılaşmalarını ve yenilemeleri gerekmektedir. Bu bağlamda bölgemizde üretilen ürün ve hizmetlerde katma değer yaratacak yeniliklerin teşvik edilmesi, bölge planının gelişim eksenlerinin oluşturulmasında ilke olarak gözetilmiştir. Ekonomik hayata yönelik yenilikçilik ilkesinin yanı sıra sosyal alanda yapılan altyapı çalışmalarının toplumsal hayatta yaratacağı yenilik etkisi, Bölge Planı'nda dikkate alınmıştır.

Sürdürülebilirlik

TRA2 Bölgesi'nde ekonomik ve sosyal kalkınmanın sürdürülebilir hale getirilmesi hedeflenmektedir. Bölgesel sürdürülebilir kalkınma göstergeleri belirlenirken doğal sermayenin, kentte ve kırsalda yaşam kalitesi ve standartları ile bölgenin genel refah düzeyinin artırılması amaçlanmıştır. Bu göstergelerde ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik veriler ve yerel tercihler göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik ilkesi, bölge planının vizyon ve gelişim eksenlerinin belirlenmesinde temel alınmıştır.

Katılımcılık

Katılımcılık Bölgedeki tüm aktörlerin (kamu kurumları, özel sektör, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları) Bölge Planında söz sahibi olması ve katkıda bulunmasıdır. Bu anlamda Serhat Kalkınma Ajansı koordinasyonunda gerçekleştirilen toplantılar, çalıştaylar ve yüz yüze görüşmelerde yerel paydaşların Bölge Planı hazırlama sürecine dâhil edilmesi ve ortaya çıkacak olan Bölge Planı'nı benimsemeleri amaçlanmıştır. Yapılan toplantılar ve çalıştaylarda bölgedeki kurum ve kuruluşların değindikleri sorunlar ve buna yönelik üretilen çözüm önerileri bölge planının hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.

6.2. BÖLGE PLANI ÖNGÖRÜLERİ**6.2.1. Gelişme Eksenleri, Öncelikler, Tedbirler ve Bölgesel İşbirlikleri**

Gelişme eksenleri öncelik ve tedbirler; saha araştırmaları, anketler ve il çalıştayları ile belirlenmiştir. Katılımcı bir yaklaşımla belirlenen stratejilerin üst ölçekli planlar (10. Kalkınma Planı, BGUS ve Orta Vadeli Program vb.) ile uyumlu olmasına dikkat edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda bölgedeki temel gelişme eksenleri “Sosyal Kalkınma, Çevresel Sürdürülebilirlik, Erişilebilirlik ve Rekabet Edebilirlik” olarak ortaya çıkmaktadır.

Bölgede halkın temel ihtiyaç unsurlarına erişmede yaşadıkları sorunlar, önlenemeyen yoğun göç, eğitim imkânlarındaki yetersizlikler, sosyal donatıların niteliksizliği ve yetersizliği vb. nedenlerin yanı sıra ekonomik anlamda yaşanan kısır döngünün temel sebebi olan beşeri sermayenin yetersizliği sosyal kalkınmayı bölgede en öncelikli gelişme eksenine haline getirmiştir.

Sosyal kalkınmanın yanında ülkelerin ekonomik stratejilerini şekillendiren önemli unsurlardan birisi de ulaştırma sistemlerinin niteliğidir. Ulaştırma sistemleri, mal ve hizmetler için yer ve zaman faydası yaratmaktadır. Günümüzde ekonomik entegrasyonlar, ulaştırma sistemlerindeki teknolojik gelişmeler sayesinde sınırlarını daha fazla genişletebilme yetisi elde etmişlerdir. Bu gelişmeler, bireyler, mal ve hizmetlerin mobilitesini kolaylaştırmaktadır. Ulaştırma ağlarının gelişmesi, bölgenin hizmet ve mal ticaretini olumlu yönde etkilemektedir. TRA2 Bölgesi'nin artan bölünmüş yol uzunluğu, sahip olduğu havaalanları ve ulusal/uluslararası çaptaki demiryolu projeleriyle erişilebilirlik seviyesi artmaktadır. Bu çerçevede sosyal ve ekonomik dönüşümün önemli bir bileşeni olan erişilebilirlik unsuru bölge açısından önemli bir gelişme eksenidir.

TRA2 Bölgesi, ülkenin diğer bölgeleriyle kıyaslandığında; temel olarak iklimi ve coğrafi konumu/yapısı itibarıyla dezavantajlara sahiptir. Ticaret merkezlerine uzaklık, üretimde mevsimsellik ve buna bağlı verim düşüklüğü, yüksek taşıma maliyetleri, kalifiye işgücü eksikliği, finans kaynaklarına ulaşım zorluğu, mesleki eğitim eksikliği, dışa bağımlılık, piyasa koşullarının sağlıklı işlemeyişi, yaşam kalitesinin düşüklüğü ve net göç veren bir bölge olması gibi nedenlerden dolayı rekabet edebilirlik açısından zayıftır. TRA2 Bölgesi illerinin rekabet edebilir yönleri ele alındığında belli başlı konular ön plana çıkmaktadır. Bölge, ülkenin doğu sınırını oluşturmakta olup 4 ülkeyle komşudur. Ayrıca, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslara açılan kapısı ve tarihi İpek Yolu güzergâhının önemli bir durak noktası olup bölge ülkeleriyle Türkiye'yi demiryolu ve karayolu ile birleştirmektedir. Bu özellikleri itibarıyla, yüksek bir dış ticaret ve sınır ticareti potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan, ülke büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 10'una TRA2 Bölgesi sahip olup geniş mera-çayırılar bölgeye bu konuda avantaj

sağlamaktadır. Buna bağlı olarak, bölgede önemli miktarda süt ve süt ürünleri üretimi mevcut olup tarıma dayalı sanayi yüksek bir gelişme potansiyeline sahiptir. Süt-süt ürünleri, et-et ürünleri ve yöreye özgü (kaz, bal vb.) ürünler açısından bölge, diğer bölgelerle kıyaslandığında özgünlük arz etmektedir. Dolayısıyla ulusal-uluslararası pazarlarda rekabet edebilmesi, yüksek katma değerli ürünlerin geliştirilmesi, pazarlanması ve markalaştırılması açısından avantajları bulunmaktadır. Bölgenin fark yaratan bir diğer özelliği ise sahip olduğu özgün kültür ve turizm varlıklarıdır. Tarihi, doğal ve kültürel zenginliklerinin turizm ekonomisine kazandırılması neticesinde ciddi turizm gelirlerinin elde edilmesi, bu varlıkların korunarak gelecek nesillere aktarılması ve bölgede sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya katkı sağlanması mümkün olabilecektir. Bu çerçevede bölgenin rekabet seviyesini artıracak tedbirler ilçe düzeyinde belirlenmiştir.

Çevre politikalarının, sürdürülebilir kalkınma temelli olması doğal kaynakların geri dönüşümü mümkün olmayan bir tahribat içinde olmasıyla önem kazanmıştır. Günümüzde, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin uygulanmasıyla ekonomik ve sosyal gelişme kaydedilirken, doğal kaynakların korunması ve çevre üzerinde oluşan insan baskısının en aza indirilmesi amaçlanmaktadır. Küresel etkileri de olan çevre sorunları, genelde sosyo-ekonomik konularla bağlantılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hava ve su kirliliği, katı ve tehlikeli atık üretimi, iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çevre sorunları siyasi sınırlar tanımamakta ve insanların güvenliği, sağlığı ile üretkenliği, canlı türleri ve gıda güvenliği üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. İnsanların geleceğini yakından ilgilendiren bu tehdit nedeniyle çevre sorunlarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda çevresel sürdürülebilirlik, bölge için önemli bir gelişme eksenini ortaya çıkarmış olup Bölge Planı bütününde çevrenin korunması ve geliştirilmesine yönelik tedbirler mekânsal düzeyde belirlenmiştir.

Şekil 1 Bölge Planı Vizyonu ve Gelişme Eksenleri ilişkisi Şematik Gösterimi

TRA2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı hazırlıkları sürecinde yapılan çalışmalar sonucu **Çevresel Sürdürülebilirlik, Sosyal Kalkınma, Erişilebilirlik ve Rekabet Edebilirlik** olmak üzere 4 ana gelişme eksenini altında öncelik ve tedbirler tespit edilmiştir. Rekabet Edebilirlik gelişme ekseninin ana amacı; tarım, turizm, imalat sanayi, dış ticaret sektörlerindeki altyapı problemlerinin giderilerek bölgeye katma değer sağlayacak projelerin hayata geçirilmesi ve girişimcilik kültürünün geliştirilmesidir. Çevresel Sürdürülebilirlik gelişme eksenini ile TRA2 Bölgesinin kentsel ve kırsal alt yapısının iyileştirilmesi, çevrenin korunarak kirletilmesinin engellenmesi ve bölgede yer alan/potansiyeli vaat eden enerji kaynaklarının etkin bir biçimde kullanılması hedeflenmektedir. Sosyal Kalkınma gelişme ekseninde ise eğitim ve sağlık alanlarında sunulan altyapı ve hizmet kalitesinin artırılması, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, işgücünün bilgi ve becerisinin artırılması ve kadınların toplumsal statülerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Erişilebilirlik gelişme eksenini ile bölgedeki ulaşım ve bilgi teknolojileri alt yapılarının iyileştirilerek erişim olanağının artırılması ile fiziki ulaşım imkânlarının bölge içi ve bölgeler arasında iyileştirilmesine odaklanılmıştır.

Bu kapsamda, yukarıdaki şemada özetlendiği üzere, 2014 – 2023 TRA2 Bölge Planı vizyonuna ulaşılmasında ve bölgenin yaşam kalitesinin artırılması hususunda söz konusu dört gelişme eksenini de birbiriyle ilişkili ve etkileşim halindedir. Bununla birlikte, temel bileşen bölgede beşeri sermayenin artırılması ve sosyal kalkınmanın sağlanmasıdır. Söz konusu bileşen bölgenin yapısal sorunlarının çözümünde başat rol oynayacaktır. Sosyal kalkınmaya eşlik edecek şekilde kentsel ve kırsal çevrenin iyileştirilmesi ve korunması ile erişilebilirlik düzeyinin artırılmasının, bölgenin ekonomik anlamda rekabetçiliğini artırarak bölge planı vizyonuna ulaşılacağı öncelik ve tedbirlerin belirlenmesinde temel kavramsal çerçeve olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede belirlenen Gelişme Eksenleri, Öncelikler ve Tedbirler aşağıda açıklanmaktadır;

GELİŞME EKSENİ 1. SOSYAL KALKINMA

TRA2 Bölgesi'nde işgücünün niteliğinin artırılması, endüstride ihtiyaç duyulan nitelik ve sayıda personel tedarikinde yaşanan eksikliklerin giderilmesi, eğitim ve sağlık gibi temel kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılması, beşeri sermayenin geliştirilmesi, kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerinde kurumsal kapasitenin artırılması ile sosyal içermenin artırılmasıyla sosyal kalkınma sağlanarak güçlü ve katılımcı bir toplum oluşturulması amaçlanmaktadır.

Öncelik 1.1: İşgücünün beceri seviyesinin yükseltilmesi ve istihdam edilebilirliğinin artırılması

İşgücü konusunda yaşanan en büyük sıkıntı, nitelikli işgücünün bulunamamasıdır. Bu çerçevede, 2014 – 2023 Ulusal İstihdam Stratejisi'nin işgücünün verimliliğinin artırılması temel politikası ile de uyum olacak şekilde sosyo-ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan eğitim ve teknik beceri seviyesinin artırılmasına ve nitelikli işgücünün istihdam edilmesine yönelik çalışmalar yapılacaktır.

Tedbir 1.1.1: Mesleki eğitim merkezlerinin geliştirilmesi ile mesleki eğitim kalitesi arttırılacaktır.

Bölgede yer alan işletmelerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri ihtiyaç duyulan alanlarda kalifiye işgücü bulunamamasıdır. Bu noktada işgücü temininde güçlük çekilen

alanlara yönelik nitelikli personel yetiştirilmesine ilişkin faaliyetlerin, özellikle üniversite – yerel yönetim işbirliği ile güçlendirilmesi, işletmelerin çalışanların eğitimi konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. İşbirliklerinin ve bilinçlendirme faaliyetlerinin yanı sıra genç ve eğitilebilir nüfusa sahip olan bölge illerindeki işgücünün, geliştirilmesi amacıyla işletmelerdeki çalışanların ve işsizlerin eğitilmesine yönelik olarak mesleki eğitim merkezlerinin fiziki, teknik ve beşeri sorunları çözülecektir. Bu kapsamda özellikle il merkezleri ile fakülte, yüksekokul veya meslek yüksekokullarının bulunduğu ve nüfus ile ekonomik faaliyetlerin diğer ilçelere nazaran daha yoğun yaşandığı Doğubayazıt, Patnos, Sarıkamış ilçelerinde üniversite-meslek odaları ve sanayi işbirliği çerçevesinde kalifiye personelin yetiştirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, kariyer planlaması konusunda, iş ve meslek danışmanlığı hizmetlerinin nitelikli şekilde sunulması sağlanacaktır.

Tedbir 1.1.2: İşgücü için hayat boyu öğrenme programları geliştirilecektir.

Bölge illerinde işgücü arzının önemli bir kısmının düşük nitelikli alanlarda çalışıyor olması, bu işgücünün mevsimsel ya da konjonktürel dalgalanmalarda işlerini hızla kaybetmelerine ve ekonomik anlamda kalıcı kayıplar yaşamalarına yol açmaktadır. Bu durum, bölgenin göç veren yapısının oluşmasında da etkilidir. Bununla birlikte işletmelerin arzu edilen kurumsal yapıya geçmeleri durumunda bile, nitelik açısından avantajlı olmayan işgücünün kalıcı iş sahibi olması tehdit altındadır. Bu grubun işgücü piyasasından çıkmamasını sağlamak, işgücü potansiyellerini değerlendirmek, ekonomik değer yaratmalarına katkı sağlayabilmek için başta mesleki eğitim yatırımları olmak üzere, işletmelerin gelecek dönemlerde karşılaşacakları fırsat ve avantajlara paralel olarak eğitilmeleri kritik öneme sahiptir. Bu çerçevede, il merkezleri ile Doğubayazıt, Patnos gibi büyük ilçeler başta olmak üzere bölge genelinde nitelikli işgücünün oluşturulmasına yönelik hayat boyu öğrenme programları geliştirilecektir.

Tedbir 1.1.3: Öncü sektörlerde nitelikli işgücü geliştirilecektir.

Gelecekte bölgede büyüme ve gelişme potansiyeline sahip olan turizm, süt ürünleri imalatı, orman ürünleri imalatı, yiyecek içeceğe dayalı ticaret ve lojistik sektörleri için nitelikli işgücünün yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Buna yönelik programlar geliştirilecek ve tüm bölge genelinde hizmet kalitesinin artırılmasına yönelik işbaşı ve hizmet içi eğitimler artırılarak nitelikli personel yetiştirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, bölge illerinde bulunan genç ve işsiz nüfusun, temininde güçlük çekilen alanlarda mesleki eğitim almasına yönelik çalışmalara öncelik verilecek olup özel sektör, Sanayi ve Ticaret Odalarının yanı sıra meslek kuruluşları ile işçi ve işveren kuruluşlarının meslek eğitimi vermeleri özendirilecektir. Mesleki eğitimin işgücü piyasası ile işbirliği içinde verilmesi sağlanacaktır.

Tedbir 1.1.4: Kayıtlı istihdam teşvik edilecektir.

İşsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlik, işletmelerin rekabet gücünün düşüklüğü, kurumlar arasındaki uyumsuzluk ve sosyal nedenler bölgede kayıt dışı istihdam sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu durum, bölge ekonomisine zarar vermekte, ödenmesi gereken vergi, sigorta ve işsizlik sigortası primi kesintilerinden devlet yoksun kalmaktadır. Bölge illerinde faaliyet gösteren işletmelerin ülke geneline kıyasla rekabetten uzak yapısı düşünüldüğünde kayıt dışı ekonomi nedeniyle kayıtlı işçi çalıştıran işletmelerin bölge içerisinde rekabet etmesi daha da zorlaşmaktadır. Kayıtsız işçi çalıştıran işletmeler örgütlenme açısından da en büyük engellerden birini teşkil etmekte, çalışanların sosyal güvence ve çeşitli tehlikeler açısından risk altında kalmalarına yol açmaktadır. Ekonomik ve sosyal kayıplara sebep olan bu sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla bölge genelinde ilgili ve yetkili kurumların işbirliği ile etkin denetim ve teşvik mekanizmalarının uygulanması ile tarım sektöründeki kayıtlı istihdamın

geliştirilmesi ve tarım sektöründen ayrılan işgücünün eğitim ve vasıf düzeyi artırılarak diğer sektörlerde çalışabilme yeteneği artırılması sonucu kayıt dışı istihdam azaltılacaktır.

Öncelik 1.2: Eğitimde altyapı ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi

Bölgenin okullaşma oranları ve bu okullardaki personel sayıları dikkate alındığında eğitim sektöründe iyileştirmelerin zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bölgedeki üniversitelerin ihtiyaçlara cevap vermesi ve bölgeye katkı sağlaması noktalarında da sorunlar vardır. Bu bağlamda bölgede okul öncesi eğitim ve ortaöğretim okullaşma oranlarının artırılması ve yükseköğretim kurumlarının bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde aktif hale getirilmesi sağlanacaktır.

Tedbir 1.2.1: Bölgede okul öncesi eğitim ve ortaöğretimde hizmet kalitesi arttırılacaktır.

Bölgenin okullaşma oranları Türkiye seviyesinin altında olup bölgede nüfus yoğunluğunun düşük olması sebebiyle de taşınmalı eğitim tercih edilmektedir. Ayrıca, yerinde eğitim imkânlarının artırılması ile ekonomik imkânları kısıtlı öğrencilerin eğitim – öğrenimlerine devam edebilmeleri için merkezi yerleşimlerde barınma imkânlarının artırılması önem taşımaktadır. Bu çerçevede, taşınmalı eğitimin niteliği artırılacak ve öğrencilerin barınma ihtiyacı karşılanacaktır. Üniversite öğrencilerinin nitelikli barınma sorunlarının çözümüne yönelik özellikle il merkezleri ve fakülte, yüksekokul veya meslek yüksekokullarının bulunduğu büyük ilçelerde (Taşlıçay, Doğubayazıt, Patnos, Sarıkamış, Kağızman) öğrencilerin barınma ihtiyaçlarını karşılanması amacıyla kamu ve özel sektör yatırımları teşvik edilecektir.

Tedbir 1.2.2:Yükseköğretim kurumları bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde aktif hale getirilecektir.

Bölgenin tüm illerinde üniversite olmasına rağmen bu üniversitelerin bölgeye olan bilgi aktarımı ve bölgenin gereksinimlerine yönelik eğitim programları sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda bölgenin ihtiyaçlarına aktif olarak katkı sağlayacak şekilde, bölge üniversitelerinde fakülte ve bölümler ile eğitim programlarının açılması desteklenecek ve üniversitelerin bölgeye sosyo – ekonomik katkıları arttırılacaktır. Özellikle turizm ve hayvancılık potansiyeli taşıyan il ve ilçe merkezlerinde alanlarına göre meslek yüksekokullarının açılması teşvik edilecektir.

Öncelik 1.3: Sağlık alanında altyapı ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi

Sağlık hizmetinin kalitesinin artırılması ve sürekliliğinin sağlanması bölge geneli açısından temel bir sorun teşkil etmektedir. Sağlık hizmetinin altyapısı ve hizmet kalitesinin artırılması kapsamında bölgede istihdam edilen uzman sağlık personeli sayısının artırılması ve sağlık kurum ve kuruluşlarının fiziki altyapı koşullarının iyileştirilmesi ile donanım gereksinimlerinin tamamlanması gibi mekanizmalar işletilecektir.

Tedbir 1.3.1: Sağlık kurum ve kuruluşlarının fiziki altyapı koşullarının iyileştirilmesi ve donanım gereksinimlerinin tamamlanması sağlanacaktır.

Bölgedeki sağlık kurum ve kuruluşları sayı ve nitelik bakımından ihtiyaçlara tam olarak cevap verememektedir. Bu kapsamda yeni sağlık kuruluşlarının oluşturulması ve var olanların kapasite ve donanım bakımından iyileştirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, bölgede kırsal yerleşim alanının fazla olması nedeniyle kırsal alana sağlık hizmeti götürme noktasında iyileştirmeler

yapılacaktır. Bu iyileştirmeler kapsamında kırsal sağlık hizmetlerine erişim noktaları ve mobil sağlık hizmetlerinin kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik tedbirler alınacaktır.

Tedbir 1.3.2: Bölgede istihdam edilen uzman sağlık personeli sayısı arttırılacaktır.

Bölgede istihdam edilen sağlık personeli sayısı ve görev yapma süreleri bölgenin ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bu yüzden bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak sayıda ve nitelikte uzman sağlık personelinin sürdürülebilir düzeyde istihdamına yönelik tedbirler alınacaktır. Sağlık personelinin bölgede daha uzun süre kalması için teşviklerin arttırılmasına yönelik çalışmalar yürütülecektir.

Öncelik 1.4 Kurumsal kapasitenin arttırılması

Bölge illerinin tamamında faaliyet gösteren kamu kurum ve kuruluşu, sivil toplum kuruluşu ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında idari, teknik ve fiziksel donanım bakımından kapasite yetersizliği ön plana çıkmaktadır. Benzer şekilde, kurumlar arası işbirliği kültürünün oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kurumsal kapasitelerin arttırılması ve birlikte iş yapma kültürünün yerleşmesi bölge açısından önem arz etmektedir.

Tedbir 1.4.1: Kamu kurumları, özel kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin fiziki donanımı ve teknik altyapısı güçlendirilecektir.

Bölgedeki kamu kurumları, özel kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin önemli fiziki ve teknik sorunları bulunmaktadır. Bu da yapılan işlerin ve verilen hizmetin kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bu yüzden bölgedeki tüm kurum ve kuruluşların fiziki donanımlarının arttırılması ulusal ve uluslararası fon kaynakları da araştırılarak desteklenecektir.

Tedbir 1.4.2: Bölgede görev yapan personelin daha uzun süre kalmasına yönelik önlemler alınacaktır.

Bölgede görev yapan personelin daha uzun süre kalması ve nitelikli personelin bölgeye çekilebilmesi için sosyal yaşam koşullarının iyileştirilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin tatmin edici düzeye gelmesi ve doğu illerine yönelik olan olumsuz algının giderilmesi yolu ile bölgede çalışmanın cazip hale getirilmesi hususlarının önemi, Serhat Kalkınma Ajansı tarafından yapılan “TRA2 Bölgesi’nde Yoğun Kamu Göçü” çalışması ile ortaya konmuştur. Sağlık personeli özelinde ifade edildiği gibi, personelin bölgede daha uzun süre kalması ve nitelikli personelin bölgede görevlendirilmesi için teşviklerin arttırılması ile bölge illerinin sahip olduğu sosyal ve fiziki yaşam alanlarının arttırılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilecektir.

Tedbir 1.4.3: Kurumlar arası işbirlikleri güçlendirilecektir.

Kurumlar arası işbirliği, hem yapılan işlerin kalitesi için hem de potansiyelin ve enerjinin daha verimli kullanılması açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda kurumlar arası işbirlikleri güçlendirilecektir.

Tedbir 1.4.4: Kamu kurumları, özel kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin ulusal ve uluslararası destek mekanizmalarına erişilebilirlikleri arttırılacaktır.

Merkezi idarenin taşra teşkilatı, mahalli idareler, üniversiteler ve STK’ların proje yönetimi kabiliyetlerinin arttırılmasına yönelik eğitimler yoğunlaştırılacaktır. Destek veren kuruluşların ilgili programlarına yönelik tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerinin etkinliği arttırılacaktır.

Tedbir 1.4.5: Bölge’de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının kapasiteleri arttırılacaktır.

Bölgede faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının genel profiline bakıldığında kurumsal kapasitelerinin zayıf olduğu ve mali açıdan da yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bununla birlikte, kalkınma süreçlerinin hızlandırılması, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyüme ile kalkınma uygulamalarının yaygınlaştırılması, arzulanan yaşam kalitesine ulaşmada yerel sahiplenmenin ve katkının güçlendirilmesi için STK’ların kapasitelerinin geliştirilmesi ve kurumsallaşmasının özendirilmesi gerekmekte olup plan dönemi içerisinde STK’ların karar alma süreçlerine katılımları arttırılacak, yerelde kalkınma girişimlerini desteklemeleri için teknik ve mali kapasiteleri güçlendirilecek, proje geliştirme ve uygulama becerileri arttırılacaktır.

Tedbir 1.4.6. Bölgede örgütlenme bilinci ve ortak iş yapma kültürü geliştirilecektir.

Sivil toplum kuruluşlarının, sorunların çözümünde ve toplumun kalkınmasında rolleri artmakla birlikte kurumsal kimliklerini tamamlayamamaları ve bölgede örgütlenme ile işbirliği kültürünün zayıf olması nedeniyle bölge STK’ları etkin olamamakta ve sorunlar yaşamaktadır. Bu çerçevede, STK’ların yerelde kalkınma girişimlerini desteklemeleri için teknik ve mali kapasitelerinin yükseltilmesi gerekmekte olup STK’lara yönelik düzenlenen eğitim ve kapasite geliştirme programları arttırılacaktır. Özellikle tematik çalışan STK’larla kamunun işbirliği geliştirilecektir. Sivil topluma katılımın artırılması için STK’ların iletişim ve halkla ilişkiler faaliyetleri desteklenecektir. Bölge genelinde sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin artırılmasına ve ulusal/uluslararası fon kaynaklarından en etkin şekilde yararlanmalarına yönelik eğitim ve destekler sağlanacaktır.

Öncelik 1.5: Özel ilgi gruplarının toplumsal hayata aktif katılımının artırılması

Yaşlılar ve engellileri kapsayan özel ilgi gruplarının toplumsal hayata kazandırılması ve aktif katılımı bölgedeki sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesinin önemli bir boyutudur. Bu kapsamda aile içi şiddetle mücadele edilecek, özel ilgi gruplarına yönelik hizmetlerin kalitesi iyileştirilecek, özel ilgi gruplarının ulusal/uluslararası destek mekanizmalarına erişimleri verilecek eğitimler neticesinde arttırılacak, bölgede engellilerin kişisel, mesleki becerileri yükseltilecek ve istihdam edilmeleri desteklenecektir.

Tedbir 1.5.1: Bölgede engellilerin kişisel - mesleki becerileri arttırılacak ve istihdam edilmeleri desteklenecektir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na hazırlanan “Ulusal İstihdam Stratejisi’nde de özellikle vurgulandığı üzere özel ilgi gruplarının fiziksel ve zihinsel yeterlilikleri göz önünde bulundurularak onlara özgü iş alanlarının ve imkânlarının oluşturulması desteklenecektir. Ayrıca, girişimciliğe yönelik eğitim ve destekler ile aktif işgücü politikaları uygulanarak, özelliklerin gençlerin işgücüne katılımı sağlanacaktır.

Tedbir 1.5.2: Özel ilgi gruplarının ulusal/uluslararası destek mekanizmalarına erişimleri arttırılacaktır.

Özel ilgi gruplarına yönelik hem ulusal hem uluslararası düzeyde evde bakım hizmetleri, nakdi yardımlar ve özel ilgi gruplarının aktif hayata kazandırılmasına yönelik bilgilendirici, destekleyici programlar gibi mekanizmalar bulunmasına rağmen bu mekanizmalardan etkin olarak yararlanılamamaktadır. Bu çerçevede bölgedeki özel ilgi gruplarının bu olanaklardan daha etkin yararlanması için bilgilendirme ve bilinçlendirme eğitimleri verilecektir.

Tedbir 1.5.3: Özel ilgi gruplarına yönelik hizmetlerin kalitesi artırılabacaktır.

Bölgede özel ilgi gruplarına yönelik var olan hizmetler hem nicelik hem de nitelik bakımından yetersizdir. Özel ilgi gruplarının yaşam kalitesinin artırılması, evde bakım hizmetlerinin etkinleştirilmesi, yeni bakım merkezlerinin kurulması ve var olanların iyileştirilmesi sağlanacaktır.

Tedbir 1.5.4: Aile içi şiddetle mücadele edilecektir.

TRA2 Bölgesi aile içi şiddet oranlarında Türkiye’de ilk sıralarda yer almaktadır. Bu noktada, aile içi şiddeti azaltmak için farkındalığın artırılması ve geniş kapsamlı bilgilendirme toplantılarının yapılacak olup bu konuda var olan sosyal ve psikolojik destekler artırılabacaktır.

Öncelik 1.6: Kadının toplumsal statüsünün güçlendirilmesi

Kadınların her yaş grubu ve eğitim seviyesinde erkeklerden daha az istihdam edilmesi, bölgenin önemli sosyo-ekonomik sorunlarından biridir. Bu olumsuzlukların çözüme kavuşturulması ise kadının toplumdaki yerinin güçlendirilmesi ve bu güçlü konumun korunması bakımından önem arz etmektedir.

Tedbir 1.6.1: Kadın girişimciliğinin yaygınlaştırılmasına yönelik destek mekanizmaları geliştirilecektir.

Bölgede kadınların istihdam oranı her yaş grubu ve eğitim seviyesi için erkeklerden düşüktür. Ayrıca, bölge kadın istihdam oranları bakımından Türkiye ortalamasının altındadır. Bu çerçevede, bölgenin kadın girişimciliğini teşvik politikalarından daha etkin yararlanması ve kadınların aktif ekonomik hayata daha etkin katılımı sağlanacaktır. Ajans mali destek programlarında kadın girişimciliğine yönelik önceliklere yer verilecektir.

Tedbir 1.6.2: Bölge koşulları dikkate alınarak kadınlara istihdam garantili kursların açılması teşvik edilecektir.

Bölgenin sosyo-ekonomik ve coğrafi koşulları dikkate alınarak bölgenin şartlarına ve ihtiyaçlarına yönelik, kadınların iş hayatına kazandırılması için istihdam garantili kurslar açılacaktır. Bu kapsamda, kadınların el sanatları ve ekoturizm gibi bölgesel ve mevsimsel faaliyetlerde de yer alması sağlanacaktır. Kadınların işgücüne katılımının ve istihdamının önündeki kültürel engellerin azaltılması amacıyla bilinçlendirme çalışmaları yapılacaktır. Özellikle görsel medya kanalları kullanılarak konu öne çıkarılacaktır.

Tedbir 1.6.3: Kadına yönelik her türlü şiddete müdahalede kurumlar arası koordinasyon sağlanacaktır.

Kadına şiddet oranlarının bölgede yüksek olması, bu sorunun çözümü için daha etkin ve kapsamlı mekanizmaların geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği geliştirilecektir. Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, kolluk kuvvetleri arasında eşgüdüm sağlanacaktır.

Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadına yönelik şiddet konularında toplumsal farkındalık yaratılması çalışmaları ile beraber toplumsal cinsiyet eşitliğinin bölge genelinde tesis edilmesi ve buna yönelik çalışmalar teşvik edilecektir.

GELİŞME EKSENİ 2. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Yaşam kalitesinin artırılması ve sürdürülebilir olmasının en temel unsurlarından birisi çevresel niteliklerin korunması ve devamlılığının sağlanmasıdır. Bu çerçevede, plan döneminde TRA2 Bölgesi bütününde, doğanın sürdürülebilir çevre ve kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak amacıyla atık yönetimi, su kaynaklarının kirliliğinin önlenmesi, akarsu havzalarının korunması, hava kirliliğinin önlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve orman varlığının artırılması ile yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanılmasının yanı sıra kentsel ve kırsal altyapının iyileştirilmesi, kentsel yerleşimlerde sosyal ve teknik donatı alanlarının oluşturulması, dezavantajlı gruplara daha nitelikli yaşam standartlarının sağlanması hedeflenmektedir.

Öncelik 2.1. Kentsel altyapının iyileştirilmesi

Kentsel alanlarda yaşanan hızlı nüfus artışı ve yanlış plan kararları ve uygulamaları; yasa dışı yapılaşmanın, yetersiz altyapının ve kalitesi düşük yapılar ile mekânların oluşmasına neden olmuştur. Hızlı kentleşme ve imarsız yapılaşma, kentlerde ekonomik ve sosyal problemlere sebep olmakta, yaşam kalitesini düşürmektedir. Altyapı, çevre ve güvenlik gibi alanlara ilişkin problemler işgücü ve üretim maliyetlerini artırarak TRA2 kentlerinin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.

Hızlı kentleşme nedeniyle artan altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasında kayda değer ilerlemeler sağlanmakla birlikte, hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve sürekliliğinin sağlanması yönünde önlemler gerekmekte olup mekânsal gelişmede amaç; coğrafi koşulları, kent-kır ayrımını, tarihi, kültürel ve çevresel değerleri, insan ve toplum ihtiyaçlarını dikkate alan, ortak kullanım alanlarına daha fazla imkân sağlayan, üst standartlarda yaşanabilir mekânlar ve çekim merkezleri ortaya çıkaran bir sistem geliştirmektir.

Kentsel gelişmenin etkili bir biçimde yönlendirilebilmesi amacıyla yeni yerleşimlerin ihtiyaca göre planlanması sağlanacak; altyapı ve ulaşım maliyetlerini azaltacak şekilde yayılımı ve kademeli yapılaşması desteklenecektir.

Tedbir 2.1.1: Kentlilik bilinci arttırılacaktır.

İnsanların iş ve yaşam ortamlarının kalitesi temel kalkınma ve refah göstergelerinden birisidir. Bu çerçevede yaşam mekânları, ekonomik gelişme ve rekabetçiliği desteklemenin yanında huzurlu, güvenli, afetlere dayanıklı, çevreye duyarlı, kültürel değerleri ve komşuluk ilişkilerini esas alacak, sosyal dayanışmayı ve kaynaşmayı teşvik edecek, kırılgan grupların kullanım kolaylığını gözeterek, refah ve mutluluğu artıracak şekilde tasarlanacak ve inşa edilecektir. Bunun gerçekleştirilmesi için kentte yaşayan kesimlerde kentlilik bilincinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır.

Tedbir 2.1.2: Kentsel alanlardaki teknik altyapı (yol, su, kanalizasyon, elektrik vs.) eksiklikleri giderilecektir.

Bölge yerleşimlerinin çoğunda içme suyu şebeke sistemleri ile kanalizasyon sistemlerinin çok eski olması nedeniyle sık sık arızalar yaşanmakta, kaçak su kullanımı ve sızıntılar önlenememektedir. Sürekli yaşanan su kesintileri de günlük hayatı olumsuz etkilemektedir. Aynı şekilde söz konusu altyapı hizmetleri kentsel nüfusun tümüne sağlanamamaktadır.

Kentsel altyapının iyileştirilmesi ile ekonomik canlılığı ve rekabet gücünü, yerel kalkınmayı ve toplumsal gelişmeyi destekleyecek üretim, hizmet ve yaşam alanları oluşturulması, altyapı darboğazlarına çözüm üreten uygulamaların hayata geçirilmesi ve yaşanabilirlik seviyesinin artırılması; kentsel dönüşümün eğitim, kültür, istihdam, afet, konut, çevre gibi politika alanlarıyla ilişkisi ve bütünlüğünün tesis edilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede, bölge bütününde kentsel altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılacaktır.

Tedbir 2.1.3: Kent insanının sosyalleşmesini sağlamaya yönelik rekreatif/sosyal donatı alanları oluşturulacaktır.

Bölgenin en önemli sorunlarından biri de bölgedeki sosyal donatıların bölgenin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olmasıdır. Bu da bölgedeki yaşam kalitesinin istenilen seviyeye ulaşmasına engel olmaktadır. Bu nedenle var olan rekreatif/sosyal donatı alanlarının iyileştirilmesi ve yeni alanların oluşturulması sağlanacaktır.

Tedbir 2.1.4: Kentsel dönüşüm süreci hızlandırılarak konut ihtiyacı karşılanacaktır.

Kentsel dönüşüm sürecinde kent merkezlerinin, çöküntü alanlarının, afet riski yüksek alanların ve eskiyen konutların yenilenmesine yönelik uygulamalar desteklenecektir. Bu kapsamda, başta dar gelirli olmak üzere konut ihtiyacı karşılanacak, barınma sorununa sağlıklı ve alternatif çözümler geliştirilecektir. Mevcut konut alanlarının yenilenmesi ve iyileştirilmesi süreci ile yeni konut alanlarında yapılaşmış ve açık alan dengesi gözetilecek, kültürel değerlerin korunmasına ve yaşam standartlarının iyileştirilmesine önem verilecek, sağlıklı, güvenli, kaliteli ve ekonomik konut ve çevreleri oluşturulacaktır.

Tedbir 2.1.5: Tarihi dokuya uygun yapı tarzı ve mimari üsluplar korunarak geliştirilecektir.

Kentsel yapılanma ve dönüşümde işlev ve tasarım değerlerini öne çıkaran, yöresel özelliklere, kent estetiğine ve karakterine uygun yaklaşımlar geliştirilecek, çevreye duyarlı yapı ve yerleşme tipolojileri esas alınıp sürdürülebilir bir yapılanma gerçekleştirilecektir.

Tedbir 2.1.6: Engellilerin kentteki tüm hizmet ve donatılara erişimi sağlanacaktır.

TRA2 kentlerinde yaşlılar, engelliler ve çocuklar öncelikli olmak üzere toplumun farklı kesimleri için yaşanabilirliği hedefleyen mekânsal planlama ve kentsel tasarım uygulamaları hayata geçirilecektir.

Öncelik 2.2: Kırsal Gelişimin Sağlanması

Bölge nüfusunun %50'sinden fazlasını belde ve köy nüfusu oluşturmaktadır. Ayrıca, birçok ilçe merkez nüfusu 20.000'nin altındadır. Dolayısıyla plan kapsamında belirlenen sektörel bazlı tüm tedbirler TRA2 Bölgesi açısından kırsal kesimin yaşam kalitesini ve ekonomik durumunu doğrudan etkilemektedir. Bunun yanı sıra, kırsal yerleşimlerin fiziki standartlarının artırılması ve ekonomik çeşitliliğin sağlanması ile cazibesinin artırılması amaçlanmaktadır.

Tedbir 2.2.1: Kırsal yerleşimlerin altyapısı iyileştirilecek ve cazibesi arttırılacaktır.

Kırsal kalkınma politikasının genel çerçevesini; kırsal ekonominin güçlendirilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması, sosyal ve fiziki altyapının iyileştirilmesi ile çevrenin ve doğal kaynakların korunması eksenleri oluşturacaktır. Bu

hususlar, kaynak tahsisi ve program tasarımlarına esas teşkil edecektir. Bu kapsamda kır ile kent arası ilişkilerin güçlendirilmesi gerekmektedir. TRA2 Bölgesi'nin iklimsel koşullarının getirdiği dezavantajlar kırsal alana erişimi sınırlamaktadır. Kırsal yerleşimlerin çevresindeki diğer yerleşimlerle ve bağlı buldukları il, ilçe merkezleri ve/veya hizmet sunum ve gelişme potansiyeli açısından merkez niteliğindeki köylerle güvenli ve yeterli bir ulaşım ağına sahip olmaları, sosyo-ekonomik ilişkilerinin güçlenmesinde önem taşımaktadır. Bu kapsamda, kırsal yerleşmeleri söz konusu merkezler ya da ana ulaşım ağına bağlayan birinci derece köy yollarının standardının yükseltilmesine; periyodik olarak bakım ve onarımının sağlanmasına öncelik verilecektir.

Ayrıca kırsal alanda modern sağlık ve eğitim hizmetlerine sürekli erişim sağlanacaktır. Bu amaçla ana ve çocuk sağlığına yönelik koruyucu sağlık hizmetlerinin sürekli kılınması, yaşlılar başta olmak üzere dezavantajlı grupların hizmetlere erişimini sağlamak için gezici sağlık ve halk sağlığı hizmetlerinin artırılması, ağır çalışma koşullarından dolayı tarımda çalışanlara yönelik koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi desteklenecektir. Diğer taraftan, aile planlaması hizmetleri sürdürülecektir.

Yerleşimlerin kalitesinin artırılması ve estetik niteliklerinin geliştirilmesi amacıyla yöre kültür ve ekolojisine uygun mimaride, yöresel ihtiyaçları karşılayabilen, sağlık kurallarına uygun kalitede konut üretimi için arz-talep dengelerini ve alım gücünü dikkate alan örnek modeller geliştirilecek ve desteklenecektir. Bu hususta, kırsal turizmin gelişmesi için potansiyeli bulunan yörelere öncelik verilecektir.

Tedbir 2.2.2: Kırsal alanlarda ekonomik çeşitlilik artırılacaktır.

Kırsal yörelerin ekonomik değer arz eden doğal kaynak potansiyeli ile mevcut tarımsal ürün deseni esas alınarak kırsal ekonominin üretim ve istihdam yapısının tarım dışı ekonomik faaliyetler lehine çeşitlendirilmesi sağlanacaktır.

Bu çerçevede kırsal alanda gençlerin ve tarımdan ayrılan işgücünün girişimcilik kapasitelerinin ve istihdam edilebilirliğinin artırılmasına yönelik mesleki bilgi, girişimcilik eğitimi ve rehberlik hizmetleri hayata geçirilecektir. Kadınların gelir getirici faaliyetlere yönlendirilmelerinin yanında, girişimcilik ve örgütlenme konularında bilgi ve bilinç artırıcı faaliyet ve hizmetler yaygınlaştırılacaktır. Ayrıca, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çiftçiler başta olmak üzere kırsal kesimde çalışanların sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilecektir.

Bölgenin doğal ve kültürel niteliği ile birlikte turizm talebinde oluşan eğilimler ile büyük bir potansiyel arz eden kırsal turizm olanaklarının geliştirilmesi amacıyla turizm ve rekreasyon faaliyetleri ile bunlarla ilgili hizmetlerin alt yapısının oluşturulması; tanıtım faaliyetlerinin etkinleştirilmesi; özellikle Posof, Sarıkamış, Taşlıçay, Tuzluca, Doğubayazıt, Kağızman, Çıldır ilçelerinde potansiyelin daha fazla değerlendirilmesi amacıyla tanıtım faaliyetlerinin yanı sıra, temel konaklama ve günübirlik ihtiyaçların karşılanmasına yönelik girişimler desteklenecek ve yerel halk temel turizm ve işletme konularında eğitilerek farkındalık seviyeleri arttırılacaktır.

Öncelik 2.3: Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi

TRA2 Bölgesi'nde kontrolsüz ve plansız kentleşmeye bağlı olarak içme suyu ve kanalizasyon sistemlerinin nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmesi, düzenli çöp depolama sahaları

ile arıtma tesislerinin henüz faaliyete geçirilmemiş olması ve hava kirliliği en önemli çevre sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal ve ekonomik gelişme sağlanırken, toplumun çevre duyarlılığı ve bilincinin artırılması, bugünün ve gelecek nesillerin kısıtlı doğal kaynaklardan faydalanması güvence altına alınarak çevrenin korunması ve kalitesinin yükseltilmesi temel amaçlar arasında yer almakta ve ulusal politikalarla uyumlu olarak bölgede su havzalarının yönetimi, atık yönetimi, hava yönetimi, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik ve hassas ekosistemlerin korunması üzerinden öncelik ve tedbirler belirlenmiştir.

Tedbir 2.3.1: Hava kalitesi iyileştirilecektir.

TRA2 Bölgesi'nde kış aylarında ısınmadan kaynaklanan hava kirliliği en önemli çevre sorunudur. Özellikle Iğdır ilinin topoğrafik özellikleri nedeniyle kış aylarında yaşamı olumsuz etkileyecek derecede hava kirliliği yaşanmakta olup acilen doğalgaza geçiş sağlanmalıdır. Ağrı ve Ardahan illerinde de doğalgaza geçişle birlikte hava kirliliğinde önemli bir azalma olacaktır. Ayrıca kaliteli yakıt kullanılması için toplumsal bilincin artırılması ve denetimlerin daha sık yapılması ile ateşçilerin yeterli eğitim alması da hava kirliliğinin azalmasına katkı sağlayacaktır.

Tedbir 2.3.2: Atık yönetim sistemi etkin hale getirilecektir.

TRA2 Bölgesi'nde evsel nitelikli organik atıklar ve ambalaj atıkları önemli bir yer tutmaktadır. Bölge belediyelerinin genel olarak yeterli teknik ve idari altyapıya sahip olmamaları nedeniyle atıklar mevzuata uygun bir şekilde yönetilememektedir.

Bölgede Iğdır ili dışında katı atıkların bertaraf edileceği düzenli depolama sahası bulunmamaktadır. Bölge Belediye Birlikleri kurulmuş olmasına rağmen düzenli depolama sahaları tesis edilememiştir. Belediye Birliklerinin daha aktif hale getirilmesi ve düzenli depolama sahalarının inşası ve işletmeye alınması gerekmektedir. Bölgede atık yönetimi etkin bir şekilde uygulanacak, düzenli depolama sahaları kurulacak ve vahşi depolama alanları rehabilite edilecektir. TRA2 Bölgesi Belediyelerinde ambalaj atıklarının bir yönetim planı çerçevesinde toplanması, taşınması, geri kazanımı ve geri dönüşümüne yönelik olarak çalışmalar yapılacaktır.

Tedbir 2.3.3: Toprak ve su kaynakları korunacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde toprak ve su kirliliğinin en önemli nedenleri; evsel atık suların arıtılmadan direk alıcı ortama verilmesi, foseptik atıklarının yüzeysel sulara boşaltılması, evsel katı atıkların gelişigüzel araziye ve nehirlere atılması ile kontrolsüz olarak yapılan zirai ilaçlamalardır.

Bölge genelinde akarsu havzalarının korunması ve su kalitesinin iyileştirilmesi esastır. Bu amaçla Ağrı, Ardahan ve Iğdır il merkezlerinde içme suyu arıtma tesisi ve nüfusu 3000'nin üzerinde olan tüm yerleşim alanlarında atıksu arıtma tesisleri kurulacak ve havzaların kirlenmesinin önlenmesine yönelik izleme sistemleri faaliyete geçirilecektir. Bölgede kırsal kesimde de yaşayanlara suyun ulaştırılması kolaylaştırılacak, bölge genelinde sağlıklı ve arıtılmış içme suyuna erişim sağlanacaktır. Ayrıca, tüm kentlerde kanalizasyon ve atıksu arıtma tesisleri kurularak deşarj standartlarını karşılayacak şekilde çalıştırılmaları sağlanacak, arıtılan atık suların yeniden kullanımı özendirilecektir.

Tedbir 2.3.4: Biyolojik çeşitlilik korunacaktır.

TRA2 Bölgesi sulak alanlar, milli parklar ve biyolojik çeşitlilik yönünden zengin bir potansiyele sahiptir. Türkiye'nin en önemli ekosistemlerinden bazılarının TRA2 Bölgesi'nde olmasına rağmen, bölgenin doğası hızla bozulmakta ve bunun sonucunda erozyon, sel, çevre kirliliği ve faydalı bitkilerin yok olması gibi giderek artan çevre sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bölgede korunan alanlar için yönetim planları ve uzun devreli gelişim planları yapılacak ve uygulanması sağlanacaktır.

Öncelik 2.4. Enerji kaynaklarının etkin kullanılması

Temel ihtiyaç unsurlarından birisi olan enerjiye hane halkı bazında erişimde çok büyük sıkıntılar yaşanmazken bölge OSB'lerinin elektrik alt yapılarında sıkıntı bulunmaktadır. Bölgedeki enerji alt yapı sorunlarının giderilmesinin yanı sıra sahip olunan yenilenebilir enerji potansiyelinin katma değer oluşturacak projelerle hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Bölgenin sahip olduğu yenilenebilir enerji (özellikle güneş, jeotermal ve biokütle enerjisi) potansiyeli ve kullanım alanlarına yönelik araştırmalar yapılacaktır. Ayrıca bölgede atıl bir halde bulunan Diyadin jeotermal sahalarının potansiyel tespit çalışmaları yapılarak başta ısıtma ve turizm olmak üzere farklı alanlarda kullanılacaktır.

Tedbir 2.4.1: Bölgenin yenilenebilir enerji (rüzgâr, güneş, biyogaz, jeotermal vs.) potansiyeli tespit edilerek değerlendirilecektir.

Bölge illeri ve özellikle Ağrı ile sahip oldukları güneş radyasyon değerleri bakımından güneş enerjisinin yanı sıra biokütle enerjisi ve jeotermal enerji alanlarında yüksek potansiyellere sahiptir. Bölgenin temel geçim kaynağı olan hayvancılık sektöründe hayvan dışkıları biriktirilerek kış aylarında yakılmaktadır. Hayvanların dışkılarının kurulacak biyogaz tesislerinde değerlendirilmesi, hem organik gübre hem çevresel katma değer yaratmasının yanı sıra hayvan sahipleri için de ek gelir getirici unsurları içermektedir. Bölge yüksek rakımlı olmasından dolayı rüzgâr enerji santrallerinin kurulması için dezavantajlı bir konumda olmakla beraber belirli alanlar rüzgâr santralleri kurulması için minimum düzeyde gerekli olan 7 m/sn'lik rüzgâr hızı değerlerini sağlamaktadır. Ayrıca bölgenin Aras havzasında olması hasebiyle hidroelektrik enerji potansiyeli yüksektir. Bölgede aktif olan 9 HES'in yanında pek çok sayıda HES inşaatı fizibilite aşamasındadır.

Bu kapsamda başta güneş, biyogaz, jeotermal sahaları ve rüzgâr olmak üzere bölgedeki yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik potansiyel tespit ve uygun yatırım alanları çalışmaları yapılacak olup söz konusu alanlarda yatırım teşvik edilecektir.

Tedbir 2.4.2: İşletmelerde ve konutlarda enerjinin verimli kullanımı sağlanacaktır.

Yılın büyük bir kısmını soğuk ve karlı olarak geçiren bölgede konutlarda enerji verimliliğinin sağlanması, ısı maliyetleri ve çevresel kirliliğin önüne geçecek bir durumdur. Bu kapsamda binalarda yalıtım sistemlerinin yaygınlaştırılması ve enerji verimli ısıtma/aydınlatma sistemleri teşvik edilecektir.

Tedbir 2.4.3: Enerji iletim ve dağıtım tesislerinin alt yapısı iyileştirilerek enerji arzının sürekliliği sağlanacaktır.

Bölgede özellikle OSB ve KSS'lerde elektrik alt yapılarında sıkıntı bulunmakta olup sık sık elektrik kesintileri sebebiyle üretim aksamakta, makine ve ekipman zarar görmektedir. Bunun

önüne geçilmesi amacıyla sanayi alanlarındaki elektrik altyapısı iyileştirilecek ve enerji arzında süreklilik sağlanacaktır.

Tedbir 2.4.4: Kayıp kaçak kullanımının önlenmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

TRA2 Bölgesi illeri, elektrik kayıp kaçak oranları bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde değerlere sahiptir. Özellikle Ağrı ve Iğdır illerinde kayıp kaçak kullanımı sebebiyle ev yangınları, insan ölümleri, kamu kaynağının yasa dışı kullanılması vb. durumlar bölgeyi olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda, kayıp kaçığın önüne geçilmesi için eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının yanı sıra gerekli denetimlerin etkin hale getirilmesi sağlanacaktır.

GELİŞME EKSENİ 3: ERİŞİLEBİLİRLİK

Bölgesel kalkınmanın temel unsurlarından ve göstergelerinden birisi bölgeler arası ve bölge içi erişilebilirlik düzeyidir. Türkiye’de bölgelerin coğrafi konumları sebebiyle erişilebilirlik düzeyleri farklılık göstermektedir. TRA2 Bölgesi Türkiye’nin önemli ticaret merkezlerine uzak olmasından kaynaklanan dezavantajlı konumunu yeni küresel pazarlar olarak ortaya çıkan Asya ülkelerine yakınlığıyla avantajlı bir duruma dönüştürebilme potansiyeline sahiptir. Kentsel ve kırsal alanda ulaşım alt yapısının iyileştirilmesi, mevcut karayolu ulaşım ağının niteliğinin ve niceliğinin artırılması, demiryolu ulaşım alt yapısı ile bölgedeki havalimanlarının fiziki alt yapılarının iyileştirilerek mevcut uçuş ağının geliştirilmesi gibi ulaştırma sistemlerinin niteliklerinin artırılmasının yanında bilgiye erişimin daha hızlı ve etkin olmasının sağlanması bölgenin erişilebilirlik düzeyinin artıracaktır.

Öncelik 3.1: Ulaşım Alt Yapısının İyileştirilmesi

Ulaştırma sektörünün birçok iktisadi sektörle dolaylı olarak ilişkisi bulunmakta olup ulaştırma sistemlerindeki gelişmeler erişilebilirliğin artırılmasıyla doğrudan bölgede istihdamın artmasına, pazarın genişlemesine, zaman ve maliyet tasarruflarının oluşmasına olanak sağlamaktadır.

Karayolu, havayolu ve demiryolu ulaşım ağı alt yapılarının geliştirilmesi, lojistik merkezi olma yolunda ilerleyen TRA2 Bölgesi’nin ulusal pazarlara uzak olmasının getirdiği dezavantajları avantaja çevirebileceği önemli fırsatların oluşmasına imkân tanıyacaktır. Bunun dışında bölgede üretilen ve dış pazarlara satılabilecek et ve süt ürünlerinin mevcut Gürcistan ve Nahcivan demiryolu bağlantılarının dışında Hopa üzerinden Karadeniz ve Rusya’ya ve Trabzon limanından Avrupa ülkelerine ulaştırılabilmesi için Hopa-Ardahan-Kars ve Erzurum veya Erzincan üzerinden Trabzon demiryolunun yapılması gerekmektedir. Bu koridorların da açılmasıyla bölgeden yapılacak ihracatın yanında diğer ülkeler arası mal ve yolcu geçişleri bölgemizden gerçekleşecek olup bu durumun değerlendirilmesiyle bölge ülkemizin önemli lojistik merkezlerinden birisi haline gelecektir.

Tedbir 3.1.1: Kırsal yerleşim alanlarına erişim imkânları geliştirilecektir.

Kırsal kesimde yaşayan insanların sosyal ihtiyaçlarının karşılanması ve ürünlerin zamanında pazarlara ulaştırılması açısından köy yolları büyük önem taşımaktadır. TRA2 Bölgesi’nde belde ve köy yollarının büyük bir bölümü ağır kış şartlarına uygun olmayan satıh cinsi yollardan oluşmaktadır. Köy ve belde yollarındaki alt yapı sorunları kış aylarının sert geçtiği bölgede büyük sorunlara yol açmaktadır. Özellikle kış aylarında başta Ağrı olmak üzere

bölgede köy yollarının önemli bir kısmı ulaşıma kapanmaktadır. Bu durum köylerde yaşayan vatandaşların eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaç unsurlarına erişimleri önünde engel teşkil etmektedir. Bölgedeki köy yollarının alt yapılarının yenilenmesi ve kış aylarında gerekli kar temizleme çalışmalarının yapılması oldukça önemlidir.

Tedbir 3.1.2: Karayolu ulaşım ağı geliştirilerek mevcut yolların kalitesi artırılacaktır.

Bölgede son yıllarda ulaştırma sektöründe artan kamu yatırımlarıyla; şehirlerarası yolların satıh cinsi kalitesi artırılrsa da bazı koridorların yenilenmesi çalışmalarına henüz başlanmamıştır. Bu koridorlardan Ardahan-Posof-Türkgözü, Kars Merkez-Digor-Tuzluca, Horasan-Kağızman-Tuzluca, Patnos-Hamur ve Kars-Kağızman-Ağrı Merkez yolları satıh cinsleri açısından düşük kaliteli yollardır. Başta bu koridorlardaki yollar olmak üzere bölgedeki şehirlerarası yollar kış şartlarına uygun nitelikli yollar haline getirilmelidir. Hâlihazırda Kars ilinden Ağrı iline Horasan üzerinden ulaşılmakta olup Kars-Kağızman-Ağrı Merkez yolunun ivedilikle taşıt trafiğine uygun hale getirilmesi gerekmektedir.

Tedbir 3.1.3: Ulusal ve uluslararası demiryolu ağları yaygınlaştırılarak yolcu/yük taşıma imkânları geliştirilecektir.

TRA2 Bölgesi'nde aktif olarak sadece İstanbul-Kars Doğu Ekspresi ve Kars-Akyaka raybüs seferleri bulunmaktadır. Doğu Ekspresi gerek demiryolu alt yapısının uygun olmaması gerekse de sürekli değişen hareket saatleriyle bölge halkının ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Kars ilindeki demiryolu hareket saatlerinin Erzurum iline gününbirlik gidebilecek şekilde ek sefer konularak sağlanması gerekmektedir. Lojistik merkezin kurulması kararı ve Bakü-Tiflis-Kars ve Kars-Iğdır-Nahcivan uluslararası demiryollarının tamamlanmasıyla bölge uluslararası öneme sahip bir lojistik üssü haline gelecektir. Bu kapsamda mevcut demiryolu ağlarının iyileştirilmesinin yanında Hopa-Ardahan-Kars güzergâhında demiryolu bağlantısı gerçekleştirilerek hem bölgenin Karadeniz üzerinden Rusya'ya hem de Karadeniz'in demiryoluyla Gürcistan, Azerbaycan ve Nahcivan'a ulaşımı sağlanabilecektir. Bu kapsamda bölgemizde devam eden demiryolu yenileme çalışmaları hızlandırılarak tren saatlerinin erişilebilirlik odaklı düzenlenmesi ve Ardahan-Hopa demiryolu ile Rusya pazarına ulaşımın kolaylaşması önem arz etmektedir.

Tedbir 3.1.4: Havayolu ulaşım altyapısı ve ağı geliştirilerek uçuş saatlerinin etkinliği sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde Kars, Ağrı ve Iğdır illerinde havaalanları bulunmaktadır. Bu havaalanlarından Kars havaalanı uluslararası uçuşlara ve gece uçuşlarına açık konumdadır. Ancak faaliyete girdiği günden itibaren Kars havaalanından tarifeli dış hat uçuşu gerçekleşmemiştir. Bölgenin sahip olduğu turizm potansiyeli göz önüne alındığında bölgeye uluslararası erişime imkân sağlayan tarifeli dış hat uçuşlarının yapılması gerekmektedir. Bölge illerinden Ankara, İstanbul ve İzmir'e direk uçuşlar ile ülkenin diğer illerine aktarmalı seferlerle ulaşılmaktadır. Uçuş saatlerinin etkin olmaması ve başta İzmir olmak üzere büyükşehirlere hafta sonlarını değerlendirecek şekilde seyahat edilmesine imkân tanıyan uçuş seferlerinin bulunmayışı sorun teşkil etmektedir. Bu kapsamda bölgeye yurt dışından gelen yolcular nezdinde araştırma yapılarak belirli ülkelere bölgemize direk tarifeli dış hat uçuşlarının yapılması yönünde lobi faaliyetleri ve mevcut uçuş saatlerinin düzenlenmesine yönelik çalışmalar yapılacaktır.

Öncelik 3.2: Bilgi ve Teknolojiye Erişim İmkânının Artırılması

Bölgede oldukça düşük seviyelerde bulunan sabit hat, mobil hat ve internet kullanım değerlerini yükseltebilmek için temel alt yapı sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Bu kapsamda bölgedeki telefon hatları yenilenerek GSM kapsaması tüm bölgeye yayılacaktır.

Tedbir 3.2.1: Bilgi teknolojileri altyapısı iyileştirilecektir.

İnternet kullanım oranlarına bakıldığında TRA2 bölgesi sabit, mobil ve internet penetrasyon oranları bakımından Türkiye ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. TRA2 kırsalında iletişim hatları 1980'li yıllardan kalma ve oldukça elverişsiz koşullara sahip olmasının yanı sıra bölge illerinden Ağrı'da 47, Ardahan'da 8, Kars'ta 7 ve Iğdır'da 23 köyde GSM kapsaması bulunmamaktadır. Ayrıca bölge genelinde sık aralıklarla elektrik kesintileri yaşanmaktadır. Bölgede özellikle kırsal kesimde iletişim alt yapısı iyileştirilerek vatandaşların bilgi ve teknolojiye erişim imkânlarını artırıcı yönde tedbirler alınacaktır.

Tedbir 3.2.2: TRA2 Coğrafi bilgi sistemi oluşturularak tüm kurumların bilgiye erişimi sağlanacaktır.

Bölgede coğrafi bilgi sistemleri kurularak bölgeye ait verilerin güvenli bir şekilde tutulması, etkin kullanımı ve bilgiye erişimin kolaylaştırılması ile bilgi bütünlüğü sağlanarak zaman – emek ve para kaybının en aza indirilmesi için bölgesel CBS ağları oluşturulacaktır. Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerinin bina yapımı, ulaştırma, enerji ve altyapı şebekelerinde kullanılması ile kentsel hizmetlerin sunumunda vatandaş memnuniyeti, kalite ve verimlilik artırılacaktır.

GELİŞME EKSENİ 4: REKABET EDEBİLİRLİK

Bir bölgenin/kentin ekonomisinin güçlü olması; üretim düzeyi ve çeşitliliği, yenilikçilik, verimlilik, pazarlama gücü, işgücünün niteliği gibi göstergeler çerçevesinde rekabet gücü kavramı ile ilgilidir. Yapısal sorunların çözülmesi, fiziki ve beşeri altyapı eksikliklerinin giderilmesi, girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılması ile rekabet edebilirliğinin artırılması; TRA2 Bölgesi için ulusal ve uluslararası boyutta gerçekleşen yeni ekonomik oluşumlar çerçevesinde önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda, plan döneminde, tarımsal üretimde verimliliğin ve yenilikçi uygulamaların artırılması, pazarlara ulaşımın kolaylaştırılması, kümelenmenin ve örgütlü üretimin sağlanması, turizm altyapısının iyileştirilmesi ve ürün çeşitliliğinin artırılması, imalat sanayinde modern üretim tekniklerinin kullanımı ile katma değeri yüksek ve ihracata yönelik ürünlerin üretiminin sağlanmasının yanı sıra, dış ticaret ve lojistik altyapısının geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Öncelik 4.1: Tarımsal üretimde verimliliğin ve yenilikçi uygulamaların artırılması

Tarımsal altyapının geliştirilmesi, modernizasyon teşvikleri, iyi tarım uygulamaları ve organik üretimin yaygınlaştırılması, örgütlenme ve işbirliği faaliyetlerinin hızlandırılması, üretim ve pazarlama kapasitelerinin artırılması, girdi maliyetlerinin azaltılmasına yönelik tedbirlerle verimlilik ve yenilikçi uygulamaların artırılması hedeflenmektedir.

Tedbir 4.1.1: Tarım ve hayvancılıkta modernizasyon teşvik edilecektir.

Bölgenin geniş tarım arazisi ve hayvan varlığına rağmen tarım ve hayvancılıkta arzu edilen üretim seviyesine ulaşılamamasında tarımsal yapının modernizasyon eksiklikleri göze çarpmaktadır. Büyükbaş hayvancılık çalıştay ile süt sektörü panelinden elde edilen sonuçlara

göre ve hijyen mevzuatı çerçevesinde bölgedeki işletmelerin modernizasyonuna ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda Kalkınma Bakanlığı BGUS belgesi ile tarım, hayvancılık ve kırsal alanda yapısal dönüşümün temellerinin iyileştirilmesi stratejisi kapsamında tarımsal yapının modernize edilmesine dikkat çekilmektedir. Tarımsal yapı modernize edilerek verimliliğin artmasına katkı sağlanacaktır. Güvenli gıda üretme, kalite geliştirme, tedarik zincirindeki engellerin aşılması, kapasite artırımı, standartlara uyum gözetilerek gerçekleştirilecek olan birincil üretime katkı sağlanmasının yanı sıra sektördeki rekabetin artmasına ve markalaşmaya destek olunacaktır.

Tedbir 4.1.2: İyi tarım uygulamaları ve organik tarım yaygınlaştırılacaktır.

Organik tarım ve iyi tarım uygulamaları, çevre, insan ve hayvan sağlığına zarar vermeyen, tarımda izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik ile gıda güvenliğini sağlayan bir tarımsal üretim metodudur. Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere, uluslararası ticarete konu olan ürünlerde tüketici talepleri doğrultusunda, iyi tarım sertifikalı ürünler tercih edilmeye başlanmıştır. TRA2 Bölgesi'nde sanayinin yeterince gelişmemesi ve doğal ürünlerin yetiştiriciliğine devam ediliyor olması, organik üretimin yapılması konusunda avantaj sağlamaktadır. Yapılan analiz sonuçlarına göre meyvecilikte Iğdır Merkez, Karakoyunlu, Aralık, Kağızman, Dığor ilçeleri; sebzeçilikte Iğdır Merkez, Ağrı Merkez, Eleşkirt, Hamur, Patnos; tarla ürünleri üretiminde de Ağrı Merkez, Eleşkirt, Iğdır Merkez, Karakoyunlu, Aralık öne çıkmaktadır. Hayvancılığın bölgede önemli geçim kaynağı olması nedeniyle tarla ürünlerinden yem bitkisi ekimi önem kazanmaktadır. Organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması ile BGUS belgesine de uyumlu olarak tarım ürünlerini işleyecek işletme modellerinin oluşumuna katkı sağlanmış olunacaktır. Bu çerçevede, iyi tarım uygulamaları ile organik tarım konusunda bilinçlendirme ve çeşitli eğitim faaliyetlerine, araziden maksimum ölçüde yararlanmayı sağlayacak verimli üretim tekniklerine destek sağlanacaktır.

Tedbir 4.1.3: Tarımsal üretim ve pazarlama kapasitesi artırılacaktır.

Bölgenin en önemli geçim kaynağı tarım olmasına rağmen yurt içi ve yurtdışı pazarlarda rekabet edilememektedir. Yurtiçi talebi karşılayan, uluslararası pazarlarda kabul edilebilir nitelikte ham/işlenen ürün miktarının yükseltilmesi hedeflenmektedir. 10. Kalkınma Planı'nda da vurgulandığı üzere özellikle TRA2 Bölgesi'ndeki bilgi düzeyinin ve kalifiye insan kaynağının arzu edilen seviyede olmaması, pazara erişimde yaşanan zorluklar sebebiyle teknik ve idari yönetim, pazarlama becerilerinin geliştirilmesi, ölçek ve iyi üretim süreçleri yönünden kapasite güçlendirme ve ihracata yönelik üretim stratejilerinin etkin kullanımı desteklenecektir. Bölgede özellikle sınır kapılarının faal olduğu Posof, Doğubayazıt, Aralık ilçeleri ile Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars il merkezleri, çevre illerle ulaşımı sağlayan bağlantı yolları olan Selim, Göle ve Patnos ilçeleri öncelikle desteklenecek ilçelerdir.

Tedbir 4.1.4: Yem maliyetlerinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır.

Bölge üreticisinin rekabet edebilirliğinin önündeki önemli sıkıntılardan birisi de maliyetlerin yüksek olmasıdır. Maliyetlerin azaltılması amacıyla 10. Kalkınma Planı tarım ve gıda politikalarına uygun şekilde çayır ve meraların etkin ve verimli kullanımı ile yem bitkisi ürün çeşitliliğinin sağlanması, yan ürünlerin ve atıkların değerlendirilmesi, otomasyon sistemlerine geçiş, ar-ge faaliyetleri, eğitim-yayım hizmetleri ve danışmanlık hizmetleri desteklenecektir. Bu çerçevede, yem bitkisi yetiştiriciliğinin faktör ağırlığına göre (Harita 09) hesaplanan endeks değerleri uyarınca bu alanda ön plana çıkan Iğdır Merkez, Karakoyunlu, Aralık, Eleşkirt, Ağrı Merkez, Arpaçay ve Akyaka ilçelerinde yem bitkisi yetiştirilmesi öncelikli olarak teşvik edilecektir.

Tedbir 4.1.5: Tarımsal kooperatifler ve örgütlenmeler desteklenecektir.

TRA2 Bölgesi'nin tarımsal üretim yapısı küçük, parçalı ve dağınıktır. Bu durum bölgede yapılan tarım ve hayvancılıkta verimlilik ve rekabet edebilecek yüksek miktarda ürün eldesini sınırlayarak kar edilememesine ve gelir elde edemeyen üreticinin tarım ve hayvancılık dışındaki faaliyet alanına yönelmesine sebep olmaktadır. Tarımda örgütlülüğün desteklenmesi ile küçük ölçekli üreticilerin piyasada tutunabilmeleri, sosyal sermayenin gelişimi, aynı zamanda bilgi aktarımının dağılımı ve paylaşılması hedeflenmektedir. Üretici örgütlerinin girişimcilik kültürüne sahip, planlı, rekabetçi ve teknoloji imkânlarından yararlanan işletmeler haline dönüşmesine katkı sağlanacak, bölgeye özgü yerel ve geleneksel ürünlerin sürdürülebilirliği desteklenecektir. Bu kapsamda, tarım, hayvancılık ve çiftçilikle faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının en fazla yoğunlaştığı Ağrı ve Iğdır merkez ilçeleri ile süt işletmeciliği ve hayvancılık işletmelerinin en fazla yoğunlaştığı Kars Merkez, Göle, Doğubayazıt, Eleşkirt, Tutak, Sarıkamış, Selim, Arpaçay, Patnos ilçeleri önem kazanmaktadır.

Tedbir 4.1.6: Tarımsal altyapı iyileştirilecektir.

Verimliliğin ve sanayiye dayalı üretim arzının artırılmasında tarımsal altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. TRA2 Bölgesi genelinde temel altyapı ihtiyaçlarına ilave olarak tarım ve hayvancılıkta da arazi varlığından optimum ölçüde yararlanmayı sağlayacak ve yapısal sorunların çözümünde etkili olabilecek çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda 10. Kalkınma Planı ve BGUS gibi üst ölçekli belge ve planlara uygun olarak arazi toplulaştırması, işletme ölçeğinin büyütülmesine yönelik teknikler, tarla içi geliştirme hizmetleri, ıslah ve amenajman çalışmaları, etüt çalışmaları, teknik ve idari kapasite gelişimi, tarım ve hayvancılığa yönelik eğitim politikalarının, çevre dostu üretim teknikleri ile sulama altyapısının geliştirilmesi ile kırsal çevrenin ve gen kaynaklarının korunması ve tarım-sanayi entegrasyonuna yönelik çalışmalar desteklenecektir.

Öncelik 4.2. Turizmde bölgesel marka olunması

TRA2 Bölgesi sahip olduğu turizm değerlerini sosyo – ekonomik refah seviyesinin artırılması için kullanamamakta olup söz konusu husus altyapı eksikliklerinin yanı sıra, bilinirlik seviyesinin düşüklüğü ve bölgeye dair yurt içinde oluşan yanlış imajdan da kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, plan döneminde bölgenin tanıtımına yönelik faaliyetlerin yürütülmesi önem arz etmektedir.

Tedbir 4.2.1: Ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtım sağlanacaktır.

Bölge turizm değerlerine sahip olmakla birlikte ulusal ve uluslararası ölçekte tanınırlığı düşük seviyede olması nedeniyle potansiyelini kullanamamakta olup ulusal ve uluslararası tanıtım kampanyalarının düzenlenmesi, fuarlara katılım, halkla ilişkiler faaliyetlerinin sürdürülmesi turizm gelirinin artırılması için önem arz etmektedir. Bu kapsamda, halkla ilişkiler çalışmaları ile tanıtım kampanyaları plan döneminde hazırlanacak olan turizm stratejisi çerçevesinde sürdürülecek olup bu husus Onuncu Kalkınma Planında da vurgulanan unsurlardandır.

Tedbir 4.2.2: Turizm çeşitliliği artırılacak ve turizm sezonunun tüm yıla yayılması sağlanacaktır.

Turizm ürünü çeşitliliğinin artırılması ve altyapı yatırımlarının yapılması yolu ile ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerinin yükseltilmesi ve belli dönemlere sıkışmış (özellikle

Sarıkamış için kış sezonu ve çok yoğun faaliyetler yürütülmemekle beraber diğer bölgeler için yaz sezonu yoğunluğunun yaşanması gibi) bir turizm faaliyeti yerine Onuncu Kalkınma Planında ve BGUS ile Türkiye Turizm Stratejisi'nde de belirtildiği üzere süreklilik arz eden ve kırsal kalkınmaya destek sağlayacak şekilde geliştirilecek ve ürün çeşitliliğinin sağlanmasına yönelik teşvik tedbirleri uygulanacaktır.

Bu doğrultuda, plan döneminde özellikle Ardahan Merkez, Posof ilçeleri ve Iğdır Tuzluca ilçesinde doğa ve trekking turizminin altyapısının oluşturulmasına, Çıldır gölünün su sporları ve göl turizmine uygun şekilde ve planlı gelişiminin sağlanması amacıyla planlama ve altyapı çalışmalarının tamamlanmasına, Iğdır Merkezde alışveriş imkânlarının artırılmasına, Kars Merkezde kültür ve inanç turizminin altyapısının iyileştirilmesine ve Sarıkamış ilçesinin kayak merkezi konumunun geliştirilmesinin yanı sıra, spor turizmi ve doğa turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi amacıyla altyapının hazırlanmasına ve ayrıca, Ağrı Dağı'nda tırmanışların daha organize ve sistematik gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülecektir.

Tedbir 4.2.3: Turistik alanlara ulaşım imkânları iyileştirilecektir.

Turistlerin bölgede geçirdikleri zaman ve dolayısıyla bölgeye yaptıkları ekonomik katkı azdır. Bu durum temel olarak altyapı ve ulaşım eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Turizm varlıklarına ulaşımın sağlanmadığı ve altyapı yatırımlarının bulunmadığı durumlarda söz konusu varlıkların turizm değerine dönüşmesi mümkün olmamaktadır. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nde de ifade edildiği üzere TRA2 bölgesinin öncelikli turizm değerlerine ulaşım altyapısı iyileştirilecek ve söz konusu alanlara erişimde toplu taşıma hizmetlerinin sürekliliği sağlanacaktır. Buna örnek olarak; Kars Kağızman Çengilli Kilisesine ve Ardahan Şeytan kalesine ulaşım ve aydınlatma imkânlarının iyileştirilmesi gösterilebilir. Komşu bölgeler ile işbirliği içerisinde bölgeler arası ulaşım altyapısı iyileştirilecektir.

Tedbir 4.2.4: Konaklama tesis sayısı ve kapasitesi artırılacaktır.

Nitelikli ve çeşitli ekonomik düzeye hitap eden konaklama tesislerinin eksikliği TRA2 bölgesinin turizm sektörünün en temel sorunlarından birisini teşkil etmektedir. Belli bir gelişme kaydedilmekle beraber, turizm arzı açısından nitelikli konaklama tesis sayısı ve yatak kapasitesi istenilen düzeye ulaşamamış olup, kent merkezlerinin bütününde ve özellikle Sarıkamış ile Doğubayazıt ilçelerinde konaklama imkânlarının çeşitlendirilmesi ve yatak kapasitesinin artırılması desteklenecektir. Bunun yanı sıra, Diyadin ilçesi termal kaynakların kullanılabilmesi amacıyla planlama çalışmaları tamamlanarak nitelikli konaklama tesislerinin oluşturulması desteklenecektir. Ardahan ili, Posof ilçesinde özellikle doğa turizmi ve doğa - dağ yürüyüşü ile ilgilenen misafirlere yönelik ev pansiyonculuğu, küçük ölçekli konaklama tesisleri desteklenecektir.

Tedbir 4.2.5: Hizmet kalitesi artırılacaktır.

Bölge turizm sektörünün en büyük sıkıntılarında biri hizmet kalitesinin sağlanması ve sürdürülebilir kılınmasıdır. Bu çerçevede, Onuncu Kalkınma Planı önceliklerine de paralel olacak şekilde işletmeciler de dâhil olmak üzere sektörde yer alanlara (yeme içme-ulaşım-konaklama vs. alanlarında çalışanları da içerecek şekilde) işbaşı eğitimleri verilmesi ve sektörde yer almak isteyenlere sertifikalı ve istihdam garantili eğitimler düzenlenmesi yolu ile nitelikli personelin sektörde çalışmasının temini yoluyla hizmet kalitesi ve misafir memnuniyeti arttırılacaktır. Söz konusu eğitimler kent merkezleri ile özellikle Sarıkamış ve Doğubayazıt ilçelerinde uygulanacaktır. Ayrıca, Posof'ta ev pansiyonculuğu ve turizm

girişimciliği, temel hizmet bilgileri gibi konularda yerel halkın bilinçlendirilmesi çalışmalarına ağırlık verilecektir.

Tedbir 4.2.6: Turizm alanlarının altyapısı iyileştirilecektir.

Bölgenin sahip olduğu önemli turizm alanlarında altyapı eksiklikleri devam etmektedir. Söz konusu sıkıntılar, misafirlerin bilgilendirme ve günübirlik ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri tesisler ve donatıların yapılması yolu ile giderilecektir. Bu kapsamda; Ağrı Doğubayazıt İlçesi Ağrı Dağı ve civarındaki turistik ve kültürel değerler, Ağrı Taşlıçay ve Doğubayazıt ilçeleri sınırlarında kalan Balık Gölü, Ardahan Şeytan Kalesi, Çıldır Gölü, Atatürk Silüeti'nin izlendiği ve şenlik gerçekleştirilen alan, Kars Kent merkezi, Ani Antik kenti, Kuyucuk Gölü, Keçivan kalesi, Çengilli Kilisesi'nin altyapıları öncelikli olarak geliştirilecek ve iyileştirilecektir.

Öncelik 4.3. İmalat sanayinde verimlilik ve katma değer artırılması

TRA2 Bölge sanayisi yeterince gelişmemiş ve Türkiye genelindeki sanayileşme hareketinin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle sanayi sektörünün hem gayrisafi yurt içi hâsıla içindeki payı hem de istihdama katkısı nispeten düşüktür. Ayrıca OSB ve KSS'lerde büyük çaplı ve köklü yapısal sorunlar bulunmaktadır. Fiziksel ve beşeri sorunlar nedeniyle de bölge sanayisi pazarda rekabet edebilecek düzeyde üretim yapamamaktadır. Bu çerçevede, KSS ve OSB'lerin sorunlarının giderilmesi, imalat sanayinin modern üretim tekniklerini kullanması ve kümelenmenin oluşturulmasının yanı sıra yeni ve farklılaşmış ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi bölge sanayisi için önem arz etmektedir.

Tedbir 4.3.1: Modern üretim teknikleri yaygınlaştırılacaktır.

Bölgede faaliyet gösteren imalat tesislerindeki teknoloji kullanımı çok düşük seviyelerdedir. Gerçekleştirilen saha çalışmalarında, bölge illerinde yer alan imalat sanayi işletmelerinin sahip olduğu makine parklarının ve üretim tekniklerinin rakip firmalar ile rekabet edebilmesi için yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle bölge işletmelerinin tüm bölge genelinde gıda ürünleri (süt ve et ürünleri) ile özellikle Iğdır ve Kars illeri açısından metal ürünleri, mobilya ve plastik ürünleri üretiminde yeni teknolojileri kullanmaları ve bu sayede ürün çeşitliliğini ve verimliliklerini arttırmaları desteklenecektir.

Tedbir 4.3.2: Organize sanayi bölgelerinin ve küçük sanayi sitelerinin fiziksel altyapıları iyileştirilecek ve etkin kullanımı sağlanacaktır.

Bölge illerindeki organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerindeki alanlar düzensiz planlama dolayısıyla atıl kalmıştır. Bununla birlikte bölgede yaşanan elektrik kesintileri, su, kanalizasyon ve doğalgaz altyapısındaki yetersizlikler dolayısıyla firmalar özellikle kış aylarında üretimde sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Güvenlik hizmetlerinin yetersiz olması, OSB ve KSS sınırları içerisinde sağlık merkezi, banka, toplantı salonu, market vb. sosyal hizmetlerin bulunmaması da yeni işletmelerin bölgeye yatırım yapmalarının önündeki en önemli engelleri teşkil etmektedir. Bu çerçevede, doğalgaz (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars OSB'leri), kanalizasyon (Ardahan ve Iğdır KSS'leri), su (Ardahan ve Iğdır OSB'leri, Iğdır ve Kars KSS'leri), elektrik, güvenlik ve özellikle kış mevsiminde yaşanan ulaşım sıkıntıları (Ağrı OSB, Ardahan, Iğdır, Eleşkirt, Patnos ve Doğubayazıt KSS'leri), çevre düzenlemesi (bütün bölge OSB ve KSS'leri) eksiklikleri giderilerek yatırımların sayısı ve ölçeği artırılabilecektir.

Tedbir 4.3.3: Yan sanayilerin gelişimi, ihtisaslaşma ve kümelenme teşvik edilecektir.

Süt haricinde diğer temel hammadde (ağaç ve ağaç ürünleri, sac, profil gibi metal ürünleri, iplik ve kumaş vb.) temin yerleri bakımından yurtiçi ve yurtdışına (işletmelerle yapılan görüşmelerde elde edilen bilgilere göre; ağaç ve ağaç ürünleri açısından Erzurum, Artvin ve Ukrayna, metal ürünleri için Sakarya, Karabük, Kocaeli, Hatay (İskenderun), plastik hammaddesi için İzmir ve İran, tekstil ürünleri için İstanbul, Bursa vb.) bağımlı olan bölge sanayisi, ambalaj – paketleme, mobilya, metal, makine ve tekstil aksesuarlarına yönelik yan sanayinin de gelişmemiş olması ve bünyesinde birbirini tamamlayıcı nitelikte işletme ağını barındırmaması nedeniyle rekabet edebilecek kalite ve miktarda ürün sunamamaktadır. Bu sorunun ortadan kaldırılması amacıyla bölge illerinde, emek yoğun olan ve yukarıda değinilen üst seviye teknoloji gerektirmeyen yan sanayi ürünlerinin, belirli bir uzmanlaşma ve yoğunlaşma içerisinde faaliyet gösterilerek üretilmeleri desteklenecektir.

Tedbir 4.3.4: Sanayi - üniversite işbirliği teşvik edilecektir.

Bölge üniversitelerin bir bölümünde istihdam ve mesleki eğitim politikası bulunmamaktadır. Mevcut durumda sanayinin ihtiyaç duyduğu personel niteliği ile bölge üniversitelerinin programları uyum içerisinde değildir. Bu durum, temininde güçlük çekilen mesleklerdeki sorunun ve işletmelerin nitelikli eleman bulma sıkıntısının devam etmesine yol açmaktadır.

Bu doğrultuda, bölgede bulunan 4 adet üniversitenin sanayinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde özellikle çağrı merkezi operatörlüğü, turizm servis elemanı (mutfak ve ön büro, kat hizmetleri), tesisatçı (doğalgaz, elektrik, elektronik, su vb.), endüstri ürünleri tasarımı, süt ve süt ürünleri ara elemanları, uzun yol kaptanlığı, pazarlama satış elemanı, oto bakım-onarıcısı, lojistik ve dış ticaret elemanı konularında ara personel yetiştirilmesi ve üniversite – sanayi işbirliği desteklenecektir.

Tedbir 4.3.5: Yenilikçilik ve markalaşma teşvik edilecektir.

Gerçekleştirilen saha görüşmelerinde firmaların hibe ve desteklere yönelik algısının, bina kurulumu, makine ekipman alımı gibi hususlara yönelik olduğu ve KOSGEB, İGEME vb. kuruluşların işletmelere sağladığı fuar, markalaşma, tanıtım gibi desteklerin yeterli düzeyde bilinmediği veya destek unsuru olarak görülmediği gözlenmiştir. Yenilikçilik ve markalaşma istatistiklerinde TRA2 illerinin Türkiye sıralamasında en alt sıralarda kalması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumun değiştirilmesi amacıyla önümüzdeki dönemde; özellikle organik süt ve et ürünleri olmak üzere gıda ürünleri ile tekstil ürünleri imalatında endüstriyel tasarım, marka ve patent başvuruları ile üretimde yenilikçi yaklaşımlar bütün programlarda desteklenecek ve öncelik verilecektir.

Öncelik 4.4. Dış Ticaret ve Lojistik Merkezi Olunması

Türkiye'nin kuzeydoğusunda ve sınır bölgesinde yer alan TRA2 Bölgesi'nin sınır komşularıyla sahip olduğu ekonomik ve sosyal ilişkileri yeni dönemde avantajlar sağlayabilecek potansiyeldedir. “TRA2 Bölgesinde Serhat Lojistik Vadisi İmkânı” ve “TRA2 Sınır Ticareti ve Sınır Kapıları” raporlarında da ifade edildiği üzere, ulaşım akslarının kavşak noktasında bulunması ve uluslararası demiryolları ağı ile birlikte lojistik merkezinin inşa edilecek olmasının yanı sıra yeni sınır kapılarının açılması ve mevcutların modernize edilmesi hususları TRA2 Bölgesinin lojistik imkânlarını ve ihracat kapasitesini yükseltilecektir.

Tedbir 4.4.1: Lojistik altyapısı geliştirilecektir.

Altyapı yatırımlarını hızlandırması, bölge ekonomisine canlılık getirmesi ve yeni istihdam alanları ile girişimciliği teşvik etmesi gibi etkileri nedeniyle dış ticaret ve lojistik sektörü, halkın gelir ve refah düzeyinin yükseltilmesine, dolayısıyla bölgenin kalkınmasına önemli katkılar sağlayacak sektörlerden biridir. TRA2 Bölgesi, güçlü ve kombine bir ulaşım sistemi ile rekabet edilebilirliğini yükselterek iç ve Avrupa pazarlarına olan uzaklığın verdiği dezavantajı, Kafkaslar, Orta Asya ve İran pazarlarına olan yakınlığıyla avantaja çevirebilecek bir potansiyele sahiptir. Bu doğrultuda, TRA2 Bölgesi, Kars-Tiflis-Bakü ve Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu, Kars Lojistik Merkezi, Aktaş Sınır Kapısı, Doğubayazıt TIR parkı gibi büyük kamu yatırımlarına ev sahipliği yapmakta olup bu gelişmeler, bölgenin Türkiye'nin dış ticareti açısından önümüzdeki dönemde çok önemli roller üstleneceğinin göstergesi olup lojistik ve dış ticaret yatırımları öncelikli olarak teşvik edilecek ve desteklenecektir.

Tedbir 4.4.2: İhracata yönelik üretim teşvik edilecektir.

Bölgede faaliyet gösteren üretim tesislerinin yurtiçi ve yurtdışı pazarlara erişiminin sağlanması/artırılması ve illerimizin stratejik konumunun değerlendirilmesi amacıyla komşu ülkelerle yapılabilecek ticarete konu ürünlerin ve sunulabilecek hizmetlerin belirlenmesine yönelik pazar araştırmalarının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bölge illerinde gerçekleştirilmesi planlanan büyük çaplı kamu yatırımları aracılığıyla dış ticaretin gelişmesiyle, sınır ülkelerinin ihtiyaç duyacağı mal ve ürünlerin bölgede üretiminin cazip hâle gelmesi nedeniyle potansiyel yatırımcılar bölgeye çekilerek bölge sanayisinin geliştirilmesi mümkün olabilecektir. Türkiye'nin ana hammadde ve pazar noktalarına en uzak noktada bulunan TRA2 Bölgesi'nin bu yönde bir üretim stratejisi oluşturulacak ve ihracat mevzuatı ile yurtdışı pazarların ihtiyaç duyduğu ürünler hakkında bilgilendirmeler yapılacak olup ihracata yönelik üretim desteklenecektir.

Ayrıca, önümüzdeki dönemde özellikle tekstil ürünleri, tarıma dayalı sanayi ürünleri, plastik, mobilya, metal ve yapı malzemeleri imalatının artırılması ve ihraç edilmesi beklenmektedir. Bu çerçevede, Dış Ekonomik Coğrafya Analizi ile ortaya konulduğu üzere Türkiye'nin genel ihracatına paralel olacak şekilde komşu ülkeler açısından en büyük pazarı oluşturan İran ve yakın çevresine, Gürbulak sınır kapısı üzerinden söz konusu ürünler ile maden ve madencilik ürünlerinin ihracatı; Nahcivan (Azerbaycan)'a Dilucu sınır kapısı üzerinden özellikle mobilya, plastik ve yapı malzemeleri ile metal ürünleri ihracatı ve Gürcistan ve Kafkasya ülkelerine ise Türkgözü ve Aktaş sınır kapıları üzerinden özellikle plastik, inşaat malzemeleri, et ve süt ürünleri ihracatının yapılması desteklenecektir.

Tedbir 4.4.3: Komşu ülkeler ile ticari ilişkiler geliştirilecektir.

Mevcut durumda bölgenin ihracatı üretime değil ticarete dayalıdır. Yani ihraç edilen ürünlerin büyük bir kısmı diğer illerden tedarik edilen malların satışı şeklinde olup Ekonomi Bakanlığı'nca 2011 yılında yapılan "İl İl Dış Ticaret Potansiyeli" çalışmasında Iğdır ve Ağrı illeri iç pazardan daha ziyade dış ticarete odaklanmış, Kars ve Ardahan illeri ise ihracat yapısı benzerlik gösteren iller arasında sayılmaktadır. TRA2 Bölgesi'nin sahip olduğu stratejik konum, bölgede gerçekleştirilen büyük yatırımları müteakip uluslararası işbirlikleri için bölgesel merkez haline gelmesi hedeflenmektedir.

İşbirliği imkânlarının TRA2 bölgesi ve komşu ülkelerin toplumsal refahının yükseltilmesine yönelik kullanılması, uluslararası işbirliğine dönük farkındalığın artırılması amacıyla TRA2 ve komşu ülkeler arasında kültürel işbirliği güçlendirilecek olmasının yanı sıra bölgesel ve

ulusal hedeflere ulaşılması için komşu ülkeler ile bölge yatırımcı ve işletmecilerinin ortak örgütlenmeleri ve işbirlikleri desteklenecektir.

Tedbir 4.4.4: Sınır kapılarının ve gümrük tesislerinin modernizasyonu ve etkinliği sağlanacaktır.

4 ülkeye açılan 7 sınır kapısına sahip olan TRA2 Bölgesi'nin dış ticaret ve lojistik sektöründe sahip olduğu potansiyel yeterince değerlendirilememektedir. TRA2 Bölgesi'nin üzerinde bulunduğu ulaşım koridorlarının ihtiyaç duyduğu karayolu ve demiryolu altyapılarının geliştirilerek bu koridorların uluslararası bağlantılarını sağlayan sınır kapılarının fizikî altyapı, donanım ve insan kaynakları ihtiyaçları giderilerek dış ticaret ve lojistik sektörü açısından bölge cazip hâle getirilmelidir. Bu kapsamda bölgenin geri kalmışlık sarmalından kurtulabilmesine hizmet etmesi amacıyla hâlihazırda faal olan Türkgözü Dilucu ve Gürbulak sınır kapılarının altyapıları iyileştirilecek, kapıların temel fiziki ve teknolojik eksiklikleri ile insan kaynaklarındaki yetersizlikler giderilerek; kaliteleri, standartları ve hizmet kapasiteleri yükseltilecektir. Ayrıca, Türkgözü sınır kapısına ulaşım altyapısı tünel, bölünmüş yol vs. yapımı ile iyileştirilecektir.

Öncelik 4.5: Tabii kaynakların katma değerinin artırılması

TRA2 Bölgesi tabii kaynaklar açısından iyi bir potansiyele sahip olmasına rağmen bu kaynaklar katma değeri yüksek ekonomik değerlere dönüştürülememektedir. Kaynakların öncelikle tespit edilmesine ve sonrasında ise yatırımlarla beraber değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılacaktır.

Tedbir 4.5.1: Bölgede bulunan ancak işletilmeyen madenlerin ekonomiye kazandırılması sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından bazı çalışmalar yapılmış olmakla beraber mevcut maden potansiyelinin ortaya çıkarılması amacıyla yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bölge maden varlığının araştırılmasına ve ekonomik değerleri ile kullanım alanlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılacaktır. Bunun yanı sıra, mevcut veriler ışığında; Ağrı Doğubayazıt, Patnos ilçelerinde bulunan ponza ve perlit madenleri, Diyadin ilçesinde bulunan mermer madeni ile Kars ili Kağızman ilçesinde bulunan altın madenlerinin işletilmesi ve nihai ürün haline getirilerek katma değeri yüksek üretim desteklenecektir.

Tedbir 4.5.2: Bölgede işletilen madenlerden alınan verimin artırılması ve alternatif alanlarda değerlendirilmesi sağlanacaktır.

TRA2 Bölgesi'nde bulunan madencilik işletmelerinin büyük bir çoğunluğu küçük işletmeler olmasının yanı sıra, madenler işlenmemiş mamul olarak bölge dışına çıkarılmaktadır. Bu durum, madenlerin katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülememesine ve bölgeye ekonomik katkılarının düşük olmasına neden olmaktadır. Plan döneminde madenlerin bölge içerisinde işlenmesi ve ara veya nihai ürün haline getirilerek katma değerinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır.

Öncelik 4.6: Girişimcilik altyapısı ve kültürünün geliştirilmesi

TRA2 Bölgesi, son yıllarda yapılan kamu ve özel sektör yatırımları ile ekonomik kalkınma için büyük bir potansiyel taşımaya rağmen bölgede girişimcilik altyapısı ve kültürü henüz istenilen seviyede değildir. Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", Uluslararası Rekabet Araştırmaları

Kurumu Derneği tarafından yapılan “İller arası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010” ve Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi tarafından yapılan “Türkiye için bir Rekabet Endeksi” çalışmaları ile Türk Patent Enstitüsünün marka, patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım ile ilgili istatistik verilerinde bölgedeki girişimcilik kültürünün Türkiye ortalamasının oldukça altında yer aldığı görülmektedir. TOBB tarafından yayınlanan verilerde son beş yılda bölgede kurulan şirket, kooperatif ve gerçek kişi işletme sayıları Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır. Yapılan araştırma ve saha çalışmalarında bölgedeki girişimciliğin gelişmesi için sağlanacak yatırım ve işletme sermayesi desteklerinin yanı sıra girişimcilere yönelik eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerinin yapılması gerekliliği tespit edilmiştir. Bölgedeki girişimcilerin hibe, kredi, kredi garanti, girişim sermayesi ve yatırım ortaklıkları gibi farklı finansman olanaklarına erişiminin sağlanması ve bölgede girişimcilik altyapısı ve kültürünün gelişmesi için yeni girişimcilere ve mevcut işletmelere yönelik eğitim, bilgilendirme ve danışmanlık faaliyetleri yürütülecektir.

Tedbir 4.6.1: Finansal kaynaklara erişim kolaylaştırılacaktır.

TRA2 Bölgesi’nde bankacılık sektörü son yıllarda büyüme göstermesine rağmen bölge ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye ulaşmamıştır. Bilgilendirme dokümanları ve girişimcilik eğitimleri gibi bilinçlendirme faaliyetleri ile işletme sahiplerinin destekleme kurumlarına olan ilgisi ve bilgisi artırılacak ve finansal destek kurumlarının (Kredi Garanti Fonu, Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, KOSGEB vb.) tüm illerde faaliyet göstermesi, bankaların bölgeye uygun şartlarda (düşük teminat, uzun kredi vadesi, düşük faiz) kredi vermesi sağlanacaktır.

Tedbir 4.6.2: Yenilikçi fikir ve Ar-Ge’ye dayalı üretimin teşvik ve desteklerden yararlanması sağlanacaktır.

Küçük ölçekli işletmelerin yenilikçi uygulamalar ile ivme kazanabileceği bilinci yaygınlaştırılacaktır. Ayrıca, mali destek programlarında merkez ilçelerdeki organize sanayi bölgelerinde dışa bağımlığı azaltacak şekilde özellikle tarımsal ürünler, yapı (inşaat – izolasyon) malzemeleri, maden ürünleri (ponza, perlit, silis, tuz, obsidiyen vb.), tekstil ürünleri imalatı alanlarında yenilikçi uygulamalar içeren girişimler ve araştırma-geliştirme faaliyetleri desteklenecektir.

Tedbir 4.6.3: Bölgeye özgü yöresel ürünlerin korunması, çeşitlendirilmesi ve markalaştırılarak ekonomik değer kazanması sağlanacaktır.

Yöresel ürünlerin kalite standartlarına ve hijyen kurallarına uygun olarak üretimini sağlayarak ekonomik değer kazandırılması ve bu ürünlerin üretimini yapanların aile bütçelerine katkı sağlayarak refah artışı hedeflenmektedir. Bu kapsamda Ardahan/Kars Kaşarı, Ardahan/Kars balı, Iğdır Kayısı, Iğdır Patlıcan Reçeli, Kars Gravyeri, Kars Kağızman Elması, Kağızman pestili, Ardahan Damal Bebeği, Iğdır Karabağ Kilimleri, Sarıkamış Obsidiyeni gibi yöresel ürünlere yönelik fizibilite çalışmaları, ortaklıklar, coğrafi işaret korumaları, lobicilik faaliyetleri, ürün çeşitlendirmeleri ve diğer girişimler desteklenecektir.

Tedbir 4.6.4: Sermaye ortaklıkları ve ölçek ekonomisine geçiş desteklenecektir.

Mevcut durumda az olan sermaye birikiminin küçük aile şirketlerinin elinde oluşu ve ortak iş yapma kültürünün eksikliği ile ekonomik rasyonaliteden uzak davranışlar, büyük çaplı yatırımların önüne geçmektedir. Bu çerçevede, önümüzdeki dönemde, bölge genelinde iktisadi kaynakların daha etkin kullanılması amacıyla özellikle gıda (süt ve et ürünleri), metal, mobilya, plastik, tekstil ve lojistik sektörlerinde ortaklıklara teşvik sağlanacak ve büyük ölçekli işletmelerin oluşumuna/yatırım yapmasına katkı sağlayacak faaliyetler desteklenecektir.

6.2.1.1. TRA2 Mekânsal Gelişme Şeması (2014-2023)

TRA2 2014 – 2023 Bölge Planı ile başta bölgesel kalkınma politikaları olmak üzere sosyo-ekonomik kararların mekâna duyarlı bir şekilde oluşturulması hedeflenmiş, ulusal ve uluslararası yatırımlar da dikkate alınarak bölge düzeyinde değişimi ve gelişimi hızlandıracak mekânsal kararlar getirilmiştir.

Beşeri kapasitenin artırılması ve fiziki altyapı sorunlarının çözülmesi ile daha yaşanabilir şehirlerin oluşturulması; coğrafi konumunun da verdiği avantajları kullanarak lojistik merkezi ile tarım, hayvancılık ve turizm sektörlerinin geliştirilmesi ana senaryosuna dayanan bölge planı kapsamında 2014-2023 dönemi için geliştirilen mekânsal gelişim şeması; yerleşmeler arası mal, ulaştırma, üretim ve dağıtım gibi akım ilişkileri üzerine kurgulanmıştır. Mekânsal gelişim şemasında bölgesel kalkınma ile yerleşme sistemi arasında ilişki kurulmuş ve kalkınmanın mekânsal boyutu dikkate alınmıştır.

Bölge içi ve bölgeler arası erişilebilirliğin artırılması için kuzey – güney (Artvin–Ardahan–Kars–Ağrı–Van) ve doğu – batı bağlantılarının (Iğdır–Kars–Erzurum–Trabzon/Rize, Doğubayazıt–Ağrı–Erzurum) karayolu ve demiryolu altyapısının yapılması ve geliştirilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle, Hopa ve Trabzon limanları, mevcut ve açılacak olan sınır kapıları ile Kars ve Rize’de yapılması planlanan Lojistik Merkezleri vasıtasıyla iç ve dış pazarlara ulaşılması hedeflenmiştir.

Söz konusu bağlantıların geliştirilmesi/oluşturulması ve böylelikle ulaşım altyapısı ve çeşitliliğinin sağlanması, bölgede ticaret ve üretimin canlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu kapsamda Ardahan ve Ağrı illeri hayvancılık faaliyetleri ile ön plana çıkarken Kars hayvancılık ve hayvancılığa dayalı sanayi ürünleri ve lojistik merkez konumu ile ön plana çıkmaktadır. Iğdır ili ise Gürbulak ve Dilucu sınır kapılarına yakınlığının verdiği avantajla lojistik, ticaret ve hizmet sektörünün gelişeceği bir merkez olmasının yanı sıra Doğu Anadolu Bölgesinin bütününe hitap edecek şekilde bir bitkisel üretim merkezi haline gelecek ve TRA2 Bölgesi açısından önemli bir sanayi gelişimi sağlayacaktır. Aynı şekilde Ağrı Doğubayazıt ilçesi Serbest Bölgenin kurulması ile uluslararası bir ticaret noktası haline gelebilecek, Gürbulak sınır kapısından yapılacak ticaretin merkezi konumunda olacak ve dolayısıyla hizmet sektörü gelişecektir. Hizmet sektörünün gelişmesi Doğubayazıt’ta mevcut turizm potansiyelinin değerlendirilmesi açısından da olumlu sonuçlar doğuracaktır. Söz konusu Serbest Bölgenin faaliyete geçmesi salt TRA2 Bölgesi açısından değil komşu bölgeler açısından da önem arz etmektedir.

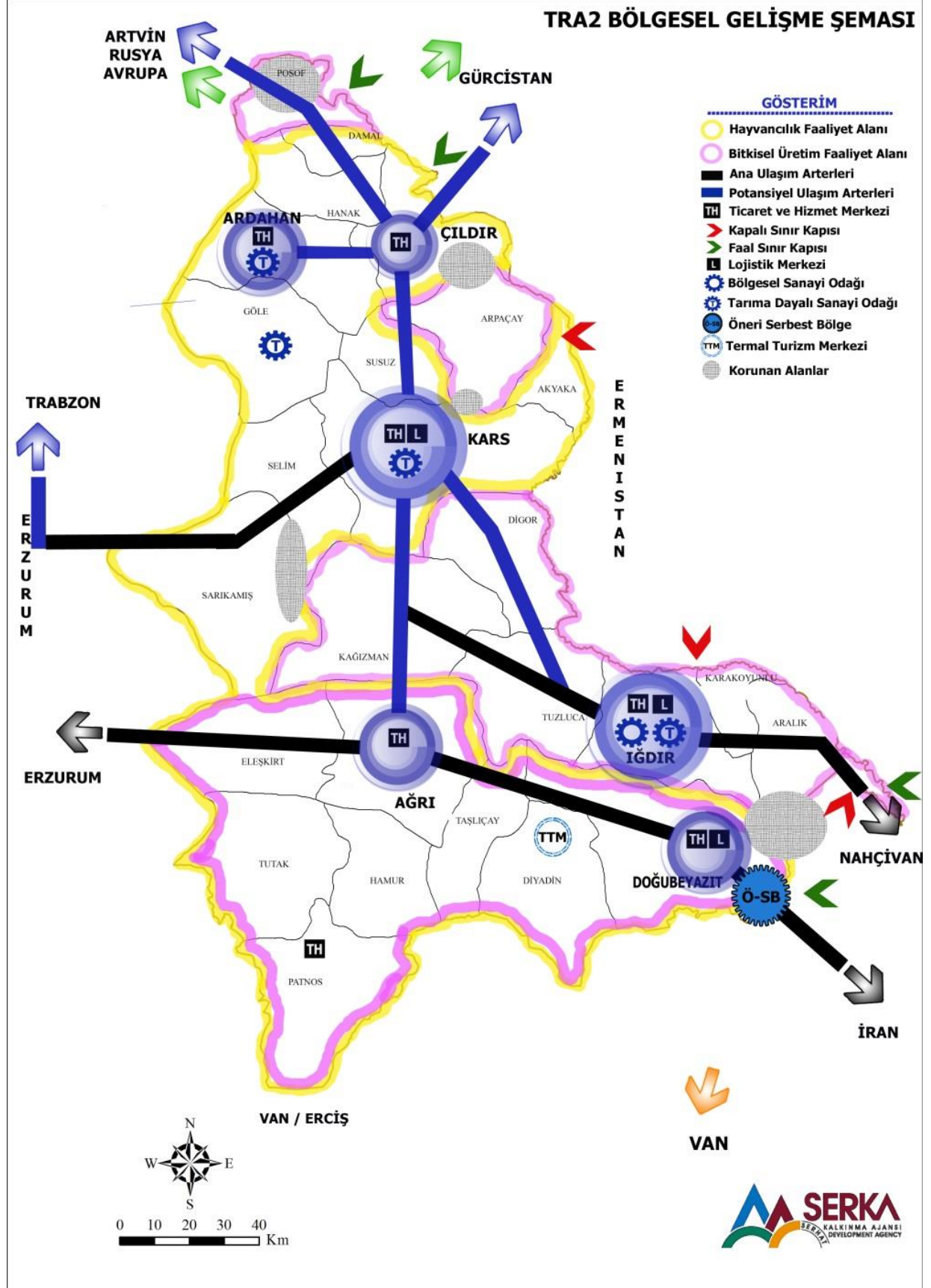
Aktaş Sınır Kapısının açılması ve Artvin bağlantısının tamamlanması ile beraber, bölge ürünleri yakın ve uzak pazarlara daha kolay ulaşım imkânı bulacağı için yöresel ürünler ve hayvancılığa dayalı sanayi ürünlerinin pazarlanma imkânı artacaktır. Bunlara ek olarak, Ardahan Merkez ve özellikle Çıldır ilçeleri ticaretin gelişmesi neticesinde ticaret ve hizmet merkezi konumuna geleceklerdir.

Bunun yanı sıra ulaşım bağlantılarının ve ticaret hacminin geliştirilmesi bölgede imalat sanayinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Özellikle organik süt ve et ürünleri olmak üzere gıda ürünleri imalatı ile tekstil ürünleri imalatının bölgede gelişim sağlaması öngörülmekte olup İran ve yakın çevresine Gürbulak sınır kapısı üzerinden söz konusu ürünler ile maden ve madencilik ürünlerinin ihracatı, Nahcivan (Azerbaycan)’a Dilucu sınır kapısı üzerinden özellikle mobilya, plastik ve yapı malzemeleri ile metal ürünleri ihracatı ve Gürcistan ve

Kafkasya ülkelerine ise Türkgözü ve Aktaş sınır kapıları üzerinden özellikle plastik, inşaat malzemeleri, et ve süt ürünleri ihracatının gerçekleşmesi beklenmektedir.

Sanayi, ticaret ve lojistik sektörlerinde yaşanan gelişmeler hizmet sektörüne de olumlu yansiyarak turizm ürün çeşitliliğinin artırılması, altyapı çalışmalarının tamamlanması ve ulaşım ağlarının geliştirilmesi ile erişilebilirliğin artması sayesinde bölge ziyaretçi sayısı ve bölgenin turizmden elde ettiği gelir artacaktır.

Harita 2 TRA2 Bölgesel Gelişme Şeması

Tablo 7: Tedbirlerin öncelikli olarak uygulanacağı TRA2 ilçeler

GELİŞME EKSENİ 1. SOSYAL KALKINMA								
TRA2 Bölge Planı Stratejik Amaçları	Öncelik 1.1: İşgücünün beceri seviyesinin yükseltilmesi ve istihdam edilebilirliğinin artırılması				Öncelik 1.2: Eğitimde altyapı ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi		Öncelik 1.3: Sağlık alanında altyapı ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi	
	Tedbir 1.1.1: Mesleki eğitim merkezlerinin geliştirilmesi ile mesleki eğitim kalitesi arttırılacaktır.	Tedbir 1.1.2: İşgücü için hayat boyu öğrenme programları geliştirilecektir.	Tedbir 1.1.3: Öncü sektörlerde nitelikli işgücü geliştirilecektir.	Tedbir 1.1.4: Kayıtlı istihdam teşvik edilecektir.	Tedbir 1.2.1: Bölgede okul öncesi eğitim ve ortaöğretimde hizmet kalitesi arttırılacaktır.	Tedbir 1.2.2: Yükseköğretim kurumları bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde aktif hale getirilecektir.	Tedbir 1.3.1: Sağlık kurum ve kuruluşlarının fiziki altyapı koşullarının iyileştirilmesi ve donanım gereksinimlerinin tamamlanması sağlanacaktır.	Tedbir 1.3.2: Bölgede istihdam edilen uzman sağlık personeli sayısı arttırılacaktır.
İLÇELER								
Ağrı Merkez								
Diyadin								
Doğubayazıt								
Eleşkirt								
Hamur								
Patnos								
Taşlıçay								
Tutak								
Ardahan Merkez								
Çıldır								
Damal								
Göle								
Hanak								
Posof								
İğdir Merkez								
Aralık								
Karakoyunlu								
Tuzluca								
Kars Merkez								
Akyaka								
Arpaçay								
Digor								
Kağızman								
Sarıkemiş								
Selim								
Susuz								

GELİŞME EKSENİ 1. SOSYAL KALKINMA										
	Öncelik 1.4 Kurumsal kapasitenin artırılması						Öncelik 1.5: Özel ilgi gruplarının toplumsal hayata aktif katılımının artırılması			
TRA2 Bölge Planı Stratejik Amaçları	Tedbir 1.4.1: Kamu kurumları, özel kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin fiziki donanımı ve teknik altyapısı güçlendirilecektir.	Tedbir 1.4.2: Bölgede görev yapan personelin daha uzun süre kalmasına yönelik önlemler alınacaktır.	Tedbir 1.4.3: Kurumlar arası işbirlikleri güçlendirilecektir.	Tedbir 1.4.4: Kamu kurumları, özel kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin ulusal ve uluslararası destek mekanizmalarına erişilebilirlikleri artırılabilecektir.	Tedbir 1.4.5: Bölgede faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının kapasiteleri artırılabilecektir.	Tedbir 1.4.6: Bölgede örgütlenme bilinci ve ortak iş yapma kültürü geliştirilecektir.	Tedbir 1.5.1: Bölgede engellilerin kişisel, mesleki becerileri arttırmak ve istihdam edilmeleri desteklenecektir.	Tedbir 1.5.2: Özel ilgi gruplarının ulusal/uluslararası destek mekanizmalarına erişimleri artırılabilecektir.	Tedbir 1.5.3: Özel ilgi gruplarına yönelik hizmetlerin kalitesi artırılacaktır.	Tedbir 1.5.4: Aile içi şiddetle mücadele edilecektir.
İLÇELER										
Ağrı Merkez										
Diyadin										
Doğubayazıt										
Eleşkirt										
Hamur										
Patnos										
Taşlıçay										
Tutak										
Ardahan Merkez										
Çıldır										
Damal										
Göle										
Hanak										
Posof										
Iğdır Merkez										
Aralık										
Karakoyunlu										
Tuzluca										
Kars Merkez										
Akyaka										
Arpaçay										
Digor										
Kağızman										
Sarıkamış										
Selim										
Susuz										

		GELİŞME EKSENİ 1.SOSYAL KALKINMA			GELİŞME EKSENİ 2. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK					
		Öncelik 1.6: Kadının toplumsal statüsünün güçlendirilmesi,			Öncelik 2.1. Kentsel altyapının iyileştirilmesi					
TRA2 Bölge Planı Stratejik Amaçları		Tedbir 1.6.1: Kadın girişimciliğinin yaygınlaştırılmasına yönelik destek mekanizmaları geliştirilecektir.	Tedbir 1.6.2: Bölge koşulları dikkate alınarak kadınlara istihdam garantili kursların açılması teşvik edilecektir.	Tedbir 1.6.3: Kadına yönelik her türlü şiddete müdahalede kurumlar arası koordinasyon sağlanacaktır	Tedbir 2.1.1: Kentlilik bilinci arttırılacaktır.	Tedbir 2.1.2: Kentsel alanlardaki teknik altyapı (yol, su, kanalizasyon, elektrik vs.) eksiklikleri giderilecektir	Tedbir 2.1.3: Kent insanının sosyalleşmesini sağlamaya yönelik rekreatif/sosyal donatı alanları oluşturulacaktır.	Tedbir 2.1.4: Kentsel dönüşüm süreci hızlandırılarak konut ihtiyacı karşılanacaktır.	Tedbir 2.1.5: Tarihi dokuya uygun yapı tarzı ve mimari üsluplar korunarak geliştirilecektir.	Tedbir 2.1.6: Engellilerin kentteki tüm hizmet ve donatılara erişimi sağlanacaktır.
İLÇELER										
Ağrı Merkez										
Diyadin										
Doğubayazıt										
Eleşkirt										
Hamur										
Patnos										
Taşlıçay										
Tutak										
Ardahan Merkez										
Çıldır										
Damal										
Göle										
Hanak										
Posof										
İğdir Merkez										
Aralık										
Karakoyunlu										
Tuzluca										
Kars Merkez										
Akyaka										
Arpaçay										
Diğor										
Kağızman										
Sarıkamış										
Selim										
Susuz										

		GELİŞME EKSENİ 2. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK						GELİŞME EKSENİ 3: ERİŞİLEBİLİRLİK							
		Öncelik 2.2: Kırsal Gelişiminin Sağlanması		Öncelik 2.3: Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi			Öncelik 2.4. Enerji kaynaklarının etkin kullanılması			Öncelik 3.1: Ulaşım Alt Yapısının İyileştirilmesi					
TRA2 Bölge Planı Stratejik Amaçları		Tedbir 2.2.1: Kırsal yerleşimlerin altyapısı iyileştirilecek ve cazibesi artırılabacaktır.	Tedbir 2.2.2: Kırsal alanlarda ekonomik çeşitlilik artırılabacaktır.	Tedbir 2.3.1: Hava kalitesi iyileştirilecektir.	Tedbir 2.3.2: Atık yönetim sistemi etkin hale getirilecektir.	Tedbir 2.3.3: Toprak ve su kaynakları korunacaktır.	Tedbir 2.3.4: Biyolojik çeşitlilik korunacaktır.	Tedbir 2.4.1. Bölgenin yenilenebilir enerji (rüzgâr, güneş, biyogaz, jeotermal vs.) potansiyeli tespit edilerek değerlendirilecektir.	Tedbir 2.4.2. İşletmelerde ve konutlarda enerjinin verimli kullanımı sağlanacaktır.	Tedbir 2.4.3. Enerji iletim ve dağıtım tesislerinin alt yapısı iyileştirilerek enerji arzının sürekliliği sağlanacaktır.	Tedbir 2.4.4. Kayıp kaçak kullanımının önlenmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.	Tedbir 3.1.1. Kırsal yerleşim alanlarına erişim imkânları geliştirilecektir.	Tedbir 3.1.2. Karayolu ulaşım ağı geliştirilerek mevcut yolların kalitesi artırılabacaktır.	Tedbir 3.1.3. Ulusal ve uluslararası demiryolu ağları yaygınlaştırılarak yolcu/ytık taşıma imkânları geliştirilecektir.	Tedbir 3.1.4. Havayolu ulaşım altyapısı ve ağı geliştirilerek uçuş saatlerinin etkinliği sağlanacaktır.
İLÇELER															
Ağrı Merkez															
Diyadin															
Doğubayazıt															
Eleşkirt															
Hamur															
Patnos															
Taşlıçay															
Tutak															
Ardahan Merkez															
Çıldır															
Damal															
Göle															
Hanak															
Posof															
Iğdır Merkez															
Aralık															
Karakoyunlu															
Tuzluca															
Kars Merkez															
Akyaka															
Arpaçay															
Digor															
Kağızman															
Sarıkamış															
Selim															
Susuz															

		GELİŞME EKSENİ 3: ERİŞİLEBİLİRLİK		GELİŞME EKSENİ 4: REKABET EDEBİLİRLİK					
		Öncelik 3.2: Bilgi ve Teknolojiye Erişim İmkânının Artırılması		Öncelik 4.1: Tarımsal üretimde verimliliğin ve yenilikçi uygulamaların artırılması					
TRA2 Bölge Planı Stratejik Amaçları		Tedbir 3.2.1: Bilgi teknolojileri altyapısı iyileştirilecektir.	Tedbir 3.2.2: TRA2 Coğrafi bilgi sistemi oluşturularak tüm kurumların bilgiye erişimi sağlanacaktır.	Tedbir 4.1.1: Tarım ve hayvancılıkta modernizasyon teşvik edilecektir.	Tedbir 4.1.2: İyi tarım uygulamaları ve organik tarım yaygınlaştırılacaktır.	Tedbir 4.1.3: Tarımsal üretim ve pazarlama kapasitesi artırılacaktır.	Tedbir 4.1.4: Girdi maliyetlerinin azaltılmasına yönelik tedbirler alınacaktır	Tedbir 4.1.5: Tarımsal kooperatifler ve örgütlenmeler desteklenecektir.	Tedbir 4.1.6: Tarımsal altyapı iyileştirilecektir.
İLÇELER									
Ağrı Merkez									
Diyadin									
Doğubayazıt									
Eleşkirt									
Hamur									
Patnos									
Taşlıçay									
Tutak									
Ardahan Merkez									
Çıldır									
Damal									
Göle									
Hanak									
Posof									
İğdir Merkez									
Aralık									
Karakoyunlu									
Tuzluca									
Kars Merkez									
Akyaka									
Arpaçay									
Diğor									
Kağızman									
Sarıkamış									
Selim									
Susuz									

		GELİŞME EKSENİ 4: REKABET EDEBİLİRLİK					GELİŞME EKSENİ 4: REKABET EDEBİLİRLİK				
		Öncelik 4.2. Turizmde bölgesel marka olunması					Öncelik 4.3. İmalat sanayinde verimlilik ve katma değer artırılması				
TRA2 Bölge Planı Stratejik Amaçları	Tedbir 4.2.1: Ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtım sağlanacaktır.	Tedbir 4.2.2. Turizm çeşitliliği artırılacak ve turizm sezonunun tüm yıla yayılması sağlanacaktır	Tedbir 4.2.3: Turistik alanlara ulaşım imkânları iyileştirilecektir.	Tedbir 4.2.4: Konaklama tesis sayısı ve kapasitesi artırılacaktır.	Tedbir 4.2.5: Hizmet kalitesi artırılacaktır.	Tedbir 4.2.6: Turizm alanlarının altyapısı iyileştirilecektir.	Tedbir 4.3.1: Modern üretim teknikleri yaygınlaştırılacaktır.	Tedbir 4.3.2: Organize sanayi bölgelerinin ve küçük sanayi sitelerinin fiziksel altyapıları iyileştirilecek ve etkin kullanımı sağlanacaktır.	Tedbir 4.3.3: Yan sanayilerin gelişimi, ihtisaslaşma ve kümelenme teşvik edilecektir.	Tedbir 4.3.4: Sanayi - üniversite işbirliği teşvik edilecektir.	Tedbir 4.3.5: Yenilikçilik ve markalaşma teşvik edilecektir.
İLÇELER											
Ağrı Merkez											
Diyadin											
Doğubayazıt											
Eleşkirt											
Hamur											
Patnos											
Taşlıçay											
Tutak											
Ardahan Merkez											
Çıldır											
Damal											
Göle											
Hanak											
Posof											
Iğdır Merkez											
Aralık											
Karakoyunlu											
Tuzluca											
Kars Merkez											
Akyaka											
Arpaçay											
Digor											
Kağızman											
Sarıkamış											
Selim											
Susuz											

GELİŞME EKSENİ 4: REKABET EDEBİLİRLİK										
	Öncelik 4.4. Dış Ticaret ve Lojistik Merkezi Olunması				Öncelik 4.5. Tabii kaynakların katma değerinin artırılması		Öncelik 4.6. Girişimcilik altyapısı ve kültürünün geliştirilmesi			
TRA2 Bölge Planı Stratejik Amaçları	Tedbir 4.4.1. Lojistik altyapısı geliştirilecektir.	Tedbir 4.4.2. İhracata yönelik üretim teşvik edilecektir.	Tedbir 4.4.3. Komşu ülkeler ile ticari ilişkiler geliştirilecektir.	Tedbir 4.4.4. Sınır kapılarının ve gümrük tesislerinin modernizasyonu ve yetkinliği sağlanacaktır.	Tedbir 4.5.1. Bölgede bulunan ancak işletilmeyen madenlerin ekonomiye kazandırılması sağlanacaktır.	Tedbir 4.5.2. Bölgede işletilen madenlerden alınan verimin artırılması ve alternatif alanlarda değerlendirilmesi sağlanacaktır.	Tedbir 4.6.1. Finansal kaynaklara erişim kolaylaştırılacaktır.	Tedbir 4.6.2. Yenilikçi fikir ve Ar-Ge'ye dayalı üretimin teşvik ve desteklerden yararlanması sağlanacaktır.	Tedbir 4.6.3. Bölgeye özgü yöresel ürünlerin korunması, çeşitlendirilmesi ve markalaştırılarak ekonomik değer kazanması sağlanacaktır.	Tedbir 4.6.4: Sermaye ortaklıkları ve ölçek ekonomisine geçiş desteklenecektir.
İLÇELER										
Ağrı Merkez										
Diyadin										
Doğubayazıt										
Eleşkirt										
Hamur										
Patnos										
Taşlıçay										
Tutak										
Ardahan Merkez										
Çıldır										
Damal										
Göle										
Hanak										
Posof										
Iğdır Merkez										
Aralık										
Karakoyunlu										
Tuzluca										
Kars Merkez										
Akyaka										
Arpaçay										
Diğor										
Kağızman										
Sarıkamış										
Selim										
Susuz										

6.2.1.2. Düzey 2 Bölgeleri Arasında İşbirliği

TRA2 Bölgesi gelişiminde, benzer sosyo-ekonomik ve coğrafi özellikler barındıran doğu-batı eksenindeki bölgelerarası etkileşimin eşgüdümlü olarak yönetilmesi ve bu işbirliğinden kazan-kazan yaklaşımıyla istifade edilmesi önem arz etmektedir. Bölge Planı hazırlıkları sürecinde DAP İdaresi, Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA), Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA), Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA), Fırat Kalkınma Ajansı (FKA), Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA) Planlama Birimlerinin katılımıyla 13-15 Haziran 2013 tarihlerinde Van ilinde ve 20-21 Kasım 2013 tarihlerinde Trabzon ilinde iki çalıştay gerçekleştirilmiştir. Çalıştaylarda hazırlanmakta olan 2014-2023 dönem TRB1, TRB2, TR90, TRA1, TRA2 Bölgeleri Bölge Planları ile 2014-2018 dönemi DAP Eylem Planı uyumluluğu üzerinde durulmuştur.

TRA2 için söz konusu etkileşim hinterlandı TR90 (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon), TRA1 (Bayburt, Erzurum ve Erzincan) ve TRB2 (Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van) bölgelerinden oluşmaktadır ve bu geniş alan bölgenin işbirliği olanakları açısından kuzeyde TR90, güneyde TRB2 ve doğuda ise TRA1 bölgeleri olmak üzere üç alt alandan oluşmaktadır. Bu bağlamda, kuzeyde ulaşım, dış ticaret ve turizm (özellikle ekoturizm), batıda tarım ve turizm (özellikle kış turizmi), güneyde ise tarım, dış ticaret ve turizm (özellikle kültür ve inanç turizmi) alanında işbirliklerine dair kaynak ve farkındalık zemini mevcuttur.

TRA1, TR90 ve TRB2 Bölgeleri coğrafi yakınlıkları, tarımın sektörel baskınlığı, organik tarım ve hayvancılık için uygun doğal yapıları, zengin gen varlıkları ve sınır ticareti olanaklarıyla genel itibarıyla turizm, tarım ve dış ticarete işbirliği için uygunluk taşımaktadır. Buna göre, TRA2 Bölgesi'nin komşu bölgelerle işbirliği yapabileceği alanlar aşağıdaki gibidir:

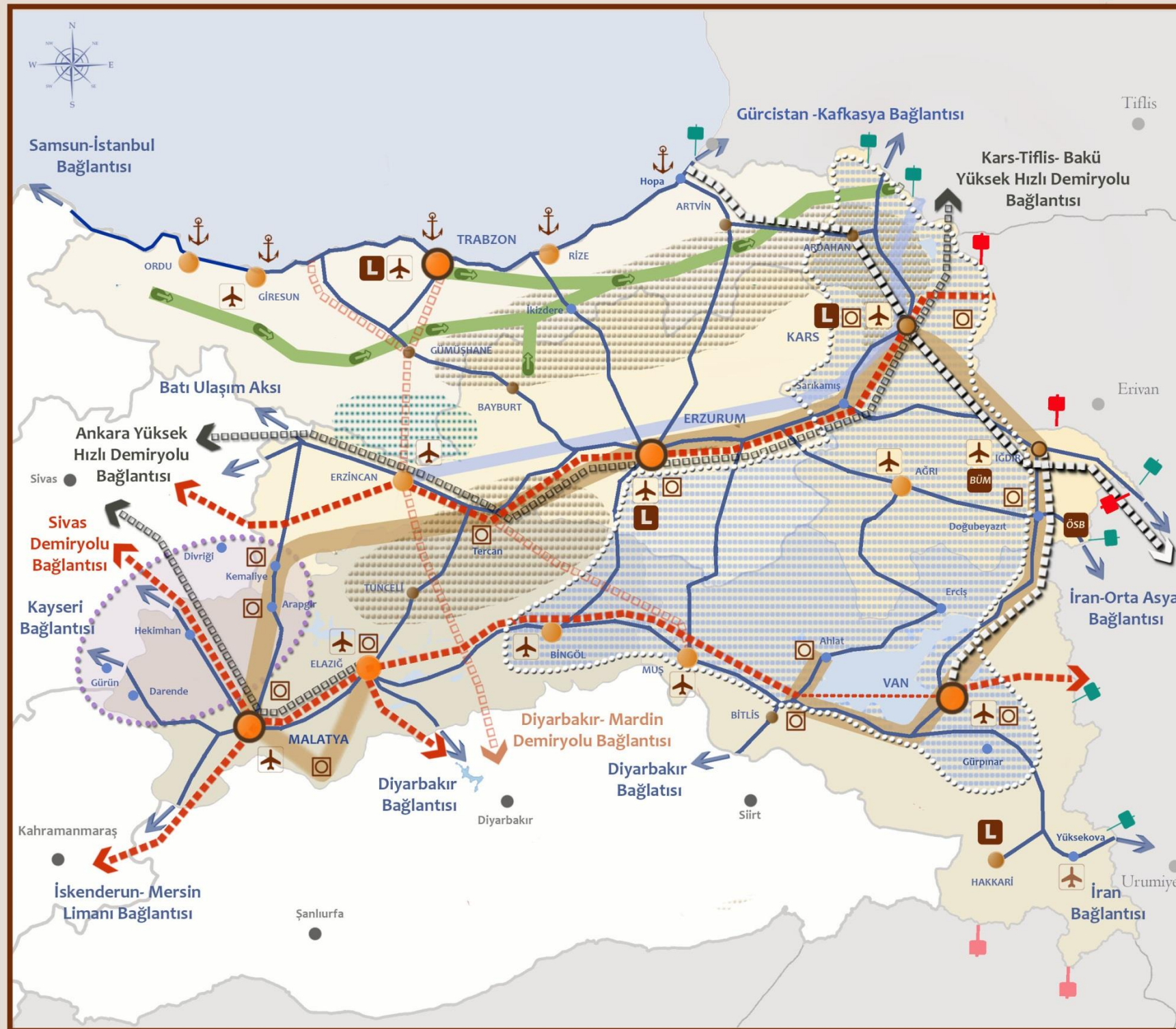
- **Doğu Anadolu Bölgesi markasının oluşturulması;** TRB2 ve TRA1 bölgeleriyle işbirliği halinde Doğu Anadolu tanıtım stratejisi ve eylem planı hazırlanması sonrasında ulusal tanıtım kampanyası, uluslararası pazarlarda nokta tanıtım kampanyaları düzenlenmesi, tanıtım/bilgilendirme turları düzenlenmesi, tanıtım filmleri hazırlanması, ortak internet sitesi, akıllı telefon uygulamalarının geliştirilmesi gibi ortak çalışmalar yürütülecektir.
- **Tıbbi ve Aromatik Bitkiler:** Özellikle TRA1 ve TR90 bölgeleri ile önemli potansiyel teşkil eden tıbbi ve aromatik bitkilerin katma değerli ürünlere dönüştürülmesi sağlanacaktır.
- **Kış Turizmi Koridoru:** BGUS'ta vurgulandığı şekilde özellikle TRA1 ve TR90 bölgeleri ile birlikte ortak bir kış turizmi koridorunun oluşturulması ile ilgili altyapı, fiziki donanım ve ortak pazarlama çalışmaları yapılacaktır.
- **Kültür Turizmi Koridoru;** Özellikle TRA1 ve TRB2 bölgeleri ile birlikte ortak bir kültür turizmi koridorunun oluşturulması ile ilgili altyapı, fiziki donanım ve ortak pazarlama çalışmaları yapılacaktır.
- **İnanç Turizmi Altyapısının geliştirilmesi;** Özellikle TRB2 bölgesi ile birlikte bölgedeki inanç turizmi değerleri koridorunun oluşturulması ile ilgili altyapı, fiziki donanım ve ortak pazarlama çalışmalarına ağırlık verilecektir.
- **Sınır Ticareti İçin Demiryolları:** Sınır ticaretinin geliştirilmesi amacıyla Kars, Bakü, Tiflis demiryolunun Ardahan üzerinden Hopa'ya bağlanması ve

Erzurum/Erzincan üzerinden BTK demiryolu hattının Trabzon limanına bağlanması sağlanacaktır.

- **Doğa ve Macera Sporları:** TR90 bölgesi ve komşu ülke Gürcistan'ın yakın bölgelerinin de dâhil edilmesi ile ortak bir doğa ve macera sporları turizmi koridorunun geliştirilmesi hedeflenmektedir.
- **Çoruh Havzası Gen Merkezi:** TR90 ve TRA1 bölgeleriyle Çoruh Havzası'nın gen haritasının çıkarılması, gen kaynaklarının korunmaya alınması, ortak bir gen merkezinin oluşturulması önemli işbirliği konularındandır.
- **Tarım ve Hayvancılık Entegrasyonu:** Tarım ve hayvancılık sektörlerinin birbirlerine girdi sağlayacak şekilde bölgelerarası etkileşimle bütünleştirilecektir.
- **Doğu Anadolu Bölgesi CBS siteminin kurulması;** Doğu Anadolu Bölgesi kalkınma ajansları arası CBS kurulumu ile aynı veri tabanı oluşturarak dış çevre analizinin yapılabilirliği sağlanacak ve bu konudaki öncü rolü DAP İdaresi üstlenecektir.
- **Çevresel kalitenin korunması;** TRA1 ve TRB2 bölgeleriyle fizibilite çalışmaları gerçekleştirerek ortak geri dönüşüm tesisleri kurulacaktır.
- Batum'dan başlayıp Ardahan'ı, Artvin'in güneyini, Erzurum'un kuzey ilçelerini ve Bayburt'u içine alan Çoruh havzası içerisinde göç nedeniyle artık kullanılmadan atıl bekleyen meyve bahçelerinin ve toplanmayan yabani meyvelerin ekonomiye kazandırılması planlanmaktadır.
- TRA1, TRB2 ve TR90 bölgeleriyle yapılan işbirlikleri çerçevesinde hizmet kalitesinin artırılması ve turizm ürününün geliştirilmesine yönelik eğitim faaliyetleri yürütülecektir.

Bu çerçevede TRA2 2014 – 2023 Bölge Planı uygulama sürecinde komşu Düzey 2 bölgeleri Kalkınma Ajansları ve DAP İdaresi ile yakın işbirliği sağlanacak ve Uygulama Eylem Planında TRA2'nin etkileşim hinterlandı olan TR90, TRA1 ve TRB2 bölge planları ve DAP eylem planı ile uyumlu olacak şekilde işbirliğine dayalı bütünleşmiş program ve projelere yer verilecektir. Bu çerçevede, yukarıda açıklanan ortak çalışma alanları ve işbirliği yapılacak konular Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı tarafından haritaya aktarılmış olup şematik olarak aşağıda gösterilmektedir.

DOĞU ANADOLU VE DOĞU KARADENİZ DÜZEY 2 BÖLGELERİ ARASI İLİŞKİ VE MEKÂNSAL GELİŞİM ŞEMASI

YERLEŞİM MERKEZLERİ VE FONKSİYONLARI

- İl merkezi - $N < 50.000$ kişi
- İl merkezi - $50.000 < N < 100.000$ kişi
- İl merkezi - $100.000 < N < 200.000$ kişi
- İl merkezi - $N > 200.000$ kişi
- Fonksiyonel öneme sahip ilçe merkezleri
- Komşu bölge il merkezleri
- Sınır ötesi yerleşimler
- Düzey 2 Bölge merkezi iller

ULAŞIM AKSLARI ve ERİŞİBİLİRLİK

- Mevcut karayolu hattı
- Mevcut demiryolu hattı
- Önerilen demiryolu hattı
- Yüksek hızlı demiryolu hattı
- Proje aşamasında olan demiryolu hattı
- ⚓ Limanlar
- ✈ Havaalanı ✈ Planlanan havaalanı
- Ⓛ Lojistik merkez
- Aktif sınır kapısı
- Kapalı sınır kapısı — Pasif sınır kapısı

SEKTÖREL GELİŞME VE İŞBİRLİĞİ BÖLGELERİ

- Organize hayvancılık gelişme alanı
- Tıbbi ve aromatik bitki değerlendirme alanı
- Tarih ve kültür mirası turizmi geliştirme koridoru
- Tarih ve kültürel değer potansiyeli
- Organik tarım havzası
- Kış turizmi geliştirme koridoru
- Yayla ve doğa turizmi geliştirme koridoru
- Özellikli turizm işbirliği bölgesi
- Bitkisel üretim merkezi
- Öneri serbest bölge

6.2.2. TRA2 2014–2023 Bölge Planı Öngörülerinin Üst Ölçekli Planlarla Uyumu

TRA2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı çalışmalarında bölgesel kalkınma, ulusal kalkınmaya sağlanacak katkı boyutuyla da ele alınmış olup gerek hazırlık gerekse de gelişme eksenini, stratejik amaç ve tedbirlerin belirlenmesi sürecinde üst ölçekli planlarla uyumlu olmasına ve Bölge Planının üst ve alt ölçekli plan ve çalışmalar arasında uyum ve bütünlüğü sağlayıcı bir yaklaşımla hazırlanmasına özen gösterilmiştir. Bu kapsamda başta 10. Kalkınma Planı ve Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi olmak üzere ulusal strateji ve eylem planları gibi bölgeyle ilişkili diğer üst ölçekli planlar kapsamlı şekilde incelenmiş olup gelişim eksenlerinin üst ölçekli planlarla insicamı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir;

Tablo 8 Gelişim eksenlerinin üst ölçekli planlarla uyumu

		GELİŞME EKSENİ 1. SOSYAL KALKINMA												
		Stratejik Amaç 1.1:				Stratejik Amaç 1.2:		Stratejik Amaç 1.3:		Stratejik Amaç 1.4				
		Tedbir 1.1.1	Tedbir 1.1.2	Tedbir 1.1.3	Tedbir 1.1.4	Tedbir 1.2.1	Tedbir 1.2.2	Tedbir 1.3.1	Tedbir 1.3.2	Tedbir 1.4.1	Tedbir 1.4.2	Tedbir 1.4.3	Tedbir 1.4.4	Tedbir 1.4.5
Tedbirler														
Üst Ölçekli planlar														
Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı														
Kalkınma Bakanlığı / Orta Vadeli Program (2013-2015)														
Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)														
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı														
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013)														
Başbakanlık Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı														
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı / Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014														
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planı (2014-2013)														
Çevre ve Orman Bakanlığı AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)														
Çevre ve Orman Bakanlığı Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012)														
Çevre ve Orman Bakanlığı Atıksu Arıtımı Eylem Planı (2008-2012)														
Çevre ve Orman Bakanlığı Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı														
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2020)														
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal Temiz Hava Eylem Planı (2010-2013)														
Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi (2023)														
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (mülga Tarım ve Köyişleri Bakanlığı) Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013														
Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023														
Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı (2008-2012)														
Çevre ve Orman Bakanlığı 2023 Hedefleri														
Çevre ve Orman Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)														
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı-2011-2023														
Ekonomi Bakanlığı Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) Eylem Planı														
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Plan														
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TEİAŞ 2011-2015 Stratejik Plan														
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Binyıl Kalkınma Planları Raporu														
Kalkınma Bakanlığı (DPT) DAP Ana Planı														
KOSGEB / 2011-2013 KOBİ Stratejisi Eylem Planı														
Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı														
Orman ve Su İşleri Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü 2023 Hedefleri														
Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)														
TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı, 2011-2016														
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Stratejik Plan- 2012-2016														
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı TCDD Hedef 2023														

		GELİŞME EKSENİ 1. SOSYAL KALKINMA					
		Öncelik 1.5				Öncelik 1.6	
		Tedbir 1.5.1	Tedbir 1.5.2	Tedbir 1.5.3	Tedbir 1.5.4	Tedbir 1.6.1	Tedbir 1.6.2
Tebdirler							
Üst Ölçekli planlar							
Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı							
Kalkınma Bakanlığı / Orta Vadeli Program (2013-2015)							
Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)							
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı							
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013)							
Başbakanlık Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı							
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı / Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014							
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planı (2014-2013)							
Çevre ve Orman Bakanlığı AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)							
Çevre ve Orman Bakanlığı Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012)							
Çevre ve Orman Bakanlığı Atıksu Arıtımı Eylem Planı (2008-2012)							
Çevre ve Orman Bakanlığı Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı							
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2020)							
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal Temiz Hava Eylem Planı (2010-2013)							
Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi (2023)							
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (mülga Tarım ve Köyişleri Bakanlığı) Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013							
Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023							
Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı (2008-2012)							
Çevre ve Orman Bakanlığı 2023 Hedefleri							
Çevre ve Orman Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)							
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı-2011-2023							
Ekonomi Bakanlığı Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) Eylem Planı							
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Plan							
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TEİAŞ 2011-2015 Stratejik Plan							
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Binyıl Kalkınma Planları Raporu							
Kalkınma Bakanlığı (DPT) DAP Ana Planı							
KOSGEB / 2011-2013 KOBİ Stratejisi Eylem Planı							
Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı							
Orman ve Su İşleri Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü 2023 Hedefleri							
Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)							
TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı, 2011-2016							
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Stratejik Plan- 2012-2016							
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı TCDD Hedef 2023							

		GELİŞME EKSENİ 2: ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK															
		Öncelik 2.1						Öncelik 2.2		Öncelik 2.3				Öncelik 2.4			
		Tedbir 2.1.1	Tedbir 2.1.2	Tedbir 2.1.3	Tedbir 2.1.4	Tedbir 2.1.5	Tedbir 2.1.6	Tedbir 2.2.1	Tedbir 2.2.2	Tedbir 2.3.1	Tedbir 2.3.2	Tedbir 2.3.3	Tedbir 2.3.4	Tedbir 2.4.1	Tedbir 2.4.2	Tedbir 2.4.3	Tedbir 2.4.4
Üst Ölçekli planlar																	
Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı																	
Kalkınma Bakanlığı / Orta Vadeli Program (2013-2015)																	
Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)																	
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı																	
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013)																	
Başbakanlık Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı																	
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı / Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014																	
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planı (2014-2013)																	
Çevre ve Orman Bakanlığı AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)																	
Çevre ve Orman Bakanlığı Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012)																	
Çevre ve Orman Bakanlığı Atıksu Arıtımı Eylem Planı (2008-2012)																	
Çevre ve Orman Bakanlığı Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı																	
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2020)																	
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal Temiz Hava Eylem Planı (2010-2013)																	
Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi (2023)																	
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (mülga Tarım ve Köyişleri Bakanlığı) Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013																	
Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023																	
Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı (2008-2012)																	
Çevre ve Orman Bakanlığı 2023 Hedefleri																	
Çevre ve Orman Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)																	
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı-2011-2023																	
Ekonomi Bakanlığı Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) Eylem Planı																	
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Plan																	
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TEİAŞ 2011-2015 Stratejik Plan																	
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Binyıl Kalkınma Planları Raporu																	
Kalkınma Bakanlığı (DPT) DAP Ana Planı																	
KOSGEB / 2011-2013 KOBİ Stratejisi Eylem Planı																	
Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı																	
Orman ve Su İşleri Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü 2023 Hedefleri																	
Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)																	
TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı, 2011-2016																	
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Stratejik Plan- 2012-2016																	
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı TCDD Hedef 2023																	

	Tedbirler	GELİŞME EKSENİ 3. ERİŞİLEBİLİRLİK					GELİŞME EKSENİ 4. REKABET EDEBİLİRLİK												
		Öncelik 3.1.				Öncelik 3.2	Öncelik 4.1			Öncelik 4.2									
		Tedbir 3.1.1	Tedbir 3.1.2	Tedbir 3.1.3	Tedbir 3.1.4	Tedbir 3.2.1	Tedbir 3.2.2	Tedbir 4.1.1	Tedbir 4.1.2	Tedbir 4.1.3	Tedbir 4.1.4	Tedbir 4.1.5	Tedbir 4.1.6	Tedbir 4.2.1	Tedbir 4.2.2	Tedbir 4.2.3	Tedbir 4.2.4	Tedbir 4.2.5	Tedbir 4.2.6
Üst Ölçekli planlar																			
Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı																			
Kalkınma Bakanlığı / Orta Vadeli Program (2013-2015)																			
Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)																			
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı																			
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013)																			
Başbakanlık Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı																			
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı / Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014																			
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planı (2014-2013)																			
Çevre ve Orman Bakanlığı AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)																			
Çevre ve Orman Bakanlığı Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012)																			
Çevre ve Orman Bakanlığı Atıksu Arıtımı Eylem Planı (2008-2012)																			
Çevre ve Orman Bakanlığı Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı																			
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2020)																			
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal Temiz Hava Eylem Planı (2010-2013)																			
Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi (2023)																			
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (mülga Tarım ve Köyişleri Bakanlığı) Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013																			
Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023																			
Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı (2008-2012)																			
Çevre ve Orman Bakanlığı 2023 Hedefleri																			
Çevre ve Orman Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)																			
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı-2011-2023																			
Ekonomi Bakanlığı Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) Eylem Planı																			
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Plan																			
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TEİAŞ 2011-2015 Stratejik Plan																			
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Binyıl Kalkınma Planları Raporu																			
Kalkınma Bakanlığı (DPT) DAP Ana Planı																			
KOSGEB / 2011-2013 KOBİ Stratejisi Eylem Planı																			
Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı																			
Orman ve Su İşleri Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü 2023 Hedefleri																			
Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)																			
TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı, 2011-2016																			
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Stratejik Plan- 2012-2016																			
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı TCDD Hedef 2023																			

Tebdirler	GELİŞME EKSENİ 4. REKABET EDEBİLİRLİK														
	Öncelik 4.3					Öncelik 4.4				Öncelik 4.5		Öncelik 4.6			
	Tebdir 4.3.1	Tebdir 4.3.2	Tebdir 4.3.3	Tebdir 4.3.4	Tebdir 4.3.5	Tebdir 4.4.1	Tebdir 4.4.2	Tebdir 4.4.3	Tebdir 4.4.4	Tebdir 4.5.1	Tebdir 4.5.2	Tebdir 4.6.1	Tebdir 4.6.2	Tebdir 4.6.3	Tebdir 4.6.4
Üst Ölçekli planlar															
Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı															
Kalkınma Bakanlığı / Orta Vadeli Program (2013-2015)															
Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)															
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı															
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013)															
Başbakanlık Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı															
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı / Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014															
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planı (2014-2013)															
Çevre ve Orman Bakanlığı AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)															
Çevre ve Orman Bakanlığı Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012)															
Çevre ve Orman Bakanlığı Atıksu Arıtımı Eylem Planı (2008-2012)															
Çevre ve Orman Bakanlığı Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı															
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2020)															
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal Temiz Hava Eylem Planı (2010-2013)															
Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi (2023)															
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (mülga Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı) Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013															
Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023															
Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı (2008-2012)															
Çevre ve Orman Bakanlığı 2023 Hedefleri															
Çevre ve Orman Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)															
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı-2011-2023															
Ekonomi Bakanlığı Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) Eylem Planı															
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Plan															
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TEİAŞ 2011-2015 Stratejik Plan															
Kalkınma Bakanlığı (DPT) Binyıl Kalkınma Planları Raporu															
Kalkınma Bakanlığı (DPT) DAP Ana Planı															
KOSGEB / 2011-2013 KOBİ Stratejisi Eylem Planı															
Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı															
Orman ve Su İşleri Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü 2023 Hedefleri															
Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)															
TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı, 2011-2016															
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Stratejik Plan- 2012-2016															
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı TCDD Hedef 2023															

6.2.3. Proje Örnekleri

Bölge planı hedeflerine, Onuncu Kalkınma Planı ile Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nin amaçlarına ulaşılabilmesi açısından önem taşıyan, temel sorunlara çözüm olabilecek, dönüşüm sürecine ve ekonomik çeşitlilik oluşturulmasına katkıda bulunabilecek, birden fazla kurumun sorumluluk alanına giren, kurumlar arası etkin koordinasyon ve sorumluluk gerektiren kritik reform alanları için projeler tasarlanmıştır. Söz konusu projeler, yönetilebilir ve sonuçlarının ölçülebilir olması açısından sınırlı sayıda tutulmuş olup ihtiyaç duyulan mevzuat, idari karar ve finansman bakımından merkezi ve yerel bütün kamu kurum ve kuruluşları tarafından öncelikli olarak ele alınacaktır.

PROJE ADI	Mera ıslahı
SEKTÖR	Tarım, Çevre
UYGULAMA YERİ	Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars
PROJE PAYDAŞLARI	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve TRA2 İl Müdürlükleri Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve TRA2 İl Müdürlükleri Orman ve Su İşleri Bakanlığı ve TRA2 İl Müdürlükleri Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Damızlık ve Sığır Yetiştirici Birlikleri Bölge üniversiteleri
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) DAP Ana Eylem Planı Kuzeydoğu Anadolu Tarım Master Planı Kars Stratejik Gelişme Raporu
AMAÇLAR	Tarım ve hayvancılık için önem arz eden mera alanlarının sürdürülebilir ve verimli bir şekilde kullanılması ile hayvancılıkta verim artışı amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Mera alanlarının verimi arttı. • Hayvancılık için gerekli olan kaba yem ihtiyacı büyük oranda karşılandı. • Çiftçinin girdi maliyetleri düştü. • Meradan kaynaklanan salgın hastalıklar ile mücadele edildi. • Mera alanlarına ulaşım kolaylaştı. • Mera alanlarının tahsisi yapıldı.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • İlgili ve yetkili kamu kurumları, üniversite ve STK'lardan oluşan çalışma ekibi kuruldu. • Mera ıslahı ile ilgili benzer projelerin yürütüldüğü bölgelerdeki çalışmalar yerinde incelendi. • Mera ıslahı ile ilgili raporlar ve yayınlar tarandı. • İl ve bölge bazlı mera alanları ve özelliklerini belirten haritalar çıkarıldı. • Mera ıslahı konusunda çalışma yapan kurum ve kuruluşlarla istişare toplantıları yapılarak yapılabilecek çalışmalara ilişkin yol haritası çıkarıldı. • Islahı gerçekleştirilecek meralara yönelik iş planı oluşturuldu. • Meraların verimliliğini ve sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla mera kullanım rejimlerine yönelik kriterler belirlenerek eylem planları geliştirildi. • Meralarda ıslah ve amenajman çalışmaları tamamlanarak gerekli yerlerde ulaşım yolları açıldı. • Koruyucu barınaklar inşa edildi. • Sondaj / Kanal / Gölet yapımı ile meralara temiz su sağlandı.
YAKLAŞIK MALİYET	60 milyon TL (7 yıl)

PROJE ADI	Kars–Ardahan-Hopa, Horasan-Ağrı-Van ve Ağrı-İran Demiryolu Hattının Kurulması
SEKTÖR	Ulaşım, Sanayi, Ticaret, Turizm
UYGULAMA YERİ	Ağrı, Ardahan ve Kars
PROJE PAYDAŞLARI	Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kültür ve Turizm Bakanlığı Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi DAP Ana Eylem Planı
AMAÇLAR	Bölgeler arası alternatif ulaşım ağlarının kurulması ile sanayi, ticaret ve turizmin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgeler ve ülkeler arası ulaşım altyapısı geliştirildi. • Ulaşım ağının gelişmesi ile bölgeler arası ticaret gelişti. • Bölgede uluslararası ticaret yapan firma sayısında artış sağlandı. • Bölge ürünleri yurtdışı pazarlarda yer bulmaya başladı. • Ticaretin gelişmesi ile sanayi yatırımları arttı. • Bölge, Kafkasya'nın önemli ticaret merkezlerinden biri haline geldi. • Bölgedeki istihdam oranında artış sağlandı. • Ulaşım ağının gelişmesi ile bölgeyi ziyaret eden turist sayısında artış sağlandı. • Bölge dışına göç azaldı.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • İlgili kurum ve kuruluşlardan oluşan bir çalışma ekibi oluşturuldu. • Fizibilite çalışmaları yapılarak uygun demiryolu güzergâhları ve kapasiteleri belirlendi. • Belirlenen güzergâhlarda zemin iyileştirme faaliyetleri yapıldı. • Belirlenen güzergâhlar üzerinde büyük sanat yapıları (köprü, tünel vs.) yapıldı. • Demiryolu hatları inşa edildi. • Aktarma altyapıları inşa edildi. • Güzergâhlar üzerinde istasyonlar inşa edildi. • Gümrükler tesis edildi. • Depolama tesisleri inşa edildi. • Ülkeler arası işbirliği anlaşmaları yapıldı. • Bölge işadamları / girişimcilerine ihracat ve ithalat eğitimleri verildi.
YAKLAŞIK MALİYET	900 milyon TL (10 yıl)

PROJE ADI	İlgar dağı, Sahara Dağı, Şavşat ve Bülbülan tünelleri
SEKTÖR	Ulaştırma, Sanayi, Ticaret, Turizm
UYGULAMA YERİ	Ardahan
PROJE PAYDAŞLARI	Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kalkınma Bakanlığı Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi DAP Ana Eylem Planı
AMAÇLAR	Bölgeler arası ulaşım altyapısının iyileştirilmesi ile ticaret ve turizmin geliştirilmesi ve bölgenin lojistik sektöründeki konumunun güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgeler arası ulaşım altyapısı daha nitelikli hale geldi. • Yüksek geçitlerden kaynaklı ulaşım ve trafik sorunları giderildi. • Güzergâhlarda yük ve insan taşımacılığı arttı. • Türkgözü sınır kapısından yapılan ticarete artış sağlandı. • Ulaşım ağının gelişmesi ile bölgeler arası ticaret gelişti. • Bölgede uluslararası ticaret yapan firma sayısında artış sağlandı. • Bölge ürünleri yurtdışı pazarlarda yer bulmaya başladı. • Ticaretin gelişmesi ile sanayi yatırımları arttı. • Taşıma firmalarının yanı sıra modern depoculuk altyapısı oluştu. • Bölge Kafkasya'nın önemli ticaret merkezlerinden biri haline geldi. • Bölgedeki istihdam oranında artış sağlandı. • Ulaşım ağının gelişmesi ile özellikle Ardahan'daki alternatif turizm gelişti ve bölgeyi ziyaret eden turist sayısında artış sağlandı.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • Etüt çalışmaları yapılarak detaylı projeler hazırlandı. • İhale yapılarak tünellerin inşası gerçekleştirildi. • İlgar ve Bülbülan geçitlerinde eğlendirilen alanları oluşturuldu. • Güzergâh üzerindeki yolların fiziksel nitelikleri artırıldı. • Güzergâh boyunca sanat yapıları ile ağaçlandırma çalışması yapıldı. • Türkgözü Gümrük ve Sınır Kapıları modernize edildi. • Güzergâh üzerindeki köy sakinlerine ekoturizm, pazarlama ve girişimcilik eğitimleri verildi.
YAKLAŞIK MALİYET	300 milyon TL (5 yıl)

PROJE ADI	Kars Çayı, Kura ve Murat Nehirlerinin ıslahının yapılması ve rekreasyon alanı haline getirilmesi
SEKTÖR	Çevre ve Turizm
UYGULAMA YERİ	Ardahan, Ağrı ve Kars
PROJE PAYDAŞLARI	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ardahan, Ağrı ve Kars İl Özel İdareleri Ağrı, Ardahan ve Kars Belediyeleri DSİ Bölge Müdürlükleri
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi Türkiye Turizm Stratejisi DAP Ana Eylem Planı Kars Stratejik Gelişme Raporu
AMAÇLAR	Söz konusu yerlerin kentsel yenilemeye tabi tutularak rekreasyon alanı haline getirilmesi ile turizme kazandırılması ve halkın hizmetine sunulması amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Kars Çayı, Kura Nehri ve Murat Nehri'nin ıslah ve rekreasyon projeleri hazırlandı. • Diyadin Termal Turizm Merkezi İmar planı hazırlandı. • Kars Çayı, Kura ve Murat Nehirleri'nin rekreasyon alanı haline gelmesi ile bölge insanının kullanımına açık sosyal donatı alanları oluşturuldu. • Diyadin Termal Turizm Merkezi ile Kars ve Ardahan kent merkezlerinde nitelikli dinlenme ve yeme-içme tesislerinde artış sağlandı. • Sosyo-kültürel hayatın gelişmesine ve göçün azalmasına katkı sağlandı. • Kamu personelinin bölgede ortalama görev süresinin uzaması sağlanarak kamu hizmetinin kalitesinde artış sağlandı. • Bölgenin yaşanabilirlik endeksinde iyileşme sağlandı.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • İlgili kurumlar arasında istişare toplantıları yapılarak yol haritası çıkarıldı. • Söz konusu alanlara ilişkin tasarım ve peyzaj projeleri hazırlandı. • Tasarım ve peyzaj projeleri doğrultusunda 3D görsel materyaller hazırlandı. • Tüm paydaşların görüşlerinin alınması amacıyla toplantılar düzenlendi. • Öngörülen yatırımlara ait etüt çalışmaları yapıldı. • Dere ıslah çalışmaları yapıldı. • Islah edilen alanlarda eğlendirilen alanları oluşturuldu. • Proje yazılı ve görsel medyada tanıtıldı.
YAKLAŞIK MALİYET	300 milyon TL (5 yıl)

PROJE ADI	Ağrı, Ardahan ve Iğdır şehir merkezlerine doğalgaz hattı çekilmesi
SEKTÖR	Enerji
UYGULAMA YERİ	Ağrı, Ardahan ve Iğdır
PROJE PAYDAŞLARI	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Ağrı, Ardahan ve Iğdır İl Özel İdareleri Ağrı, Ardahan ve Iğdır Belediyeleri
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2011-2014) Ulusal Enerji Ar-Ge ve Yenilik Stratejisi, TÜBİTAK, 2011 DAP Ana Eylem Planı
AMAÇLAR	Şehir merkezlerine doğalgaz hattı çekilerek enerji verimliliğinin sağlanması ve hava kirliliğinin azaltılması amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu kurumları marifetiyle şehir merkezlerine doğalgaz hattı çekildi. • Enerji verimliliği sağlandı. • Hane halkı ve girişimcilerin enerji giderleri azaldı. • Hava kirliliği azaltıldı. • Kentlerin yaşanabilirlik düzeyi yükseldi. • Seracılık faaliyeti için alternatif enerji altyapısı oluşturuldu. • OSB'lere doğalgaz hattı çekilmesi ile yatırımlar daha cazip hale geldi.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • BOTAŞ ile yerel kurumlar arasında isale hattının çekilmesi hakkında protokol imzalandı. • Etüt çalışmaları gerçekleştirilerek isale hattı güzergâhları belirlendi. • Doğalgaz hat güzergâhlarında kamulaştırma gerçekleştirildi. İsale hatları tüm şehir ve güzergâhlarda döşendi. • Doğalgaz basınç düşürme ve ölçüm istasyonları kuruldu. • Doğalgaz dağıtım işi özel sektöre ihale edildi. • Doğalgaz tesisat işlerinde çalışmak üzere verilen eğitimlerle teknik personel yetiştirildi.
YAKLAŞIK MALİYET	250 milyon TL (4 yıl)

PROJE ADI	Sulama Kanalları ve Göletlerinin Oluşturulması
SEKTÖR	Tarım ve hayvancılık
UYGULAMA YERİ	Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars
PROJE PAYDAŞLARI	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Orman ve Su İşleri Bakanlığı DSİ Bölge Müdürlükleri Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars İl Özel İdareleri Köylere Hizmet Götürme Birlikleri Sulama Birlikleri
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Stratejik Plan 2013 – 2017 DAP Ana Eylem Planı Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı Kars Stratejik Gelişme Raporu Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars İlleri Tarımsal Yatırım Rehberleri
AMAÇLAR	Potansiyel su kaynakları kullanılarak yapılan sulama kanalları sayesinde tarım arazilerinin değerlendirilmesi, verimliliğin artırılması ve çiftçilerin bilinçlendirilmesi amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgede sulanabilir tarım arazisinin oranı %57,6'dan %80'e çıkartıldı. • Çiftçiler sulama konusunda bilinçlendirildi. • Modern sulama sistemleri kurularak tarımsal üretimde verimlilik artırıldı. • Tarımsal ürünlerde çeşitlilik sağlandı. • Rekolte miktarında artış sağlandı. • Hayvancılık için gerekli olan kaba yem bitkileri üretiminde artış sağlandı. • Tarımda istihdam oranında artış sağlandı. • Tarım ürünlerinden elde edilen gelirden artış sağlandı. • Sulamada yeraltı suyu kullanımı azaldı. • Temel tarımsal gıda ürünlerinde yaşanan arz sorunu giderildi. • Bölge tarımsal üretimde kendine yeter hale geldi.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgesel ölçekte verimli arazi haritası oluşturuldu. • Bölgesel düzeyde kullanılabilir su kaynakları ve kapasiteleri belirlendi. • Sulama ağlarının güzergâhları belirlendi. • Söz konusu güzergâhlarda etüt çalışmaları yapıldı. • Sulama ağları güzergâhlarında kamulaştırma çalışmaları yapıldı. • Sulanacak arazilerde toplulaştırma çalışmaları yapıldı. • Üreticiler modern tarım ve sulama teknikleri konusunda bilinçlendirildi. • Sulama kanatları ve göletler yapıldı.
YAKLAŞIK MALİYET	150 milyon TL (6 yıl)

PROJE ADI	Tarihi kent kimliğinin canlandırılması projesi
SEKTÖR	Turizm, Çevre
UYGULAMA YERİ	Kars
PROJE PAYDAŞLARI	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, Kars Valiliği, Kars Belediyesi
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) Türkiye Turizm Stratejisi (2023)
AMAÇLAR	Kent turizm potansiyelinin ortaya çıkarılması ve tarihi yapıların ekonomik hayata kazandırılması ile kentsel yaşam kalitesinin artırılması amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Kentin tarihi kimliği canlandırıldı. • Yerel halkta kent kimliği bilinci oluşturuldu. • Atıl durumdaki tarihi binalar ekonomiye kazandırıldı. • Kars ve bölgenin ulusal ve uluslararası alanda bilinirliğinde artış sağlandı. • Kars ara istasyon hüviyetinden çıkarak nihai destinasyon haline geldi. • Kenti ziyaret eden turist sayısında artış sağlandı. • Bölgedeki geceleme sayısında artış sağlandı. • Turizm sektöründen elde edilen gelirden artış sağlandı. • Yeni istihdam alanları oluşturuldu. • Kars ili yaşanabilirlik endeksinde üst sıralara yükseldi.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • Kent sakinleri proje hakkında bilgilendirildi ve proje görüşler doğrultusunda şekillendirildi. • Yeni /tescilli binaların sayıları, mülkiyet durumları ve hukuki statüleri belirlendi. • BROP kapsamında Ajansımız tarafından sürdürülen Tarihi Kimliği ile Kars Kent Projesi ile elde edilecek olan “Kars Kentsel Tasarım Projesi’ne uygun şekilde çalışmaların etaplandırılması gerçekleştirildi. • Röleve/restitüsyon/restorasyon planları hazırlandı. Plan ve Projeler Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü’nce onaylandı. • Kentsel Tasarım Projesi ve restorasyon projeleri doğrultusunda üç boyutlu görseller hazırlandı • Gerekli kamulaştırmalar yapıldı. • Yıkılacak binalarla ilgili yıkım işlemleri tamamlandı. • Yenilenecek veya Osmanlı/Baltık mimarisine uygun olarak yapılacak binalarda yapım işleri tamamlandı. • Söz konusu projenin tamamlanmasını müteakip Kars kent merkezinin ulusal ve uluslararası alanda tanıtımı gerçekleştirildi. • Turizm ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan sektör çalışanlarına yönelik eğitim faaliyetleri gerçekleştirildi.
YAKLAŞIK MALİYET	250 milyon TL (7 yıl)

PROJE ADI	Sarıkamış olimpik kayak merkezi projesi
SEKTÖR	Turizm
UYGULAMA YERİ	Kars
PROJE PAYDAŞLARI	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Gençlik ve Spor Bakanlığı Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Kars Valiliği Kars İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği Sarıkamış Belediyesi Sarıkamış Kaymakamlığı
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Türkiye Turizm Stratejisi 2013 Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) DAP Ana Eylem Planı Stratejik Plan 2013-2017 (Gençlik ve Spor Bakanlığı)
AMAÇLAR	Ulusal ve uluslararası düzeyde kayak yarışların yapılabileceği bir kayak merkezinin Sarıkamış'a kazandırılması amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Olimpik standartlarda kayak merkezi oluşturuldu. • Bölgeyi kış turizmi için ziyaret eden turist sayısında artış sağlandı. • Ulusal ve uluslararası çapta kayak yarışlarının kentte yapılması için altyapı sağlandı. • Sarıkamış'ın ve bölgenin tanınırlığı arttı. • Sarıkamış kış turizminde dünya çapında önemli bir destinasyon haline geldi. • Sarıkamış kent merkezinin kentsel altyapısı iyileştirildi. • Kentte turizm sektöründe girişimci sayısı arttı. • Yeni istihdam alanları oluştu.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • Yurt içi ve yurtdışı gezileri yapılarak benzer yatırımlar incelendi. • Sarıkamış Kış Sporları Turizm Merkezi ve çevresinin master planı hazırlandı. • Uluslararası Kayak Federasyonu ile işbirliği protokolü imzalandı. • Çalışma planı oluşturularak bu doğrultuda etaplandırma yapıldı. • Turizm bölgesi içerisinde altyapı iyileştirmeleri yapıldı. • Ulusal ve uluslararası yarışların yapılması için uygun pistler ve mekanik tesisler yapıldı. • Ulusal ve uluslararası düzeyde medya temsilcileri ile turizm profesyonellerine yönelik tanıtım turları düzenlendi. • Sarıkamış Kentsel Tasarım Projesi elde edildi ve söz konusu proje çerçevesinde Sarıkamış kent merkezi rehabilite edildi. • Sarıkamış yerel halkı ve işletmecilerine eğitim verildi.
YAKLAŞIK MALİYET	300 milyon TL (7 yıl)

PROJE ADI	Güneş Enerjisi Üretim Merkezi Kurulması
SEKTÖR	Enerji
UYGULAMA YERİ	Ağrı
PROJE PAYDAŞLARI	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı EPDK TÜBİTAK TEÜAŞ Ağrı Valiliği Ağrı İl Özel İdaresi Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2011-2014) Ulusal Enerji Ar-Ge ve Yenilik Stratejisi, TÜBİTAK, 2011 Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Stratejik Planı (2010-2014) Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2013-2017 Stratejik Planı AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023) Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi Verimlilik Stratejisi ve Eylem Planı (2014-2017) DAP Ana Eylem Planı
AMAÇLAR	Ağrı ili güneş enerjisi potansiyelinin değerlendirilerek enerji verimliliği ile çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • İlin enerji ihtiyacı büyük ölçüde karşılandı. • Güneş enerjisi ile ilgili yan sanayi gelişti. • İşletmeler ve bölge halkı enerji verimliliği konusunda bilinçlendirildi. • Elde edilen güneş enerjisi konutların ısıtılmasında, tarım arazilerinin sulanmasında, seraların ısıtılmasında ve ildeki sanayinin enerji ihtiyacının karşılanmasında kullanıldı. • Hava kirliliğinde azalma oluştu. • Hane halkı ve işletmelerde enerji giderleri azaldı.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan GEPA ve Avrupa Birliği Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan JRC güneş radyasyon yoğunluğu haritalarından yararlanılarak Ağrı ilinin güneş enerjisi potansiyeli tespit edildi. • Yatırım verimliliğinin en yüksek olduğu bölge tespit edildi. • Santralin kurulacağı arazi tespit edildi ve kamulaştırma yapıldı. • Etüt çalışmaları tamamlandı. • TEÜAŞ ile kurulacak santralin işletilmesine yönelik protokol imzalandı. • Güneş enerjisi santrali kuruldu. • Güneş enerjisi sanayinin bölgede geliştirilmesi amacıyla destek programları uygulandı. • Biokütle, jeotermal, rüzgâr vb. diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının da değerlendirilmesine yönelik gelişme planı hazırlandı.
YAKLAŞIK MALİYET	40 milyon TL (2 yıl)

PROJE ADI	Maden varlıklarının değerlendirilmesi
SEKTÖR	Maden
UYGULAMA YERİ	TRA2 İlleri
PROJE PAYDAŞLARI	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, ETİ Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü MTA Genel Müdürlüğü Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars Valilikleri Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars İl Özel İdareleri
ÜST ÖLÇEKLİ PLANLAR İLE UYUMU	Onuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2017) Ulusal Enerji Ar-Ge ve Yenilik Stratejisi, TÜBİTAK, 2011 Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Stratejik Planı (2010-2014) DAP Ana Eylem Planı
AMAÇLAR	Maden potansiyelinin tespit edilmesi ve ekonomiye kazandırılması amaçlanmaktadır.
BEKLENEN SONUÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Maden varlıkları, rezervleri ve ekonomik değerleri belirlendi. • Maden sektöründe faaliyet gösteren firmaların bölgede yatırım yapması sağlandı. • Bölgede yer altı kaynakları kullanılarak katma değeri yüksek ürünler üretildi. • Bölge madencilik ve maden sanayi gelişti. • İstihdam olanağı sağlandı. • Bölgeye ekonomik girdi sağlandı.
ÖNGÖRÜLEN FAALİYETLER	<ul style="list-style-type: none"> • MTA ile maden envanterinin oluşturulabilmesi amacıyla işbirliği protokolü imzalandı • MTA tarafından bölgenin maden envanteri çıkarılarak ekonomik değeri yüksek madenlere ilişkin detaylı raporlar hazırlandı. • Maden yatırımlarına yönelik etüt çalışmaları yapılarak fizibilite ile çevresel etki değerlendirme raporları hazırlandı. • Madenlerin çıkarılması ve değerlendirilmesi için özel sektöre yönelik tanıtım ve işbirliği yapıldı.
YAKLAŞIK MALİYET	150 milyon TL (10 yıl)

7. PERFORMANS GÖSTERGELERİ

GELİŞME EKSENİ 1. SOSYAL KALKINMA					
Gösterge	Mevcut Durum	Kaynak	Hedef		
			2017	2020	2023
Net göç hızı (binde)	-16,13	TÜİK,2012	-15,14	-14,03	-13,39
15 yaş ve üzeri okuma bilmeyenlerin oranı (yüzde)	11,72	TÜİK,2012	11,01	9	6
Okul öncesi okullaşma oranları (yüzde)	40,89	TÜİK,2012	45,11	49,52	54
Ortaöğretimde net okullaşma oranları (yüzde)	45,30	TÜİK,2012	55,47	62,50	68,00
Öğretim görevlisi başına öğrenci sayısı	22	TÜİK,2012	22	23	26
Bebek ölüm oranı (binde)	17,76	İl Sağlık Müdürlükleri, 2012	16,21	15,23	15,09
Bin kişiye düşen toplam hekim sayısı	1	TÜİK,2010	1,6	2,1	3,5
Bin kişiye düşen toplam diş hekimi sayısı	0,11	TÜİK,2010	0,87	1,2	2,3
Kamu personelinin bölgede ortalama kalma süresi (yıl)	3,6	SERKA, TRA2 Bölgesi'nde Yoğun Kamu Çalışanı Göçü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri	4,12	4,8	5,4
Sivil toplum Örgütü Üye Sayısı	498	TRA2 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili	1000	2000	3000
Diğer STK ve/veya kurumlarla işbirliği faaliyetleri yürüten STK'ların oranı (yüzde)	45,3	TRA2 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili	50	55	60
Kadınların İşgücüne Katılma Oranı (yüzde)	34	TÜİK (2012)	35	37	40
Kadınların İstihdam İçindeki Oranı (yüzde)	33	TÜİK (2012)	34	35	36
Kişi Başına Düşen Gayrisafi Katma Değer (ABD Doları)	3.601	TÜİK (2008)	4.500	5.000	5.500
Üniversite-Sanayi İşbirliği ile gerçekleştirilen proje sayısı	0	Üniversiteler (2013)	2	3	5

GELİŞME EKSENİ 2. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK					
Gösterge	Mevcut Durum	Kaynak	Hedef		
			2017	2020	2023
Yenilenen veya yapılan park/mesire alanı sayısı	-	Bölge Belediyeleri	20	30	40
Kentsel dönüşümü tamamlanan ilçe sayısı	-	Bölge Belediyeleri	2	3	7
Yenilenen veya yapılan kent içi yol uzunluğu (km)	-	Bölge Belediyeleri	100	150	200
Yenilenen veya yapılan kanalizasyon uzunluğu (km)	-	Bölge Belediyeleri	100	200	300
Yenilenen veya yapılan içme suyu şebekesi uzunluğu (km)	-	Bölge Belediyeleri	75	100	150
Doğalgaz Dağıtım Yapılan İl Sayısı (adet)	1	EPDK (2009)	3	4	4
Yıllık hidro elektrik üretim kapasitesi (MW)	102	TÜİK/TEİAŞ-2012	112	130	150
Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Elektrik Üretim Kapasitesi (Biyogaz-	0	TEİAŞ	10	15	20

2014 – 2023 TRA2 BÖLGE PLANI

Güneş, Biokütle, Jeotermal) MW					
İçme suyuna ulaşan belediye nüfusun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	98	TÜİK, Çevre İstatistikleri 2010	99	100	100
Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	77	TÜİK, Çevre İstatistikleri 2010	87	95	100
Atıksu arıtma tesisi ile hizmet edilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	0	TÜİK, Çevre İstatistikleri 2010	60	80	100
Ağaçlandırılan alan miktarı (ha)	1.670	Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Erzurum 13. Bölge Müdürlüğü	7.000	13.000	17.000
Korunan alanların sayısı (adet)	17	www.ormansu.gov.tr	19	22	24
Korunan alanlar için hazırlanan uzun devreli gelişme planı ve yönetim planı sayısı	0	İl Orman ve Su İşleri Müdürlükleri	1	3	5
Geri dönüşüm Tesisi Sayısı	0	ÇSB, Çevre Durum Raporu 2012 Yılı Özeti-İller	1	3	5
Geri kazanım Tesisi Sayısı	0	ÇSB, Çevre Durum Raporu 2012 Yılı Özeti-İller	0	1	2
Toplama Ayırma Tesisi Sayısı	0	ÇSB, Çevre Durum Raporu 2012 Yılı Özeti-İller	2	3	5
Atık Su Arıtma Tesisi Sayısı (adet)	0	ÇSB, Çevre Durum Raporu 2012 Yılı Özeti-İller	25	30	35
Katı Atık Bertaraf Tesisi Sayısı (adet)	1	ÇSB, Çevre Durum Raporu 2012 Yılı Özeti-İller	4	4	4
İçme suyu Arıtma Tesisi Sayısı (adet)	1	ÇSB, Çevre Durum Raporu 2012 Yılı Özeti-İller	4	6	6
Biyogaz Tesisi Sayısı (adet)	0	İl Çevre ve Şehircilik Müdürlükleri	1	3	5
Çevre ve İklim Değişikliği Farkındalık Projeleri (adet)	0	İl Çevre ve Şehircilik Müdürlükleri	2	4	5

GELİŞME EKSENİ 3. ERİŞİLEBİLİRLİK					
Gösterge	Mevcut Durum	Kaynak	Hedef		
			2017	2020	2023
Bitümlü Sıcak Karışım Kaplamalı Yol Uzunluğu (km)	152	KGM (2012)	225	275	315
Bölünmüş Devlet Yolu Uzunluğu (km)	639	KGM (2009)	725	800	860
Demiryolu Uzunluğu (km)	248	TCDD (2012)	384	424	424
Demiryolunu Kullanan Yolcu Sayısı (kişi/yıl)	162.313	TCDD (2011)	180.000	200.000	300.000
Demiryollarında Elleçlenen Yük Miktarı (ton/yıl)	107.144	TCDD (2011)	150.000	200.000	300.000
Havaalanlarındaki Yolcu Trafığı (kişi/yıl)	585.407	DHMi-2012	600.000	675.000	750.000
Havaalanlarındaki Yük Ve Kargo Taşımacılığı Durumu (ton/yıl)	6.189	DHMi-2012	6.600	7.000	7.400
Havaalanlarından Yapılan Yurt İçi Uçak Sefer Sayısı (adet/yıl)	5.151	DHMi-2012	5.500	6.000	6.500
Havaalanlarından Yapılan Uçuş Noktaları Sayısı (adet)	3	DHMi-2012	5	7	8

2014 – 2023 TRA2 BÖLGE PLANI

Bölgedeki Motorlu Kara Taşıt Sayısı (adet)	93.314(2011)	TUIK Bölgesel İstatistikler-2011	95.000	97.000	100.000
Karayollarında Yapılan Kaza Sayısı	1.308 (2011)	TUIK Bölgesel İstatistikler-2011	1.100	1.000	920
Karayollarında Km Başına Taşınan Yük Miktarı (ton/km)	855.747 (2011)	KGM (2011)	1.500.000	1.750.000	2.250.000
Karayollarında Km Başına Düşen Yolcu Miktarı (kişi/km)	2.177.856,00	KGM (2011)	2.500.000	3.000.000	3.500.000
Karayollarında Km Başına Geçiş Yapan Taşıt Sayısı (adet/km)	855.747	KGM (2011)	1.000.000	1.200.000	1.500.000
Asfalt Yola Sahip Köy Yolu Uzunluğu (km)	1.346	İl Özel İdareleri (2012)	1.446	1.546	1.646
GSM Kapsaması Olmayan Yerleşim Yeri Sayısı- Adet	85	BTK-2012	30	10	0

GELİŞME EKSENİ 4. REKABET EDEBİLİRLİK					
Gösterge	Mevcut Durum	Kaynak	Hedef		
			2017	2020	2023
Sulanan Tarım Arazilerinin Sulanabilir Tarım Arazilerine Oranı (yüzde)	30,35	Tarım İl Müd. (2012)	34	40	45
Kayıtlı Et Üretimi Yapan İşletme Sayısı (adet)	15	Tarım İl Müd. (2012)	18	22	25
25-50 (ton/gün) süt işleyen İşletme Sayısı (adet)	5	Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müd. ve SERKA (2012)	10	15	22
50+ (ton/gün) Süt İşleyen İşletme Sayısı (adet)	2	Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müd. ve SERKA(2012)	3	7	9
Örtü Altı Sebze-Meyve Üretimi (ton)	57	TÜİK (2012)	100	170	200
Kaz Sayısı (adet)	216.558	TÜİK (2012)	380.000	500.000	600.000
Organik Tarım Faaliyetlerinde Bulunan Çiftçi Sayısı (Kişi)	8.123	TÜİK (2012)	11500	13000	15.000
Kişi Başına Bitkisel Üretim Değeri (TL)	386	TÜİK (2011)	400	417	430
Kişi Başına Canlı Hayvan Değeri (TL)	3.322	TÜİK (2011)	3400	6000	7.023
Kişi Başına Hayvansal Ürünler Değeri (TL)	644	TÜİK (2011)	950	1500	2070
Traktör Sayısı (adet)	20.582	TÜİK (2012)	22000	24000	25.000
Bıçerdöver Sayısı (adet)	17	TÜİK (2012)	25	40	50
Kültür İrki hayvan oranı	7,86	TÜİK 2012	10,5	14	17,2
Kovan Başına Bal Üretimi (kg/adet)	1,25	TÜİK 2012	2,5	3,5	4,5
Küçükbaş hayvan sayısı	1.307.422	TÜİK 2012	1.400.000	1.750.000	2.000.000
Büyükbaş hayvan sayısı	1.246.769	TÜİK 2012	1.350.000	1.450.000	1.600.000
Faaliyete geçirilen organize tarım-hayvancılık bölge/OSB sayısı	0	TÜİK 2012	2	3	4
Tarımda istihdamın toplam istihdam içerisinde oranı	52,75	TÜİK 2013	45	40	38
Turizm İşletmeli Otel Sayısı (adet)	27	Kültür ve Turizm İl Müd. (2013)	40	55	80
Turizm İşletmeli Otellerdeki Oda Sayısı (adet)	1.470	Kültür ve Turizm İl Müd. (2013)	3.000	5.000	8.000
Turizm İşletmeli Otellerdeki Yatak Sayısı (adet)	2.906	Kültür ve Turizm İl Müd. (2013)	4.500	7.500	10.000
Otel Konaklama Sayısı (adet)	308.610	Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012	500.000	800.000	1.200.000
Konaklayan Yerli Turist Sayısı (İşletme ve Belediye belgeli tesisler toplam)	264.377	Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011	350.000	500.000	700.000
Konaklayan Yabancı Turist Sayısı	44.233	Kültür ve Turizm	70.000	100.000	150.000

2014 – 2023 TRA2 BÖLGE PLANI

(İşletme ve Belediye belgeli tesisler toplam)		Bakanlığı, 2011			
Ortalama kalış Süresi	1,3	Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011	1,5	1,8	2,3
Gürbulak Sınır Kapısından Giriş Yapan Yabancı Sayısı(adet)	390.348	TÜİK, 2012	600.000	700.000	1.000.000
Dilucu Sınır Kapısından Giriş Yapan Yabancı Sayısı(adet)	249.687	TÜİK, 2012	315.000	400.000	500.000
Türkgözü Sınır Kapısından Giriş Yapan Yabancı Sayısı(adet)	34.175	TÜİK, 2012	15.000	25.000	45.000
Aktaş Sınır kapısından giriş yapan yabancı sayısı	-	-	25.000	45.000	100.000
İşgücüne Katılma Oranı (yüzde)	55,0	TÜİK (2012)	58	60	62
İstihdamda Sanayi Sektörünün Payı (yüzde)	14	TÜİK (2009)	16	20	24
Toplam İşletme Sayısı (adet)	15.644	SERKA TAMSAYIM 2013	18.000	22.000	25.000
İmalat Sanayi / Toplam İşletme Sayısı (yüzde)	4,7	SERKA TAMSAYIM 2013	6	8	10
10 ve Üzerinde Çalışana Sahip İşyeri Sayısı (adet)	361	SERKA TAMSAYIM 2013	450	550	700
Bölge Sanayinde İstihdam Edilen Mühendis ve Teknisyen Sayısı	307	TOBB (2012)	400	600	800
Sanayi Sektörünün Katma Değer İçindeki Payı (yüzde)	13	TÜİK (2008)	15	18	20
KOSGEB'e Kayıtlı KOBİ Sayısı (adet)	3.783	KOSGEB 2013	5.000	8.000	10.000
KOSGEB Desteklerinden Yararlanan Proje Sayısı (adet)	129	KOSGEB 2013	300	600	900
Marka, Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım Toplam Tescil Sayısı (adet)	329	Türk Patent Enstitüsü (2012)	450	600	700
Yatırım Teşvik Belgesi Sayısı (adet)	87	Ekonomi Bakanlığı(2013)	120	150	200
OSB'lerde Tahsis Edilen Parsel Sayısı (adet)	112	Sanayi Bakanlığı (2012)	150	180	220
KSS'lerdeki Kullanıma Hazır İşyeri Sayısı (adet)	1.463	Sanayi Bakanlığı (2011)	1.800	2.000	2.200
Toplam İhracat Miktarı (milyon ABD Doları)	131	TÜİK (2012)	160	200	250
İhracatçı Firma Sayısı (adet)	176	TÜİK (2011)	220	250	280
Toplam İthalat Miktarı (milyon ABD Doları)	88	TÜİK (2012)	95	100	110
İstihdam Oranı (yüzde)	50,9	TÜİK (2012)	53	55	57
TRA2 Bölgesi'ndeki Toplam Mevduat (Milyon Türk Lirası)	1.869	BDDK(2013)	2.100	2.500	3.000
Takipteki Alacaklar/Toplam Nakdi Kredi (Yüzde)	3	BDDK(2013)	3	2	2
Toplam Nakdi Kredi/ Toplam Mevduat (Yüzde)	182	BDDK(2013)	185	190	195
Banka Şubesi Sayısı	74	BDDK(2013)	100	120	150

8. FİNANSMAN

Bölgenin kalkınması için gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürekli, güvenilir ve yeterli mali kaynakların sağlanması ile mümkün olabilir. Bu açıdan finansman stratejisinin belirlenmesi, kaynaklarının tespit edilmesi ve uygulayıcı kurum ve kuruluşların kullanımlarına sunulması hayati önem taşımaktadır. Finansman stratejisi, mevcut ulusal veya uluslararası kaynaklarla bölge planı amaçlarına hizmet edecek faaliyetlerin mali boyutu arasında ilişki kurmaktadır. Bölge planının uygulama dönemi olan 2014-2023 döneminde TRA2 Bölgesi'nde kullanılacak başlıca finans kaynakları aşağıda listelenmiştir.

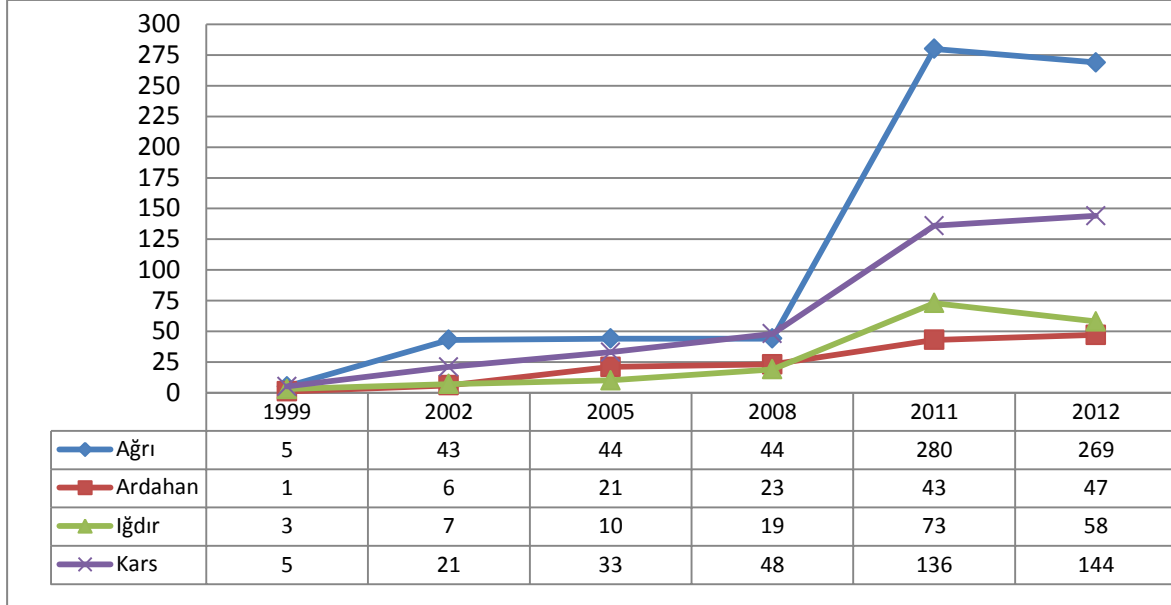
- Kamu Yatırımları,
- Yatırımlarda Devlet Yardımları (Hazine Teşvikleri),
- Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) Destekleri,
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Destekleri,
- KOSGEB Destekleri
- Ekonomi Bakanlığı Destekleri,
- İŞKUR Destekleri,
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Destekleri,
- TÜBİTAK Destekleri,
- Uluslararası Doğrudan Yatırımlar,
- AB Destek Programları,
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Destekleri,
- Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES)
- Sosyal Destek Programı (SODES)
- Diğer Finansman Kaynakları

Farklı öncelikleri amaçlayan bu destekler ve programların bazıları altyapı yatırımlarını (Kamu Yatırımları, KÖYDES), bazıları işletmeleri (SERKA, KOSGEB, Ekonomi Bakanlığı, TÜBİTAK, TKDK, İŞKUR), bazıları sosyal projeleri (SODES, AB Programları) bazıları kurumsal kapasitenin artırılmasını (SERKA, SODES, AB Programları) desteklemektedir.

Kamu Yatırımları Türkiye ve özellikle TRA2 Bölgesi Ekonomisindeki büyümenin ana lokomotifidir.

Ancak son yıllarda devletin üretim faaliyetlerinden çekilmesi ve özelleştirmeler sonucu kamu yatırımları daha çok eğitim, sağlık, ulaştırma ve haberleşme gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. 1999 yılında TRA2 Bölgesi'ndeki toplam kamu yatırımı 14 milyon TL iken, 2012 yılında 518 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bölge illeri arasında Ağrı son yıllarda yapılan konut yatırımları ile diğerlerine göre daha fazla kamu yatırımı çekmektedir (Grafik 82).

Bölgede 1999 yılında toplam kamu yatırımlarının yaklaşık yüzde 30'u tarım sektörüne yapılırken 2012 yılında bu oran yüzde 12'ye düşmüştür. Bölgedeki kamu yatırımlarının yıllar itibarıyla değişiminde de eğitim, sağlık, konut ve ulaştırma alanlarında yapılan projelere bağlı olarak büyük değişimler gözlemlenmektedir. Yıllara göre kamu yatırım alanlarını etkileyen projelerden; 2011 yılında TOKİ'nin projeleriyle konut (yüzde 27), 2008 yılında yeni açılan üniversiteler nedeniyle eğitim (yüzde 38), ve 2007 yılında hastane inşaatlarıyla sağlık (yüzde 19), 2002 ve 2006'da BOTAS'ın yatırımları nedeniyle ulaştırma-haberleşme alanları, ilgili yıllarda bölgeye yapılan kamu yatırımlarından büyük pay almışlardır (Tablo 147).

Grafik 6 TRA2 Bölgesi Kamu Yatırımları (milyon TL)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Kamu Yatırımları (www.kalkinma.gov.tr, Erişim: 01.07.2013)

Tablo 9: Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (yüzde)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma-Haberleşme	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Kamu Hizmetleri
1999	30,7	2,1	0,8	0	17,5	1	3,3	29,8	3,6	11,4
2000	35	0,9	1,4	0	7,7	2,7	1,4	33,1	8,6	9,2
2001	19,3	0	1,6	0	41,6	0	0,4	18,7	7,7	10,8
2002	16,3	0	0,2	0	48,1	0	0,5	15,2	4	15,7
2003	14,2	0	0	0	29,2	0	0,5	25,3	10,6	20,1
2004	18	0	0	0	9,6	0	3	33,2	18,7	17,5
2005	11,8	2,3	1,3	0	17,6	0	3,4	25,6	11,8	26,1
2006	19	0	0	0	29,7	0	4,2	28,7	9,4	9,1
2007	22,8	1,5	2,5	0	8,6	0,1	6,3	31	19,5	7,7
2008	21,8	0,7	0,1	0	15,3	0,2	6,8	38,2	8,9	7,9
2009	21,5	0,7	0	0	12,9	0,1	6,5	37,2	11	10,2
2010	18,3	0,1	0,7	0	19,4	0,2	4,3	33,5	12	11,5
2011	13,4	0,9	0,2	0,1	14,8	0,2	27,2	25,1	7	11,1
2012	12,3	0,2	0	0,4	15,6	0	19,6	27,8	6,9	17,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Kamu Yatırımları (www.kalkinma.gov.tr, Erişim: 01.07.2013)

Bölgenin eksikleri göz önüne alındığında önümüzdeki dönemde kamu yatırımlarının sağlık, konut ve ulaştırma alanlarında yoğunlaşması beklenmektedir. Bölge Planının uygulanması esnasında sağlık, konut, ulaştırma ve haberleşme alanlarındaki eksikliklerin giderilmesinde kamu yatırımlarının çok büyük katkısı olacaktır. Bölgedeki kent ve sanayi altyapı eksikliklerinin giderilmesi için ilgili alanlarda hazırlanacak projelere en büyük kaynağı yine kamu sağlayacaktır. Kamu yatırımlarında olduğu gibi diğer finansman kaynakları da yıllar içerisinde o dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmekte ve değişmektedir. Örneğin KOSGEB son yıllarda ülke genelinde girişimciliğin artması için büyük bir Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi seferberliğine başlamış ve eğitim programına katılanlara işlerini kurarken karşılıksız destek sağlamıştır. Bölge planının uygulama döneminde yapılacak faaliyetler için ilgili finansman kaynaklarının dikkatlice incelenmesi ve uygun olan kaynağın kullanılması elzemdir. Farklı kaynakların kullanımı ile hem bölge aktörleri üzerindeki finansal yükün hafiflemesi hem de bölge aktörlerinin kurumsal kapasitelerinin artması sağlanacaktır.

9. KOORDİNASYON, İZLEME VE DEĞERLENDİRME

TRA2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı; TRA2 Bölgesi'nde, söz konusu dönemde gerçekleştirilecek tüm kalkınma faaliyetleri ve uygulanacak proje ve programlara temel oluşturacak bir strateji belgesidir.

Bölge planının amaç ve hedeflerine ulaşılabilmesi, uygulama sürecinde bölgedeki kurum ve kuruluşların planın önceliklerini özümsemesine ve planın uygulanması sürecinde sürekli işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasına bağlıdır.

Ajans, plan öncelikleri doğrultusunda geliştireceği destek programları ve yapacağı çalışmalarla bölge planı amaçlarına ulaşılmasını teşvik edecektir. Ajans, destekleyeceği projelerin uygulama sürecinde denetim ve raporlama fonksiyonunun yanı sıra ilgili süreçlerde sorun giderici ve yol gösterici olmasının yanı sıra doğrudan destek sağladığı projeler ile birlikte TRA2 Bölgesi'ndeki diğer proje ve gelişmelerin hepsini, bu projeleri yürüten kurum ve kuruluşlarla koordinasyon içerisinde takip edecek; kamu kuruluşları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının proje oluşturma ve uygulama ile izleme ve değerlendirme süreçlerine dâhil olacaktır.

Bölge Planında belirlenen gelişme eksenleri, amaçlar ve tedbirlerin mevcut Üst Ölçekli Planlarla uyumu 6.2.2. Bölümde detaylı olarak yer almaktadır. Planın uygulama süreci içerisinde üst ölçekli planlar yakından takip edilerek bu planlarda yapılacak değişikliklere veya yeni plan oluşturulması çalışmalarına Ajans tarafından katkı sağlanacaktır. Ayrıca yeni hazırlanan veya revize edilen üst ölçekli planlar ile işbu plan karşılaştırılarak gerekli görülen durumlarda bölge planı ve uygulama süreci revize edilecektir.

Planın amaç ve hedeflere ulaşma derecesini ölçebilmek için belirlenen performans göstergeleri 7. Bölümde yer almaktadır. Bu performans göstergelerinin yardımıyla planın etkinliğinin izlenmesi, uygulama sürecindeki sorunlara yönelik tedbirler alınması ile gerekli işbirliği ve koordinasyonun sağlanması görevleri Ajansa aittir. Böylece Ajans, planda yer alan uygulamaları bölgenin tüm aktörleri nezdinde takip edebilecek ve gerekli revizyonlarla plana dinamizm katabilecektir.

Bölgede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına katkı sağlayacak planın başarıyla uygulanabilmesi, yerel kaynakların harekete geçirilebilmesi ile mümkün olacaktır. Planda yer alan hedeflere ulaşılabilmesi 4.1.2. Bölümde detayları açıklanan Kamu Yatırımlarının tamamlanmasına ek olarak, bölge aktörlerinin çeşitli finans kaynaklarını kullanmaları ile mümkün olacaktır. Bu finans kaynaklarının bölge genelinde kullanımının artırılması öncelikli hedefler arasında olup Ajans, bölge aktörlerinin farklı finans kaynaklarına ulaşabilmeleri için köprü vazifesi görmeye devam edecektir. Özellikle hali hazırda Ekonomi Bakanlığı ile işbirliği halinde yürütülen Yatırımlarda Devlet Yardımları ile KOSGEB ile birlikte yürütülen KOBİ ve girişimci destek uygulamalarının yaygınlaştırılması, izlenmesi ve bölge şartlarına göre yenilenmesi/iyileştirilmesi; bölgede yapılacak yatırımlar için kolaylaştırıcı bir rol üstlenecektir. Bölge Planı çerçevesinde geliştirilen programların uygulama süreci sona erdikten makul bir süre sonra etki analizleri yapılacaktır. Ajans tarafından yürütülecek izleme değerlendirme faaliyet raporları ve etki analizleri düzenli olarak Yönetim Kurulu, Kalkınma Kurulu, Kalkınma Bakanlığı ve ilgili kurum ve kuruluşlara sunulacaktır. Yayınlanmasında

yarar görülen raporlar Kalkınma Bakanlığı'nın da görüşleri alınarak Ajans internet sitesi vasıtasıyla kamuoyunun bilgisine sunulacaktır. Bu kapsamda, bölge planı uygulama sürecinde önceliklere göre etkin rol oynaması beklenen kurum ve kuruluşlar Tablo 148'de sunulmuştur.

Tablo 10: Bölge Planı uygulama sürecinde etkin rol oynayacak kurum ve kuruluşlar

GELİŞME EKSENLERİ	ÖNCELİKLER	UYGULAYICILAR
SOSYAL KALKINMA	1.1. İşgücünün beceri seviyesinin yükseltilmesi ve istihdam edilebilirliğinin artırılması	İl İstihdam Kurulları, İŞKUR, İl Milli Eğitim Müdürlükleri, Üniversiteler, STK'lar, Özel Sektör Kuruluşları
	1.2. Eğitimde altyapı ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi	İl Milli Eğitim Müdürlükleri, Üniversiteler, STK'lar
	1.3. Sağlık alanında altyapı ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi	İl Sağlık Müdürlükleri, Kamu Hastaneleri Birlikleri, Halk Sağlığı Müdürlükleri, Üniversite Hastaneleri, STK'lar
	1.4. Kurumsal kapasitenin artırılması	Tüm Paydaşlar
	1.5. Özel ilgi gruplarının toplumsal hayata aktif katılımının artırılması	Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri, İl Milli Eğitim Müdürlükleri, Üniversiteler, STK'lar
	1.6. Kadının toplumsal statüsünün güçlendirilmesi	Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri, İl Milli Eğitim Müdürlükleri, Üniversiteler, STK'lar
ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK	2.1. Kentsel altyapının iyileştirilmesi	Belediyeler, İl Özel İdareleri, TCK, DSİ, Türk Telekom
	2.2. Kırsal Gelişmenin Sağlanması	TKDK, Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlükleri, İl Özel İdareleri, STK'lar
	2.3. Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi	Belediyeler, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri, İl Özel İdareleri, STK'lar, OSB Müdürlükleri,
	2.4. Enerji kaynaklarının etkin kullanılması	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Belediyeler, İl Özel İdareleri, DSİ, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri
ERİŞİLEBİLİRLİK	3.1. Ulaşım Alt Yapısının İyileştirilmesi	Belediyeler, İl Özel İdareleri, TCK, TCDD, DHMİ
	3.2. Bilgi ve Teknolojiye Erişim İmkânının Artırılması	İl Özel İdareleri, Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlükleri, KOSGEB, Üniversiteler, Özel Sektör Kuruluşları, STK'lar

REKABET EDEBİLİRLİK	4.1. Tarımsal üretimde verimliliğin ve yenilikçi uygulamaların artırılması	Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlükleri, Üniversiteler, Araştırma Merkezleri ve Enstitüler, Meslek Odaları, Kooperatif ve Birlikler, TKDK, İl Özel İdareleri, STK'lar, Özel Sektör, Kuruluşları,
	4.2. Turizmde bölgesel marka olunması	Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, İl Özel İdareleri, STK'lar, Özel Sektör Kuruluşları
	4.3. İmalat sanayinde verimlilik ve katma değer artırılması	Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlükleri, KOSGEB, Üniversiteler, STK'lar, OSB Müdürlükleri, Özel Sektör Kuruluşları
	4.4. Dış Ticaret ve Lojistik Merkezi Olunması	Ekonomi Bakanlığı Doğu Anadolu Bölge Müdürlüğü, Gümrük ve Ticaret İl Müdürlükleri, Gümrük Müdürlükleri, TCDD, STK'lar, Özel Sektör Kuruluşları
	4.5. Tabii kaynakların katma değerinin artırılması	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı MTA Genel Müdürlüğü, Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlükleri, KOSGEB, Üniversiteler, STK'lar, Özel Sektör Kuruluşları
	4.6 Girişimcilik altyapısı ve kültürünün geliştirilmesi	KOSGEB, Üniversiteler, STK'lar

10. KAYNAKÇA

- Ağrı Belediyesi verileri
- Ağrı Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü verileri
- Ağrı İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü verileri
- Ağrı İl Dernekler Müdürlüğü Verileri
- Ağrı İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Verileri
- Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri
- Ağrı İl Özel İdaresi Yıllık Brifing Raporları -2011
- Ağrı İl Sağlık Müdürlüğü Verileri
- Ağrı Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü Verileri
- Ağrı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Verileri
- Ağrı Toplum Sağlığı Merkezi Verileri
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2008), Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011), Türkiye’de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler, Ankara
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2012), Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı Taslağı
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2012), Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2012-2015), Ankara
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadın Hakları Raporu
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2012), Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı, Ankara
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013)
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı; Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü verileri
- Ardahan Belediyesi verileri
- Ardahan Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü verileri
- Ardahan İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü verileri
- Ardahan İl Dernekler Müdürlüğü Verileri
- Ardahan İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Verileri
- Ardahan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri
- Ardahan İl Özel İdaresi Yıllık Brifing Raporları -2011
- Ardahan İl Sağlık Müdürlüğü Verileri
- Ardahan Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü Verileri
- Ardahan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Verileri
- Ardahan Toplum Sağlığı Merkezi Verileri
- Avrupa Birliği Araştırma Merkezi; Dünya Güneş Enerjisi Potansiyeli Çalışması <http://re.jrc.ec.europa.eu/pvgis/>
- Avrupa Birliği Bakanlığı (2011), 2012 Avrupa Aktif Yaşlanma ve Nesiller arası Dayanışma Yılı Hakkında Bilgi Notu
- Bahtiyarca B. R. (2006). Tıbbi Ve Aromatik Bitkilerin Kullanım Alanları, Tıbbi Adaçayı Ve Ülkemizde Kekik Adıyla Bilinen Türlerin Yetiştirme Teknikleri. Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi. Ankara.

- Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu, www.bddk.org.tr.
- Başbakanlık Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı
- Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı (2008-2012)
- Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı; Taşımacılık ve Lojistik Sektörü Raporu-2010
- Bilgi Teknolojileri Kurumu; Mobil Numara Taşınabilirliğinin Etkileri
- Bilgi Teknolojileri Kurumu; Sabit, Mobil ve İnternet Penetrasyon Oranı Verileri
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2013) 81 İl Durum Raporu 2012
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, (2012), Kars Organize Sanayi Bölgesi Parsel Tahsis Komisyon Raporu
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014
- BOTAŞ; Enerji Nakil Hatları Verileri
- BTK (2010), Mobil Numara Taşınabilirliğinin Etkileri
- Çevre ve Orman Bakanlığı (Mülga) Atıksu Arıtımı Eylem Planı (2008-2012)
- Çevre ve Orman Bakanlığı (Mülga) (2006), Orman Varlığımız
- Çevre ve Orman Bakanlığı (Mülga) AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)
- Çevre ve Orman Bakanlığı (Mülga) Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012)
- Çevre ve Orman Bakanlığı (Mülga) Stratejik Plan (2010-2014)
- Çevre ve Orman Bakanlığı (Mülga), (2006), AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023)
- Çevre ve Orman Bakanlığı (Mülga); (2010) Temiz Hava Eylem planı (2010-2013)
- Çevre ve Orman Bakanlığı 2023 Hedefleri
- Çevre ve Orman Bakanlığı, (Mülga) (2007), Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2010), Temiz Hava Eylem Planı (2010-2013)
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012), Çevre Durum Raporu 2012 Yılı Özeti-İller
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012), Türkiye Çevre Durum Raporu 2011
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı İklim Değişikliği Eylem Planı-2011-2023
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2020)
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulusal Temiz Hava Eylem Planı (2010-2013)
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2012) Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu,
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2012), Çevresel Göstergeler 2011
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2012), Türkiye Cumhuriyeti Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı (2011-2023)
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, www.csb.gov.tr
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı; Türk Alman Biyogaz Projesi / Türkiye Biyogaz Envanteri Çalışması-2012
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı; Ulusal Hava İzleme Ağı, www.havaizleme.gov.tr
- Demirayak, F. (2002) Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma
- Devlet Hava Meydanları; www.dhmi.gov.tr
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü; www.dsi.gov.tr
- Dünya Bankası verileri, www.worldbank.org
- Dünya Para Fonu (IMF) verileri, www.imf.org
- Ekonomi Bakanlığı (2011) İl İl Dış Ticaret Potansiyeli
- Ekonomi Bakanlığı Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) Eylem Planı
- Ekonomi Bakanlığı Ticaret Müşavirlikleri Verileri

- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2010-2014 Stratejik Plan
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Güneş ve Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli Çalışmaları
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, İllerin Enerji Görünümleri Çalışması- 2012
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, TEİAŞ 2011-2015 Stratejik Plan
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, <http://organik.tarim.gov.tr/veri/iller3.asp?yil=2011&il=75>
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Kırsal Alanda Kadının Güçlendirilmesi Ulusal Eylem Planı (2012 - 2016)
- Gürcistan Ulusal İstatistik Ofisi, www.geostat.ge,
- Hacettepe Üniversitesi, (2008), Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması
- Halkbank verileri, <http://www.halkbank.com.tr/investment/investment.asp?type=3&date=20120621165108>
- Iğdır Belediyesi verileri
- Iğdır Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü verileri
- Iğdır İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü verileri
- Iğdır İl Dernekler Müdürlüğü Verileri
- Iğdır İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Verileri
- Iğdır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri
- Iğdır İl Özel İdaresi Yıllık Brifing Raporları -2011
- Iğdır İl Sağlık Müdürlüğü Verileri
- Iğdır Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü Verileri
- Iğdır Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Verileri
- Iğdır Toplum Sağlığı Merkezi Verileri
- İçişleri Bakanlığı-Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı, Türkiye’de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu,
- Kalkınma Bakanlığı (2010) Birleşmiş Milletler, Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye
- Kalkınma Bakanlığı (DPT), (2003), İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması
- Kalkınma Bakanlığı (DPT), (2007), Dokuzuncu Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele, Özel İhtisas Komisyon Raporu
- Kalkınma Bakanlığı (DPT), (2007), Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı
- Kalkınma Bakanlığı (DPT), (2010), Birleşmiş Milletler, Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye
- Kalkınma Bakanlığı (2013) İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 2011
- Kalkınma Bakanlığı (2013) Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014 – 2023)
- Kalkınma Bakanlığı (DPT), Binyıl Kalkınma Planları Raporu
- Kalkınma Bakanlığı (DPT), DAP Ana Planı
- Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı
- Kalkınma Bakanlığı (DPT), Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı
- Kalkınma Bakanlığı, Kamu Yatırımları; www.kalkinma.gov.tr
- Kalkınma Bakanlığı, Orta Vadeli Program (2013-2015)

- Kars Belediyesi verileri
- Kars Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü verileri
- Kars İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü verileri, 2013
- Kars İl Dernekler Müdürlüğü Verileri
- Kars İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Verileri, 2012.
- Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri
- Kars İl Özel İdaresi Yıllık Brifing Raporları -2011
- Kars İl Sağlık Müdürlüğü Verileri
- Kars Organize Sanayi Bölgesi Parsel Tahsis Komisyon Raporu, 2012
- Kars Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü Verileri, 2012
- Kars Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Verileri, 2012
- Kars Toplum Sağlığı Merkezi Verileri
- KOSGEB, 2011-2013 KOBİ Stratejisi Eylem Planı
- KOSGEB, www.kosgeb.gov.tr.
- KuzeyDoğa Derneği verileri, www.kuzeydoga.org.tr
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007), Türkiye Turizm Stratejisi 2023
- Kültür ve Turizm Bakanlığı,
www.ktbayatirimisletmeler.gov.tr/TR,9853/istatistikler.html
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kulturturizm.gov.tr.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.sgb.kulturturizm.gov.tr
- Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı verileri
- Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü verileri
- Meçik, O. (2012), Ulaştırma Ağlarının Ekonomik Entegrasyonlara Etkisi ve Türk Dünyası Boyutu, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi; 5/2:22-33
- Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verileri
- Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı
- Milli Eğitim Bakanlığı, İstatistikler, 2012
- MTA Genel Müdürlüğü, Ağrı İli Genel Jeolojisi Çalışması,
<http://www.mta.gov.tr/v2.0/bolgeler/van/index.php?id=agri>
- MTA Genel Müdürlüğü,
http://www.mta.gov.tr/v2.0/default.php?id=il_maden_haritalari, Erişim Tarihi:13.04.2013
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü 2023 Hedefleri
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı, (2012), Stratejik Plan (2013-2017)
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü; www.ogm.gov.tr
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı; www.ormansu.gov.tr
- Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan (2010-2014)
- Serhat Kalkınma Ajansı (2010), Lojistik Merkezinin Kars'ta Kurulabilirliğine İlişkin Rapor.
- Serhat Kalkınma Ajansı (2011) TRA2 Bölgesi'nde Serhat Lojistik Vadisi İmkânı
- Serhat Kalkınma Ajansı (2011) TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı, Mevcut Durum ve Sorunlar
- Serhat Kalkınma Ajansı (2011), Rakamlarla Serhat İlleri, 2010
- Serhat Kalkınma Ajansı (2011), TRA2 Sağlık Altyapısı Raporu
- Serhat Kalkınma Ajansı (2012), Kamu Yatırımları Çalışması.
- Serhat Kalkınma Ajansı (2012), Kars'ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları,

- Serhat Kalkınma Ajansı (2012), Rakamlarla Serhat İlleri 2011
- Serhat Kalkınma Ajansı (2012), Sınır Kapıları Raporu
- Serhat Kalkınma Ajansı (2012), TRA2 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili
- Serhat Kalkınma Ajansı (2012), TRA2 Bölgesi'nde Sınır Ticareti ve Sınır Kapıları Sosyo Ekonomik Bir Analiz (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)
- Serhat Kalkınma Ajansı (2012), TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma
- Serhat Kalkınma Ajansı (2013), TRA2 Bölgesi'nde Süt ve Süt Ürünleri Sektör Raporu
- Sevgican, A. Tüzel Y. Gül, A. Ve Eltez, R.Z. "Türkiye'de Örtü Altı Yetiştiriciliği" http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/0192e936ba11d0a_ek.pdf?tipi,
- Sosyal Güvenlik Kurumu <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/>
- Sosyal Güvenlik Kurumu www.sgk.gov.tr
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2007), TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı
- Tarımsal Yatırımcı Danışma Ofisi <http://www.taryat.gov.tr/index.php/tr/>
- Taryad, www.tarim.gov.tr
- TÜBİTAK Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Daire Başkanlığı / 2011-2016 Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı
- TÜİK, ADNKS ve Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, 2012
- TÜİK, Bölgesel Göstergeler, 2012
- TÜİK, Bölgesel İstatistikler, Motorlu Araç Sayıları
- TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2011
- TÜİK, Haber Bülteni, Doğum İstatistikleri
- TÜİK, Hane Halkı İşgücü İstatistikleri, 2012
- TÜİK, İstatistikler, Doğum İstatistikleri, 2012
- TÜİK, İstatistikler, İntihar İstatistikleri, 2012
- TÜİK, İşgücü ve İstihdam İstatistikleri, 2012
- TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması, 2011
- TÜİK, Sağlık İstatistikleri 2010
- TÜİK, Sosyal Göstergeler, 2011
- TÜİK, Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı
- TÜİK, Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002
- TÜİK, Yaygın Eğitim Faaliyetleri Araştırması, 2010-2011
- Türk Patent Enstitüsü, www.tpe.org.tr.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları; Hedef 2023 Raporu
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) (2014); 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi
- Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, www.iskur.gov.tr.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), "Kurulan ve Kapanan Şirket İstatistikleri", <http://www.tobb.org.tr>, (2014)
- Türkiye Tarım Kredi kooperatifleri www.tarimkredi.org.tr
- Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi-Hedef 2023
- Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, 10. Ulaştırma Şurası Sonuç Raporu
- Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü Stratejik Plan (2012-2016)

- Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü Trafik ve Ulaşım Verileri (2012)
- Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, TCDD Kars Gar Müdürlüğü Brifing Raporu, 2012
- Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, TCDD
[www://hizlitren.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=6](http://www.hizlitren.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=6)
- Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, Ulaştırma Ana Plan Stratejisi – 2005
- Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, www.ubk.gov.tr
- Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı TCDD Hedef 2023
- Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planı (2012-2014)
- Uluslararası Rekabet Araştırma Kurumu, (2011) İller Arası Rekabetçilik Endeksi, (2010-2011)
- Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği; www.utikad.org.tr
- UNWTO Tourism Highlights, 2012
- Üçgün, F. Diyardin Jeotermal Sahalarının Dünü ve Bugünü
- 2022 Sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun
- 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları İle Özürlü ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik
- Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği
- Toplu Konut İdaresi Kaynaklarının Kullanım Şekline İlişkin Yönetmelik

EKLER**EK 1** TRA2 Turizm Çalıştay Katılımcı Listesi (26.11.2012)

Adı Soyadı	Kurumu
Murat ŞAHİN	Murat Camping
Gündağ HIŞIR	Turizm İşletmesi
Turan DEMİR	Kuyucuk Köyü Muhtarı
Sıddık ALKAN	Kar Otel Sahibi
Mikail ALTUN	Karabağ Otel Müdür
Ferhat ÇALIŞAN	Kayadır Turizm Sahibi
Hakan DOĞANAY	Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Kamuran EROĞLU	Toprak Otel Genel Müdürü
Recep DİNLENMEZ	Dolina Otel Sarıkamış Sahibi
Yücel ÜZEYİR	Doyumlu Köyü Muhtarı
Vedat AKÇAYÖZ	Kars Kültür Sanat Derneği Başkanı
Tacettin AY	Büyük Kale Otel Ön Büro Müdürü
Halit ÖZER	Kars Otel Müdürü/ KARSOD Başkanı
Şaban MARAŞLI	Kafkas Üniversitesi Öğretim Görevlisi
İlhan ÖZBİLEN	Sarıkamış Belediyesi Başkanı
Metin YANDAKÇI	Grand Ani Otel Genel Müdürü
Murat DEMİR	Çamkar Otel Genel Müdürü
Zakir AKIN	Aras Otel Sahibi
Şahin Durmuş GÜNBAŞI	Kayadır Turizm Acentesi Sahibi
Osman ENGİNDENİZ	Iğdır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Nurettin YILDIRIM	Çamkar Otel Muhasebe Müdürü

EK 2 TRA2 Büyükbaş Hayvancılık Ve Süt Sanayi Sektörü Toplantısı Katılımcı Listesi
(28.11.2012)

Adı Soyadı	Kurum/Kuruluş
Navruz SADAK	Kombine Büyükbaş Hayv. İşlt.
Güliden KARABUDAK	Ulusl. Tic. Ve Gi. İş. İns. Der.
Gültekin ŞEKERCİ	Selim İlçe Gıda Tarım ve Hayv. Md.
Ömer GÜNDAR	Iğdır İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü
Tuncay TAŞDEMİR	Ağrı Gıda ve Yem Şube Müdürü
Yakup ALTUNBAŞAK	Hocaloğlu et ve süt tic.
Necmi USTABAY	Selim Ziraat Odası Başkanı
Kemal ALTUN	Çiftçi
Abdullah YOLCU	Muhtar
Lokman SARITEKE	Çiftçi
Metin YILDIZ	Çiftçi
M. Necim YETİŞİR	Çiftçi
Şerafettin AYDIN	Domruk Sığır Yetiştiricileri Birliği
Hürriyet KOÇ	Koç Tarım Danışmanlığı
Zeki YÖNDEM	Yöndem Hayvancılık
Hüccet TÜRKÖĞLU	Iğdır Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Akın ALTIMANT	Çiftçi
Nihat UĞURLUEL	KARS Süt Ürünleri Derneği
Ejder DEMİRKAYA	Organik Ardahan Et
Ercan ÇİÇEKÇİ	Ay Tarım Hayvancılık
Yücel AYDIN	Figaro Süt Ürün. A.Ş.
Ahmed OK	Ağrı Damızlık Birliği
Selami AYDIN	Çiftçi
Hasan AKKILIÇ	İşadamı
Güral YAĞCIER	TKDK Ağrı İl Koord.
Yasin ATEŞ	Zirve Tarımsal Danışmanlık
Özcan YILMAZEL	Yılpeysan Süt Ürünleri
Çiğdem AKAÇ	DSİ 24. Şube Müdürlüğü
Fevzi KAYA	Kars Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği
Güven YILDIRIM	İşadamı
Mecit YETER	İşadamı
Kahraman DUR	İş adamı
Özer ALPKIRAY	Iğdır Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
İsa YILMAZ	Iğdır Üniversitesi Ziraat Fakültesi
Y. Erdal ERTÜRK	Iğdır Üniversitesi Ziraat Fakültesi
Nurettin ALAGÖZ	Çiftçi
Dr. Âdem ARANCI	Kars Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Mehmet TAN	Iğdır İl Özel İdaresi
Ali Gürbüz SADIKOĞLU	Kars Süt Üreticileri Birliği
Vargın BOY	Kars Veteriner Hekimleri Odası

Ayhan YÜREĞİL	AYR Süt Firması
Yrd. Doç. Dr. Ösmetullah ARVAS	İğdır Üniversitesi Ziraat Fakültesi
Cahit HABİLOĞLU	Habiloğlu Süt Sanayi Firması
Bülent ÇİFTLİK	İğdır İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü
Turgut ÖZŞAHİN	Şivahanlı Süt ve Ürünleri Firması
Vahip DURSUNOĞLU	Ardahan Hoçvan Hasköy Tarım Kredi Kooperatifi
Özcan KURUCAM	Ardahan Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği
Osman DEMİR	Anasüt A.Ş.
Kenan ANIĞI	Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Akan YILMAZ	İşadamı
Coşkun YUSUMUT	İşadamı
Fatih ÇAĞLAYAN	Çiftçi
Gürhan DEMİR	Çiftçi
Mehmet BAYDAR	Uzman Veteriner Hekim
Semiran KARABAĞ	
Sabri GÖNEN	Zirve Tarımsal Danışmanlık
Fehmi TÜRKAN	Ardahan Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müd.
Önder Ahmet AKDENİZ	Tarım Danışmanı
Metin KORKUT	Serhat Çiftliği
Âdem Rıza KIZGIN	Çiftçi
Kıyasettin ÇETİN	
Sehra ADA	
Latif ŞAHSURAL	Ardahan Ziraat Odası
Yusuf VELİ	Mera Tarım Hayv. AŞ Firması.
Cemal POLAT	İşadamı
Polatel Gıda	İşadamı
Mahir KARDAŞ	İşadamı
Nebi NEBİOĞLU	İşadamı
Gökhan NEBİOĞLU	İşadamı
Murat SALDUZ	Çiftçi
Bülent SALDUZ	Çiftçi
M.Naci DENİZ	Muhtar
Ercan ÖĞE	Esnaf
İlhan KOÇULU	İşadamı

EK 3. Iğdır İl Çalıştayı Katılımcı Listesi (26.04.2013)

Adı Soyadı	Kurum/Kuruluş
Ferdi TURAN	İşadamı
Tacettin SUNKER	İş Adamı
Hakan ARAS	Iğdır OSB Bölge Müdürü
Nurettin ATAKAN	
Kasım ŞAHİN	Iğdır Üniversitesi Öğretim Görevlisi
Ziyatali DELİKTAŞ	Karakoyunlu Belediyesi Başkanı
Tuncay KALKAN	Karakoyunlu Ziraat Odası Başkanı
Banu ASLAN CAN	Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü
Alpaslan EROL	Sağlık İl Müdürü
Hüseyin ERASLAN	İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü
Tamer KARASU	Gürkan Ltd. Şti. Firması
Cabbar ŞIKTAŞ	Yeşil Iğdır Gazetesi
Ali Rıza ASLANTÜRK	Samgıda A.Ş.
İsa BİLİR	
Hükümdar ARAT	Iğdır T.S.O. Meclis Başkanı
Mehmet YANCAR	Yancar Dış Tic. Ltd. Şti.
Kemal ALP	Gökkuşluğu Firması
Bertan SOFUOĞLU	Aktisat Derneği Başkanı
Kamil ASLAN	Iğdır TSO Başkanı
Evren AKINCI	Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği
Doğan DOĞAN	
Serkan GÜLTEKİN	Rota Dağcılık Kulübü
Ziya YİĞİT	Has Gıda Firması
Eyyüp HAYKA	Maysan Firması
Mete TÜRKOĞLU	Orman ve Su İşleri Müdürlüğü
Oğuzhan ŞENTÜRK	Orman ve Su İşleri Müdürlüğü
Nizamettin TAŞBAĞ	TOBB Genç Girişimciler Kurulu
Hasan YALÇIN	Yalçın Pls. Ltd. Şti. Firması
Cemil Gürsel BAŞAR	Gürbak Ltd. Şti. Firması
Demet SÖNMEZ	
Selahattin ARTANTAŞ	Iğdır Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Başkanı
Kıyas TAŞTAN	
Ekber AYAZ	AKME İnş. Mimarlık
Dursun KAYA	Kaya Kale Firması
Uğur ARTANTAŞ	Özel Iğdır Yılmaz Sürücü Kursu
Ahmet ERTAŞ	İş adamı
Mesut YILMAZ	İş adamı
Zeki YÖNTEM	İş adamı
Sait ÖZMEMİŞ	Avukat
Serkan GÜVEN	
Ahmet ŞİMŞEK	
Abdulcebbar BAŞTEMUR	Hakra İnşaat Firması
Mehmet TÜRKAN	Iğdır TİGEM İşletme Müdürü

EK 4 Ağrı İl Çalıştayı Katılımcı Listesi (05.05.2013)

Adı Soyadı	Kurum/Kuruluş
Rahmi YONTAR	Yontar İnşaat. Genel Müdürü
M.Yıldırım YONTAR	Yontar Dış Tic. Unlu Mamüller Firması
Melih Emre KÜÇÜKOĞLU	Ağrı KOSGEB
Cumali ÖZCAN	Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
İbrahim YILDIRIM	Ağrı Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği
Doç. Dr. Faruk KAYA	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
E. Muhsin BULUT	İl Kültür ve Turizm Müdürü
İbrahim ÖZGÜL	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Ufuk Nurullah BİLGİN	Çevre ve Şehircilik Müdürü
Murat DEMİRKIRAN	İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürü
Yusuf ÇETİN	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Sait AKTAŞ	Esnaf
İsmail TAŞDEMİR	Taşlıca Belediyesi Başkanı
Tuncay TAŞDEMİR	İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü
Mustafa ARAS	MÖMBER Müdürü
Sinan KURBAN	
Cemil BAYDAR	Özdurular Firması
Yakup YİĞİT	Nuh Tur. Tic. San. AŞ. Firması
Seyithan KAYA	Mali Müşavir
Mehmet Nuri TAŞDEMİR	İş Adamları Derneği
M. Mehmet İZCİ	Ağrı Kültür Derneği
M. Yakup BAL	Ak Dostlar Yönetim Kurulu Üyesi
A. Latif YILDIZ	İşadamı
Cevdet YILMAZ	Öz Yılmazlar Firması
Yılmaz ASLAN	Et ve Süt Kombinası
Ercan ASLAN	Ayimsan Firması
Ahmet AYDEMİR	
İsmet DURBA	İşadamı
Metin YILDIRIM	İşadamı
Hasan ARSLAN	Ağrı Belediyesi Başkanı
Hüseyin KARABAL	AGİAD
Gülay SÖYLEMEZ	Güneşin Kadınları Derneği
Yücel ÜNAL	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İsmet ASLAN	Hamur Belediyesi Başkanı
Mehmet Nuri SAMANCI	Ağrı İli Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği
Abbas AYDIN	Avukat
Metin BAKİ	
Halil YILMAZ	Kent Konseyi Genel Sekreteri
Ümit ARAS	
İbrahim YILDIRIM	Ağrı İli Damızlık Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği
Nizamettin ŞAHİN	Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği Başkanı

Mehmet Ali KIZGIN	Ağrı Belediye Başkanlığı
Selahattin AKBAŞ	Ağrı Süt Birliği
M.Mevlüt BAYINDIR	Ağrı Genç İşadamları Derneği
M. Cesim BAKIR	
Hayati AYDEMİR	Ağrı Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Başkan
Nevzat AYDOĞAN	
Kerem ÜRÜT	Ağrı TKDK

EK 5 Kars İl Çalıştayı Katılımcı Listesi (10.05.2013)

Adı Soyadı	Kurum/Kuruluş
Deniz ÖZYAKIŞIR	Kafkas Üniversitesi Öğretim Görevlisi
Belgin KESEMEN	Kent Konseyi Engelli Meclisi
Ensar ERDOĞDU	Avukat
Mehmet ALKAN	Kağızman Belediyesi Başkanı
Prof. Dr. Ali Rıza AKSOY	Kafkas Üniversitesi Öğretim Görevlisi
Serap ÇAĞATAY	Kafikader Başkanı
Abdurrahman ÇAKIŞ	
Gencay URAK	
Musa HAKKI	
Emin HALİLOĞLU	
İsmail MERİÇ	Büyük Kale Hotel Genel Müdürü
Şakir HACIOĞLU	
Yasin KOÇ	Koç Mühendislik Firması
Yener ÜSTEBAY	Üstebay İnşaat Firması
Tolgay KARACA	Kars Ticaret Borsası Genel Sekreteri
Halit ÖZER	Kars Otel Müdürü
Muzaffer YAĞCI	İl Genel Meclis Başkanı
Özhan SAĞIR	
Ercan BULUT	Kafkas Üniversitesi Öğretim Görevlisi
Muzaffer KUTAY	Digor Belediyesi Başkanı
Hüsnü ANCI	Dağpınar Belediyesi Başkan Vekili
Muammer TILKI	Kafkas Üniversitesi Öğretim Görevlisi
Yargıç IDER	İşletmeci
Metin DURMUŞ	Durmuş Hayvancılık Firması
Memet TABYA	Tabya Hayvancılık Firması
Erdal OKUMUŞ	Kent Ani Hotel Genel Müdürü
Ömer GÖKALP	
Vedat AKÇAYÖZ	Kars Kültür Sanat Derneği Başkanı
Bahattin NEBİOĞLU	İşadamı
Sefer ÖZABAY	
Nevzat BOZKUŞ	Kars Belediyesi Başkanı
Kadir SARIDAĞ	
Zeki Kemal GÜLER	
Âdem ÇALKIN	İşadamı
Sultan Murat DEVECİ	KARSİAD
Alican TAZEGÜL	Esnaf ve Sanatkârlar Odalar Birliği
Memet Yağar	Yağar Gıda Firması
İsmail YILDIR	Ender İnş. Firması
Esat YILDIRIM	
Ebubekir KELEŞ	
Levent GELİBOLU	Kafkas Üniversitesi Öğretim Görevlisi

Ezel ÜSTEBAY	Üstebay İnşaat
Salih TOSAN	
Timur SONGU	Songuoğulları Firması
Bülent UYANIK	SBN Tekstil Firması
Âdem ÜZÜMCÜ	Kafkas Üniversitesi Öğretim Görevlisi
Muhittin YÜCEL	Selim Belediyesi Başkanı
Hasan YAZICI	Sağlık Sendikası İl Başkanı.
Cevdet ERTAŞ	Doktor
Zafer ÇELEBİ	Büyük Zavotlar Firması
Mehmet ÖMÜR	Ömür Ticaret Firması

EK 6 Ardahan İl Çalıştayı Katılımcı Listesi (26.05.2013)

Adı Soyadı	Kurum/Kuruluş
Faruk KÖKSOY	Ardahan Belediyesi Başkanı
Bedrettin ÇAKICI	İl Genel Meclis Başkanı
Sıddık ALAGÖZ	İl Kültür Turizm Müdürü
Ö. Faruk ÇAPAN	Alibey Süt Firması
Songül GÜLTEKİN	Çevre ve Şehircilik İl Müdürü
Sebahattin GÜNDIĞDU	Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası Meclis Başkanı
Gökmen ÇAPAN	Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası
Soner GÖRMÜŞ	Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası
Ejder DEMİRKAYA	Öz Ardahan Et Firması
Ergül KILIÇ	ARSİAD Başkanı
Osman GENÇ	Ardahan TKDK
Fatih DEMİRCİ	
Aytaç AKTAŞ	Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası
M.Fatih KILINÇ	Veteriner Hekim
Fakir YILMAZ	Ardahan Gazeteciler Cemiyeti
Mükerrem KARĞI	
Ayhan BOLU	
Fevzi ALTAN	
Kürşat AKTAŞ	Veteriner Hekim
Temel AYDIN	
Nihat ÜLVAN	
Mitat ÇOBAN	Çobanoğlu Tarım Hayvancılık Ltd. Şti. Firması
Turan YILDIZ	Turan Süt Ürünleri Firması
İbrahim TIRPANCI	Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası Genel Sekreteri
Deniz BAŞ	Doğan Haber Ajansı Muhabiri
Orhan GÖKDEMİR	Ardahan MÜSİAD

EK 7 5. Kalkınma Kurulu Katılımcı Listesi (24-25.05.2013)

İSİM	KURUM
Erol KILIÇ	Ağrı Arıcılar Birliği
Ufuk Nurullah BİLGİN	Ağrı Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü
Nizamettin ŞAHİN	Ağrı Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği
Ali EFE	Ağrı Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odası
Mikail ERTOSUN	Ağrı Esnaf ve Sanatkârlar Birliği
Mehmet Şafi ERİM	Ağrı Gençlik Spor İl Müdürlüğü
Murat DEMİRKIRAN	Ağrı Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Memet AKBAŞ	Ağrı Girişimci Sanayici ve İşadamları Derneği
Zerrin ÇAY BEŞİKÇİ	Ağrı Hamur Kaymakamlığı
Ali Osman KARAKÖSE	Ağrı İl Defterdarlığı
Suar ALPTEKİN	Ağrı Koyun ve Keçi Yetiştiricileri Birliği
İshak HASANOĞLU	Ağrı Milli Eğitim Müdürlüğü
Ahmet EVLİYAĞULLARI	Ağrı Pancar Ekicileri Kooperatifi
Ergin KARA	Ağrı Sanayici ve İşadamları Derneği
Kazım KARACA	Ağrı Sanayici ve İşadamları Derneği
Ferdi Baycan ÖGEL	Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası
Bülent Osman OSMANAĞAOĞLU	Ağrı Tutak Belediyesi (Serhat Kalkınma Ajansı Kalkınma Kurulu Başkanı)
Murat BEŞİKÇİ	Ağrı Tutak Kaymakamlığı
Yavuz AYDEMİR	Ağrı Ziraat Odası
İlhan EVLİYAĞLU	Ardahan Arı Yetiştiricileri Birliği
Mehmet KANYAR	Ardahan Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü
Mustafa TANI	Ardahan Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Aydın YILMAZ	Ardahan İş Kurumu İl Müdürlüğü
Sıddık ALAGÖZ	Ardahan Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü
İbrahim TIRPANCI	Ardahan Sanayi ve Ticaret Odası
Gökmen ÇAPAN	Ardahan Sanayi ve Ticaret Odası
Yılmaz ÇAPAN	Ardahan Sanayici ve İşadamları Derneği
Yrd. Doç. Dr. Alper KARADAĞ	Ardahan Üniversitesi
Dursun KAYA	Iğdır Aktif Sanayici ve İşadamları Derneği
Cevdet AYDIN	Iğdır Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü
Necati CANGEL	Iğdır Esnaf ve Sanatkârlar Kredi Kefalet Kooperatifi
Allahverdi TÜRKELİ	Iğdır Esnaf ve Sanatkârlar Odalar Birliği
Hüseyin ERASLAN	Iğdır Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Osman ENGİNDENİZ	Iğdır İl Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü
Ferhat AKKUŞ	Iğdır İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği
Ahmet AYDIN	Iğdır İŞKUR İl Müdürlüğü
Enver Levent TURAN	Iğdır Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı
Yrd. Doç. Dr. Tamer ERYİĞİT	Iğdır Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Metin KUMLAY	Iğdır Üniversitesi
Mehmet Ali BULUT	Iğdır Ziraat Mühendisleri Odası Başkanlığı

Enver AKKAYA	Kars Arpaçay Belediyesi
Orhan ARSLAN	Kars Belediyesi
Mahmut AYDIN	Kars Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü
Âdem BURULDAY	Kars Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği
Hüseyin DÜZGÜN	Kars Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Osman ŞİMŞEK	Kars İl Defterdarlığı
Mehmet ÖZBEY	Kars İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği
Ergin ERSÖNMEZ	Kars İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü
Yusuf BULUT	Kars İş Kurumu İl Müdürlüğü
Hakan DOĞANAY	Kars Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü
İsmail ERSOY	Kars Orman ve Su İşleri İl Müdürlüğü
Halit ÖZER	Kars Otelciler ve Lokantacılar Derneği
İlhan ÖZBİLEN	Kars Sarıkamış Belediyesi
Muhittin YÜCEL	Kars Selim Belediyesi

EK 8 Bölge Kurum ve Kuruluşlarıyla Paylaşılan Bölge Planı Anketi

İlin atılım yapmasını sağlayacak öncelikli sektör / alanlar nelerdir? Bu sektörlerin gelişmesi için fark yaratacak neler yapılmalıdır?

İlin gelişmesinin önündeki en önemli sorunlar nelerdir? Bu sorunların çözümü için neler yapılmalıdır?

Yaşadığınız / Çalıştığınız ilin 2023 yılı itibari ile hangi gelişmeleri sağlamış ve hangi konuma ulaşmış olması gerektiği konusundaki istek ve hayalinizi bir cümle ile nasıl ifade edersiniz?

**İLİN GÜÇLÜ/ ZAYIF YÖNLERİ İLE BÖLGENİN KARŞILAŞTIĞI FIRSAT VE TEHDİTLER (GZFT ANALİZİ)
HAKKINDA GÖRÜŞLERİNİZ**

<p>BÖLGENİN SAHİP OLDUĞU GÜÇLÜ YANLAR <i>(Örnek: Gelişmekte olan üniversitelerin varlığı, genç nüfusun fazla oluşu)</i></p>	<p>BÖLGENİN SAHİP OLDUĞU ZAYIF YANLAR <i>(Örnek: Kalifiye çalışan bulunamayışı, teknik altyapının yetersizliği, hammaddeye erişimin zor oluşu)</i></p>
<p>BÖLGENİN KALKINMASI İÇİN YARARLANILABİLECEK FIRSATLAR <i>(Örnek: Kars-Tiflis-Bakü Demiryolunun açılması, bölge ülkelerinin ekonomilerinin düzelmesi)</i></p>	<p>BÖLGENİN KALKINMASINA ENGEL TEŞKİL EDEBİLECEK TEHDİTLER <i>(Örnek: canlı hayvan ve et ithalatının serbest bırakılması, komşu ülkelerde oluşabilecek siyasi istikrarsızlıklar...)</i></p>